T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

# FİLİSTİNLİ KİMLİĞİ: İSRAİL'DEKİ ARAP AZINLIKTA VE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERDE KİMLİK OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF ZİYA KAYA

ANABİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAM : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

KOCAELİ – 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

# FİLİSTİNLİ KİMLİĞİ: İSRAİL'DEKİ ARAP AZINLIKTA VE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERDE KİMLİK OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF ZİYA KAYA

ANABİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAM : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

DANIŞMAN: DOÇ. DR. YILMAZ BİNGÖL

KOCAELİ – 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

# FİLİSTİNLİ KİMLİĞİ: İSRAİL'DEKİ ARAP AZINLIKTA VE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERDE KİMLİK OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : YUSUF ZİYA KAYA
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No:28.04.2010 – 2010/11

Doç. Dr. Yılmaz BİNGÖL Doç. Dr. Hamza ATEŞ Doç. Dr. Ramazan ŞENGÜL

KOCAELİ – 2010

# İÇİNDEKİLER

İçindekiler ..... i

Özet ..... iii

Abstract ..... iv

Kısaltmalar ..... v

Giriş ..... 1

I. Teorik Çerçeve: Milliyetçilik ve Milli Kimlik ..... 4

A. Milliyetçilik ve Millet ..... 4

1. İlkçi (Primordialist) Milliyetçilik Kuramları Açısından Millet ve Milliyetçilik ..... 6

2. Modernist Milliyetçilik Kuramları Açısından Millet ve Milliyetçilik ..... 8

a. Ekonomik Dönüşüm Temelli Kuramlar ..... 9

b. Siyasi Dönüşüm Temelli Kuramlar ..... 10

c. Toplumsal – Kültürel Dönüşüm Temelli Kuramlar ..... 13

B. Milli Kimlik ..... 18

C. Etnik Milliyetçilik ve Medeni Milliyetçilik ..... 21

II. Filistin Sorunu: Tarihsel Süreç ..... 24

A. Siyonizm'in Politik Olarak Güçlenmesi ve Filistin Topraklarına İlk Yahudi Göçleri ..... 24

B. Filistin'de İngiliz Manda Yönetiminin Kurulması ve Balfour Deklarasyonu ..... 25

C. Birleşmiş Milletler'de Filistin Sorunu ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu ..... 29

D. Arap – İsrail Savaşları ..... 30

E. Birinci İntifada ve Birinci İntifada Sonrası Barış Görüşmeleri ..... 33

1. Birinci İntifada ..... 33

2. Madrid Barış Konferansı .....34
3. Oslo I – Oslo II Anlaşmaları .....35
4. Wye River Memorandumu ve Şarm el Şeyh Memorandumu.....36
5. Camp David Görüşmeleri .....37
F. İkinci İntifada ve İkinci İntifada Sonrası Barış Görüşmeleri.....38
1. İkinci İntifada (El Aksa İntifadası) .....38
2. Suudi Barış Planı .....40
3. Ortadoğu Yol Haritası.....40
4. Annapolis Barış Konferansı.....41
III. Filistinli Kimliği: İsrail'deki Arap Azınlıkta ve Filistinli Mültecilerde Kimlik Olgusu .....43
A. Filistinli Kimliği .....43
B. İsrail'deki Arap Azınlıkta Kimlik.....50
1. İsrail'in Kuruluşundan (1948) Altı Gün Savaşlarına (1967) İsrail'deki Arap Azınlıkta Kimlik Olgusu.....51
2. 1967'den Sonraki Dönemde İsrail'deki Arap Azınlıkta Kimlik Olgusu .....64
C. Filistinli Mültecilerde Kimlik .....71
1. Filistinli Mülteciler Sorunu .....71
2. Filistinli Mültecilerde Kimlik Olgusu .....76
Sonuç.....83
Yararlanılan Kaynaklar .....88

# ÖZET

Bu çalışma, Filistin toprakları üzerinde İsrail devletinin kurulmasının ardından Filistinlilerin, İsrail'de vatandaşlar ve Arap ülkelerinde mülteciler olarak oluşturdukları Filistinli kimliğini konu alır.

Çalışmanın temel tezi, İsrail'deki Arapların ve Filistinli mültecilerin kimlik tanımlarının iki dönemde birbirinden farklı olmasıdır: 1948 – 1967 arası ve 1967'den sonra. 1948 – 1967 arasında Filistinli mülteciler ve İsrail'deki Filistinliler Arap milliyetçiliği ve Arap birliği fikirlerini savunuyorlardı. Altı Gün Savaşının ardından Arap ülkeleri ve Filistinliler için Arap milliyetçiliği ve Arap birliği fikri önemini kaybetti ve Filistinlileşme süreci başladı.

İsrail'deki Arapların kimlik sorunu, devletin ilkçi ve etnik milliyetçi karakterinden kaynaklanmaktadır. İsrail'in tüm sembolleri, politikaları ve uygulamaları Yahudiliği temel alır. Bu nedenle teoride Yahudilerle eşit olan İsrail'deki Araplar ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bu durum ise İsrail'deki Arapların kimlik tanımlarını etkilemektedir.

Filistinli mülteciler 1967 yılına kadar, işgal edilmiş topraklarının Arap ülkeleri tarafından kurtarılacağına inanıyor ve bu yüzden Arap Birliği fikrini destekliyorlardı. Ancak 1967'den sonra, işgal edilmiş topraklarının Arap ülkeleri tarafından değil, Filistinliler tarafından kurtarılabileceğini farkettiler. Bu nedenle bir Filistinli kimliği inşa etmeye başladılar.

## ABSTRACT

This study is about the Palestinian identity which constituted by Palestinians as citizens in Israel and refugees in Arab countries after establishing Israel in Palestine.

The main thesis of this study is both the Arabs in Israel and the Palestinian refugees had different identity descriptions in two periods: between 1948 and 1967 and after 1967. The Arabs in Israel and the Palestinian refugees supported Arab nationalism and Pan-Arabic idea between 1948 and 1967. After the Six Days War, Arab nationalism and Pan-Arabic union idea deemphasized for the Arabs and the Palestinians and the Palestinization process started.

The identity problem of the Arabs in Israel is based on the primordialist and ethnic nationalist character of Israel. All symbols, policies and practices of Israel originate from Judaism. Thus, the Arabs in Israel who enjoy equal right with the Jewish citizens in theory are subject of discrimination and this circumstance affects their identity description.

The Palestinian refugees in the other Arab countries have believed that their occupied territory will be recaptured by the Arab countries. For this reason, they supported pan-Arabic idea until 1967. After 1967, they recognized that their occupied territory could recaptured by Palestinians, not the Arab countries. Therefore, they have begun to construct the Palestinian identity.

## KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BM :Birleşmiş Milletler

FKÖ : Filistin Kurtuluş Örgütü

HAMAS : Hareket El Mukaveme El İslamiyye

İslami Direniş Hareketi

UNRWA : United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East

Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mülteciler için Yardım ve Çalışma Örgütü

UNSCOP : United Nations Special Committee on Palestine

Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu

# GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, sonuçları halen dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan bir takım sorunlar doğurmuştur. Bu sorunların en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz Filistin sorunudur. Yahudiler/İsrail ve Filistinliler arasında 100 yılı aşkın bir süredir devam eden sürtüşmeler, çatışmalar ve bu sorun bağlamında Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki gerginlik, Ortadoğu'da sürekli bir huzursuzluk hali oluşturmaktadır.

Dini ve mezhebe dayalı cemaatler şeklinde örgütlenen klasik Ortadoğu toplumu, batılı devletler tarafından uğradığı işgal ve sömürgeleştirmenin sonunda, yine sınırları batılı devletlerin ve birkaç Arap liderin çıkarlarına göre bölümlenmiş ulus-devletler haline geldi. Batı toplumlarının yaşadığı ve kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan süreçlerin sonunda gerçekleşen ulus-devletleşme, temeli din ve mezhebe dayalı azınlıklar tarafından oluşan Ortadoğu halkı için zorlama ve sorunlu bir süreç olarak gerçekleşti. Sürecin sonuçları da kendisi gibi sorunluydu.

Bu dönemde, Filistin ve Filistin halkı, diğer tüm Ortadoğu ülkeleri ve halklarından farklı bir deneyim yaşadı. 19. yüzyılın sonlarında politikleşip güçlenen Siyonizm'in etki ve yönlendirmesiyle Filistin toprakları, Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Yahudilerin göçlerine açıldı. Filistin'in İngiliz işgaline uğraması ve ardından bir İngiliz mandası kurulması, Yahudi göçlerinin İngiltere himayesinde yoğunlaşarak artmasına neden oldu. Bölgenin demografik ve sosyoekonomik durumunun Arapların aleyhine değişmesi huzursuzlukları artırdı.

1947 yılında İngiltere, manda yönetimini bırakıp Filistin topraklarının geleceğini belirlemesi için Birleşmiş Milletler'e başvurdu. Birleşmiş Milletler, bir dizi oturumdan sonra Filistin topraklarını Yahudiler ve Filistinliler arasında paylaştırdı. Paylaşım kararının Filistinliler ve Arap dünyası tarafından reddedilmesine rağmen 1948'de Yahudi Ulusal Konseyi Filistin toprakları üzerinde İsrail devletinin kurulduğunu ilan etti. Bunun ertesinde bir dizi Arap – İsrail savaşıyla başlayan Arap/Filistinli – İsrail gerginliği günümüzde de devam eden bir uluslar arası sorun haline geldi.

Arap – İsrail savaşlarının sonuçları Arap devletlerinin sürekli yenilgisi ve toprak kayıplarıyla, İsrail'in ise, Birleşmiş Milletler bölünme planında kendine ayrılan toprakların yanında, Filistinlilere ayrılan toprakları ve bazı diğer Arap topraklarını işgaliyle sonuçlandı. Filistinlilerin, aynı toprağı paylaşanlar olarak Filistinli diye anılması 1948 Arap – İsrail Savaşı sonucunda, Mısır ve Ürdün'ün Filistin devleti için ayrılan toprakları işgal etmeleriyle son bulmuştu. 1967 yılında gerçekleşen Altı Gün Savaşıyla bu toprakları İsrail'in işgal etmesi, Filistinliler için sorunun boyutlarını değiştirdi.

Filistinliler, 1960'lara kadar topraklarına kavuşmanın yegâne aracı olarak pan-Arap milliyetçiliğini ve Arap birliğini desteklediler. O yıllarda Arap ülkelerinde revaçta olan Arap birliği fikri, Filistinliler kadar inanç, coşku ve heyecanla hiçbir Arap halk tarafından desteklenmiyordu. Ne var ki, 1967 Altı Gün Savaşında alınan yenilgi, Arap birliğinin hem Filistinliler için hem de Arap dünyasının geri kalanı için önemini yitirerek gerçekleşmesi uzak bir hayale dönüşmesine neden oldu. Bu aynı zamanda Filistinlileşmenin ve Filistin milliyetçiliğinin güçlenmesini sağladı.

Filistin halkının bir kısmı İsrail topraklarında, bir kısmı önce Mısır ve Ürdün'ün ardından İsrail'in işgal ettiği topraklarda, bir kısmı ise çevre Arap ülkelerinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Ancak tümü, sorunlu da olsa toprağa bağlılık ve ülke temelinde ortak bir kurguya sahipti. Bu onları birleştiren tek unsur olarak ortaya çıkmıştır.

İsrail topraklarında kalan Filistinli Araplar yaşadıkları topraklarda Arap çoğunluğu oluştururken İsrail devletinin kurulmasıyla azınlık durumuna düştüler ve İsrail vatandaşı oldular. İsrail'in her vatandaşına eşit hak ve özgürlükler tanıdığını duyurması, ne Filistinlilere gerçek bir hak ve özgürlük verdi ne de ayrımcılığa tabi tutulmalarını engelledi. İsrail'in izlediği İsrailli Araplar oluşturma hedefi çok az başarıya ulaştı. Sorunlu vatandaşlık deneyimleri, uğradıkları ayrımcılık ve Filistinlileşmenin bir hareket olarak ortaya çıkması İsrail'deki Filistinliler için bir kimlik sorununa neden oldu.

Filistinli mülteciler ise yaşam koşulları ve toplumsal etkiler dolayısıyla sürekli tepki ve direniş halindeydiler. Bundan dolayı Filistinlileşmenin ve Filistinli milliyetçiliğinin temel taşını oluşturdular.

Bu çalışmada Filistinlilerin kimlik tanımları 1967 öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelenmiştir. Altı Gün Savaşları sonucunda Arapların İsrail karşısında mağlup olmaları ve Arap birliğinin başını çeken Mısır'ın kendi topraklarını kurtarmak için İsrail'le barış yolları araması Arap birliği fikrine duyulan inancı iyice zayıflattı. Bunun Filistinliler için anlamı büyüktü; Filistin Arapların tümü tarafından değil Filistinliler tarafından kurtarılacaktı. Bunun yolu ise Filistinlilerin bir Arap kimliği değil bir Filistinli kimliği etrafında örgütlenmelerinden geçiyordu. Çalışmanın temel tezi de Arap birliği fikrinin zayıflayışı ve Filistinli kimliğinin güçlenip, belirgin bir şekilde ortaya çıkışının 1967'deki Altı Gün Savaşlarının sonrasına tekabül etmesidir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Filistinli kimliğinin oluşumunu daha rahat anlayabilmek için millet ve milliyetçilikle ilgili genel bir çerçeve oluşturulacak ve milliyetçilik kuramlarına değinilecektir.

İkinci bölümde ise konunun kökenlerinin anlaşılması amacıyla Filistin sorununun tarihsel süreci kısaca ele alınacaktır. Sorunun tarihsel sürecinin incelenmesi, Filistin topraklarına doğru gerçekleşen toplu Yahudi göçleriyle başlayıp 2009'un ilk günlerinde İsrail'in Gazze'ye saldırması sonucu Yol Haritası Planın kesintiye uğramasıyla sınırlandırılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, Filistinli kimliği ve birbirinden farklı Filistinli yaşamlarının bir Filistinli kimliğini hangi şartlarda ve nasıl ortaya çıkardığı incelenmektedir.

# I. TEORİK ÇERÇEVE: MİLLİYETÇİLİK VE MİLLİ KİMLİK

## A. MİLLİYETÇİLİK VE MİLLET

Milliyetçilik, millet, milliyet kavramlarının çözümlenmek bir yana her birinin tanımlanabilirlik açısından son derece kötü bir şöhrete sahip olduğunu savunan Benedict Anderson, bu duruma örnek olarak millet kavramı için, ortada olan bir fenomen olmasına rağmen bilimsel bir tanım yapılamayacağını Hugh Seton-Watson'dan aktarıyor.[1] Gerçekten de milliyetçilik, millet gibi kavramlar üzerinde çokça tartışılmış ancak anlaşmaya varılamamış, herkesin üzerinde uzlaştığı ortak bir tanıma sahip olmayan, farklı şekillerde kullanılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anthony D. Smith, milliyetçilik ifadesinin farklı anlamlar taşıyan birkaç biçimini şöyle sıralamaktadır[2]:

- Bütün olarak millet ve milli devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci.
- Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak.
- Millet ve milletin rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm.
- Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji
- Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasal hareket.

Bu tanımların tümü, farklı olarak sıralansa da birbirleriyle ilişkilidir. Örneğin milli devletlerin kurulması ve kendini idame ettirmesi süreci, milletin amaçlarına ulaşacak toplumsal ve siyasal hareketlerden bağımsız okunamaz. Bu tanımların farklılığı, konunun ele alınış biçimindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki farklı milliyetçilik tanımlarının en belirgin ortak noktası, tanımların merkezinde milletin yer almasıdır. Gerçekten de, milliyetçilik üzerinde çalışan araştırmacılar ne milliyetçiliği milletlerden, ne de milletleri milliyetçilikten bağımsız

---

[1] Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
[2] Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.119.

ele alamamış, millet ve milliyetçilik kavramlarını birlikte açıklama eğiliminde olmuşlardır.[3] Millet ise genel olarak, bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubu olarak tanımlanmaktadır.[4]

Milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacılar, milliyetçiliğin ortaya çıkış dönemine ilişkin farklı tezler öne sürmüşlerse de çoğunun ortak noktası milliyetçiliğin modernliğidir.[5] Burada kullanıldığı anlamıyla modern kabaca, on yedinci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ve sonraları tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. Modern dönemle geleneksel olarak adlandırılan modern öncesi dönem arasında ise toplumsal yaşam ve örgütleniş tarzları açısından süreksizlikler mevcuttur.[6] Üretim nasıl tarımdan sanayiye, insanlar da köylerden kentlere kaydıysa, imparatorluklar ve mutlakıyetçi yönetimler de, modern dönemde yerlerini milli devlet/ulus-devlete bırakıyordu. Modernlik, ekonomik alanda sanayi üretimi ve pazar ekonomisine işaret ederken siyasal olarak da ulus-devlet ve kitle demokrasisi gibi kurumlara işaret etmektedir.[7] Ernest Gellner de sanayileşmeye geçiş çağının milliyetçilik çağını beraberinde getirdiğini savunmaktadır. Ona göre bu çağ, kendini ilk kez hissettiren yeni milliyetçi zorunluluğu yerine getirmek için siyasal veya kültürel sınırların ya da her ikisinin değişikliğe uğradığı çalkantılı bir yeniden intibak çağıdır.[8] Buradaki "kendini ilk kez hissettiren milliyetçi zorunluluk" açık şekilde milli devlettir ve modern çağa özgü yeni bir olgudur.

Millet ve milliyetçiliğin modern birer olgu olduğunu savunan modernistlerin yanında, milletlerin başlangıcını insanlık tarihinin başlangıcına kadar götüren ilkçi

---

[3] Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s.71.
[4] Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1997, s.92.
[5] Craig Calhoun, "Nationalism and Ethnicity", Annual Rewiev of Sociology, No:19, 1993, s.212.
[6] Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, 2.b., çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.14.
[7] Anthony Giddens ve Christopher Pierson, **Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak**, çev. Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s.83.
[8] Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s.80.

kuramcılar da mevcuttur. İlkçilere göre milletler insan ırkının özellikleri tanrı tarafından doğuştan verilmiş, doğal bölünmesidir.

Milliyetçilik literatüründe milletlerin kökenine ilişkin modernistlerle (yapılanmacı, inşacı, araçsalcı) ilkçiler (primordialist) arasında özellikle son kırk yıldır belirginleşen bir kamplaşma mevcuttur. Anderson bu kamplaşmanın taraflarını, ulusları modern unsurlar gören tarihçiler ve milletleri kadim unsurlar olarak gören milliyetçiler olarak sıralamaktadır.[9] Son yıllarda bu iki yaklaşım arasında bir ara yol oluşturan etno-sembolcü yaklaşım da ayrıca önem kazanmaktadır.

## 1. İlkçi (Primordialist) Milliyetçilik Kuramları Açısından Millet ve Milliyetçilik[10]

Milleti ve milliyetçiliği insanlığın ortaya çıkışından beri var olan, insanların doğal bir özelliği olarak gören ve bu bakış açısıyla milleti ve milliyetçiliği çözümlemeye çalışan kuramlar, ilkçi / primordialist* kuramlar olarak adlandırılır. Gerçekten de millet fikrinin ve milliyetçiliğin gücü, insanların, milletlerinin doğal bir olgu olarak zaten hep var olduğuna dair duydukları derin inançtan kaynaklanmaktadır. Milli kültürlerin ayırt edici özelliklerinin büyük kısmı (örneğin dil) bireyler tarafından yaratılmamış, bireyler bu ayırt edici özelliklere öteden beri sahip olan topluluklar içine doğup, kültürün zaten şekillendirdiği toplumsal ilişkiler içerisinde birer birey haline gelmişlerdir.[11] İlkçi yaklaşımın özellikle, Almanya'daki Nazi ırkçılığının toplumda bulduğu karşılık ve güç ve 1960'larda Amerika'da ortaya çıkan zenci hareketleri çerçevesinde gözlemlenen geleneksel dayanışma kaynaklarının gücü ve dayanıklılığının bu kaynakların ilksel ve doğal niteliğinde saklı olduğunun savunulmasıyla ortaya çıktığı düşünülür.[12] Özkırımlı, ilkçi milliyetçilik kuramlarını üç ayrı bakış açısından hareketle üçe ayırmaktadır: doğalcı, biyolojik ve kültürel.[13]

---

[9] Anderson, a.g.e., s.19.
[10] Bu bölüm Özkırımlı, a.g.e.'den yararlanılarak hazırlanmıştır.
* İlk olarak Edward Shils tarafından kullanıldığı sanılan bu kelime, başlangıçtan beri var olan, ilk, en eski anlamlarına gelmektedir.
[11] Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.43.
[12] Meral Öztoprak Sağır ve H. Serkan Akıllı, "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 1, Mayıs 2004, s.6.
[13] Özkırımlı, a.g.e., s.84.

Doğalcı yaklaşıma göre etnik kimlik, konuşma yeteneği, görme ya da cinsiyet gibi insanların doğal bir parçasıdır. Kişiler nasıl bir aile içine doğuyorlarsa aynı şekilde bir etnik topluluğa da doğarlar. İnsanlığın, kendinden olmayanları dışlama eğilimine sahip etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir sonucudur. Bu yaklaşım milletlerle etnik gruplar arasında ayrım yapmaz.[14] Anthony D. Smith, bir grup yazarı, milletlerin doğallığı görüşüne şüpheyle yaklaşırken milletlerin ve milliyetçiliğin köklerinin eski çağlara kadar uzandığı düşüncesiyle yetindikleri için eskilci/kadimci (perennialist) olarak adlandırır. Eskilcilik (perennialism) ise milletlerin eski çağlardan beri var oldukları ve o günlerden bugüne fazla değişikliğe uğramadan, özünü kaybetmeden geldiklerini savunan görüşü nitelemek için kullanılır.[15] Eskilcilere göre bugünün milletleri yüzyıllardır var olan birlikteliklerin uzantılarıdır. Çağlar boyu değişen şey milletlerin büründüğü biçimlerdir, milli öz değişmeden kalır. Millet, ortak kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanlar bütünüdür.[16] Milletler bilinmeyen bir zamandan beri var olmalarına rağmen zaman içerisinde zayıflayıp uykuya dalabilirler, ancak milli öz yok olmaz. Milliyetçiliğin özünü de bu duruma karşı milliyetçiliğin rolü oluşturur: milletlerin milletler dünyasında yerlerini almaları için milliyetçilik tarafından uzun uykularından uyandırılmaları.[17]

İlkçilik içerisindeki ikinci yaklaşım olan biyolojik yaklaşım, etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu yaklaşıma göre üremede başarı sağlama güdüsüyle hareket eden insanlar bu amaçlarına ulaşmak için tanıdıklarıyla, bildikleriyle yani yakınlarıyla eşleşmeye çalışırlar. Yakınlığı sağlayan ise kültürel benzerliktir; etnik grupların kökenleriyle ilgili bilgiler sunan kültürel öğeler, bireylere yakınlarını belirleme konusunda rehberlik ederler. İnsanların etnik gruplarına veya milletlerine karşı güçlü duygular beslemesinin sebebi, kan bağı ve akrabalığın üremede başarı sağlamaya yönelik genetik mekanizma sayesinde önem kazanmasıdır.[18] Bu nedenle etnisite çoğu zaman akrabalığın bir uzantısı olarak

[14] Özkırımlı, a.g.e., s.85.
[15] Anthony D. Smith, "Review Article: Ethnic Persistence and National Transformation", British Journal of Society, 35, 3, Eylül 1984'den aktaran Özkırımlı, a.g.e., s.86.
[16] Özkırımlı, a.g.e., s.87.
[17] Smith, a.g.e., s.40.
[18] Özkırımlı, a.g.e., s.90.

takdim edilir; milliyetçiler milletleri kültür ve kan bağı olan büyük aileler olarak sunarlar.[19]

Son olarak, Clifford Geertz ve Edward Shils'le birlikte anılan kültürel yaklaşım, insanların dil, din ve kan bağı gibi öğeleri her şeyden önce var olan, hiçbir şeyden türemeyen öğeler olarak gördüklerini savunur. Bunlar çözümlenemez, çok güçlü ve bağlayıcıdır. Gerçekte bu öğelerin hiçbiri ilk olma niteliğini haiz değildir ama insanlar bu öğelerin ilk olduklarını düşünür.[20] Geertz ve Shils'in yanı sıra kan bağı, dil, din, ortak geçmiş gibi nesnel öğelerin doğallığını savunamayan, bu yüzden doğallığı bu öğelere duyulan bağlılığa, inanca atfeden kültürel ilkçi araştırmacılar da mevcuttur.[21]

## 2. Modernist Milliyetçilik Kuramları Açısından Millet ve Milliyetçilik[22]

Modernist milliyetçilik kuramlarının başlıca tezi modern milletin ve modern milletle ilgili her şeyin modernliğidir.[23] Buna göre milletler ve milliyetçilik, kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar. Geçmişte yani modernlik öncesi dönemde milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullar yoktur.[24] Modernistler, milliyetçiliğin modernliği konusunda hemfikir olsalar da milliyetçiliğin kökenleri farklı kişilerce, İngiliz iç savaşına yol açan gerginlikler, Latin Amerika'daki bağımsızlık mücadeleleri, Fransız İhtilali, Alman tepki ve romantizmi gibi farklı yer ve zamanlarda aranır. Ancak genel kanı, Fransız İhtilalinde milliyetçiliğin söylemsel oluşumunun ön planda olduğudur.[25]

Umut Özkırımlı, modernistlerin "milletlerin ve milliyetçiliğin modern olması" dışında üzerinde anlaştıkları pek az konu bulunduğundan tüm modern milliyetçilik kuramlarını birlikte ele almanın yerinde olmadığını savunur ve kuramlarda ön plana çıkan etkenlere göre kuramları üç ayrı kategoride değerlendirir: ekonomik dönüşüm

---

[19] Calhoun, **Milliyetçilik**, s.41.
[20] Özkırımlı, a.g.e., s.92.
[21] Özkırımlı, a.g.e., s.93.
[22] Bu bölüm Özkırımlı, a.g.e.'den yararlanılarak hazırlanmıştır.
[23] Eric J. Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993, s.29.
[24] Özkırımlı, a.g.e., s.105-106.
[25] Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, s.14.

temelli kuramlar, siyasi dönüşüm temelli kuramlar ve toplumsal – kültürel dönüşüm temelli kuramlar.[26]

a. Ekonomik Dönüşüm Temelli Kuramlar

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını ekonomik dönüşüm temelinde açıklamaya çalışan iki model mevcuttur: Tom Nairn'in dengesiz kalkınma kuramı ve Michael Hechter'in iç sömürgecilik kuramı.

Nairn'e göre milliyetçiliği doğuran kapitalist ekonominin on sekizinci yüzyıldan bu yana eşit olmayan, dengesiz gelişimidir. Aydınlanmanın ilerlemeci düşüncesine göre uygarlık daima dengeli gelişecek; insanlık daima ileri gidecek ve geri kalmış uygarlıklar ileri uygarlıkları izleyecek, ilerlemeyi sağlayan kurumları kopyalayacak ve onlar da ilerleyecekti. Ancak gerçek durum böyle olmadı; gelişmiş ülkeler, geri kalmış ülkeler üzerinde bir üstünlük kurdu. Gelişmiş ülkeler ve geri kalmış ülkeler arasındaki fark kapatılamayacak kadar büyümüştü ve soyut ilerleme fikri geri kalmış ülkeler için uygulamada boyunduruk altına girmek demekti. Geri kalmış ülkeler, gelişmiş ülkelerin kurumlarını istiyorlardı, bu yüzden gelişmiş ülkeler dışarıdan doğrudan müdahale olmaksızın taklit edilmeliydi. Bunun yolu ise militan, sınıflar arası farklılıkları aşmış ve baskıyı simgeleyen dış güçlere karşı kendi kimliğinin bilincine varmış bir topluluk yaratmaktan geçiyordu. Bu topluluğu yaratmak için seçkinlerin elinde olan tek şey ise etnik kökeni, dili ve derisinin rengiyle halkın kendisiydi. Milliyetçilik, böylece gelişmiş ülkelerin yarattığı baskıyla geri kalmış ülkelerde ortaya çıkarken, gelişmiş ülkelere de sıçrıyordu.

Hetcher'in iç sömürgecilik kuramının çıkış noktası, etnik azınlıkların milli kültür içinde eritilmesi sorunuydu. Bu kurama göre, modernleşmenin eşit olmayan coğrafi dağılımı ve farklı bölgelerde farklı etkilere yol açması, aynı devlet içinde gelişmiş ve az gelişmiş olarak iki topluluk ortaya çıkaracaktı. Gelişmiş topluluk, yani güçlüler var olan durumu kurumsallaştırmaya çalışacak ve gelişmemiş topluluğu kendine bağımlı hale getirecekti. Ekonomik, siyasi, toplumsal rollerin tümü güçlüler tarafından, güçlüler avantajlı olacak şekilde belirlenecekti. Sonuç olarak topluluklar arası ekonomik eşitsizlik arttıkça ezilen topluluk içine kapanacak ve siyasi bütünleşmeyi reddedecektir. Topluluk içi iletişim arttıkça ezilen topluluk üyeleri

[26] Özkırımlı, a.g.e., s.106.

arası dayanışma da artacaktır. Yine topluluklar arası kültürel farklar arttıkça ezilen topluluğun üyeleri arasındaki dayanışma artacaktır. Bunların sonucunda ezilen grup kendi kültürünün ezen gruptan farklı olmadığını, hatta üstün olduğunu savunmaya başlayabilir. Bu da ezilen grubun kendini farklı bir millet olarak algılamasına ve bağımsızlık istemesine yol açacaktır.

b. Siyasi Dönüşüm Temelli Kuramlar

John Breuilly'nin bir siyaset biçimi olarak milliyetçilik kuramı, Paul R. Brass'ın milliyetçiliğin seçkinlerce kullanımı kuramı ve Eric J. Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenekler kuramı milliyetçiliği siyasal dönüşüm temelinde açıklama çabası içinde olan modernist kuramlardır.

Breuilly, milliyetçiliği iktidarı ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler olarak tanımlar. Milliyetçi savdan kasıt ise kolaylıkla belirlenebilecek kendine özgü karakteri olan bir milletin var olduğu, bu milletin çıkarları ve değerlerinin diğer tüm çıkar ve değerlerin üzerinde olduğu ve son olarak da milletin olabildiğince bağımsız olması gerektiği iddiaları çevresinde yapılanan bir siyasi doktrindir.[27] Milliyetçiliği çözümleyebilmek için ilk adım, milliyetçiliğin bu şekilde bir siyaset biçimi olarak kabul edilmesidir. İkinci adım ise, milliyetçiliğin modernleşme süreciyle ilişkisini belirlemektir. Modernleşme işbölümünde temel bir değişim içerir; değişimin en önemli evresi ise Avrupa'da ticari ve mesleki birliklere dayalı birleşik işbölümünden işlevsel işbölümüne geçilmesidir. Yeni düzen toplumdaki belli başlı tüm işlevlerin ayrı kurumlarda toplanmasını öngörüyordu. Böylece örneğin ekonomik işlevler kişi ve firmalara devredilecek, kiliseler sadece inananların toplandığı kurumlar olacaktı. Aynı şekilde yönetim de parlamentoların veya despotların denetiminde, uzmanlaşmış bürokrasi eliyle yürütülecekti.[28] Milliyetçiliği çözümlemenin üçüncü ve son adımı ise işbölümündeki değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan modern devletin milliyetçi siyasete bağlanmasıdır. Devletin siyasi yükümlülüklerin tek kaynağı olması, modern egemenlik düşüncesiyle pekiştiriliyor, böylece zor kullanma hakkına sahip tek kurum devlet oluyordu. Bu durumda da devletin sınırlarının çok net olarak çizilmesi gerekiyordu. Kurumlar ve işlevleri nasıl dönüşüyorsa geleneksel kentin

[27] Özkırımlı, a.g.e., s.134.
[28] Özkırımlı, a.g.e., s.136.

surları da modern ulus devletlerin mutlak sınırlarına dönüşüyordu.[29] Diğer yandan işbölümünün yapısındaki değişiklik sonucu hem devlette hem de toplumda bir gruba üyelik yerine bireyselliğin ön plana çıktığı bir anlayış yerleşmişti. Bu koşullar altında öncelikli sorun, devlet – toplum ilişkisinin kurulması olarak ortaya çıkıyor, bu noktada ise milliyetçilik devreye giriyordu. Zaten milliyetçiliğin kökleri de bu soruna yönelik entelektüel cevaplarda bulunuyordu.[30] Devlet – toplum ilişkisinin kurulmasında, milliyetçiliğin ikisinde de önemli bir yol oynadığı iki yol deneniyordu: vatandaşlık bağıyla toplumu vatandaşların bir toplamı olarak göstermek ve toplumun kolektif niteliğini vurgulamak. Devlet – toplum ilişkisinde, toplumdaki dışlanan gruplar kültürel kimliği siyasi bir programa dönüştüren bir milliyetçilik akımına kapılabilirler. Bu tür durumlarda milliyetçilik üç işlevi yerine getirir: devlete karşı çıkan seçkinleri ortak bir çıkar etrafında toplayan işbirliği, dışlanan grupların milliyetçi harekete destek vermesini sağlayacak harekete geçirme ve karşı olunan devlet veya dış güçler gözünde haklı olmayı sağlayacak meşruiyet.[31]

Etnik kimlikleri ve milliyetçiliği seçkinlerin siyasi iktidarı ele geçirme ya da koruma mücadelelerinde kullandıkları bir araç olarak gören araçsalcı görüşün önde gelen isimlerinden Brass'ın kuramsal çerçevesi birkaç temel görüş çevresinde yapılanır. Bunlardan birincisi, etnik kimliklerin değişken niteliklere sahip olduğudur. Bazı durumlarda etnik topluluk kimliğini oluşturan dil ve din gibi unsurları değiştirebilir. Hatta doğum yeri veya akrabalık ilişkileri bile duygusal anlamını yitirebilir veya olumsuz nitelikte görülebilir.[32] Yani her etnik kimliğin olduğu şekliyle veya kökleri tarihin uzak dönemlerinde uzanacak bir şekilde canlanması ve milliyetçiliğe dönüşmesi kaçınılmaz değildir; bu canlanma ve dönüşüm ancak belli koşullar altında gerçekleşebilir. İkinci görüş, bu koşulların etnik grupların kültürel farklılığından değil, seçkinlerin genel siyasi ve ekonomik bağlam etrafında şekillenen rekabetlerinden kaynaklandığıdır. Üçüncüsü seçkinlerin rekabeti etnik grupların kendilerini nasıl tanımladıklarını etkileyecek ve ne ölçüde kalıcı olduklarını

[29] Anthony Giddens, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s.12.
[30] John Breuilly, "The Sources of Nationalist Ideology", **Nationalism**, der. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, Oxford: Oxford University Press, 1994, s.112.
[31] Özkırımlı, a.g.e., s.138-139.
[32] Paul R. Brass, "Élite Competition and Nation – Formation", **Nationalism**, der. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, Oxford: Oxford University Press, 1994, s.85.

belirleyecektir.[33] Yani etnik kimlikler, geçmişten gelen kadim unsurlar değildir; bu kimlikler seçkinlerin rekabeti sonucu şekillenebilir ve değişebilirler.

Etnik kimliklerin önem kazanmaya başladığı etnik dönüşüm sürecinde, grup içi dayanışmayı artırmak, grup haklarının tanınmasını sağlamak gibi amaçlarla belirli kültürel semboller seçilir ve grubu diğerlerinden ayırmak için kullanılır. Bu farklılıklar etnik dönüşümün başlaması için gereklidir ama yeterli değildir. Bunun yanında gerekli olan ama yine yeterli olmayan bir diğer koşul, etnik grubun ya da yerel topluluğun kontrolünü ele geçirme mücadelesi çerçevesinde seçkinlerin rekabetidir. Bunların yanında etnik dönüşümün gerçekleşmesi için yeterli koşullar, seçilen sembollerin etnik grup içindeki farklı sosyal sınıflara aktarılmasını sağlayacak imkânlara sahip olunması, bu sembollerin aktarılabileceği toplumsal açıdan hareketli bir halk kitlesinin bulunması ve seçkinlerle toplumun geri kalanı arasında iletişimi zorlaştıracak ya da engelleyecek derin sınıfsal ayrılıkların, çıkar çatışmalarının bulunmamasıyla sağlanabilir.[34] Etnik hareketlenmeyi sağlayan bu gerekli ve yeterli koşullar, hareketin milliyetçiliğe dönüşmesi için de ön koşul oluşturur.

Milliyetçiliğin halk arasında yankı bulması kırsal kökenli ya da düşük konuma sahip grupların, ekonominin başka etnik gruplarca kontrol edilen sektörlerine kitleler halinde katılımıyla ortaya çıkan sınıf içi rekabete dayanır. Eğer bu katılım egemen grup tarafından engellenmeye çalışılır ve bu çaba devlet tarafından destek görürse, kırsal kökenli ve düşük kökenli gruplar, var olan ekonomik yapıyı ve bu yapıyla özdeşleşmiş kültürel değerleri sorgulayan milliyetçi hareketlere kolayca çekilebilir. Aynı şekilde, konumlarını korumaya çalışan egemen gruplar da farklı milliyetçilik akımları başlatacaktır.[35] Milliyetçiliğin kitlesel temeli böylece oluşurken milliyetçi hareketlerin başarıya ulaşıp ulaşmamasını belirleyen üç etken ortaya çıkar: milliyetçi siyasi örgütlenmelerin bulunması ve bu örgütlenmelerin izledikleri stratejiler, etnik grupların öne sürdüğü isteklere karşı yönetimlerin tepkisi ve yanıtı, genel siyasi ortam.[36]

[33] Özkırımlı, a.g.e., s.140.
[34] Özkırımlı, a.g.e., s.142.
[35] Özkırımlı, a.g.e., s.143.
[36] Özkırımlı, a.g.e., s.144.

Siyasi dönüşüm temelli kuramların biri de Hobsbawm'ın icat edilen gelenek kuramıdır. Sahip olduğu bir tür gerçeği belirleme işlevi, geleneği oldukça önemli kılmaktadır. Geleneksel pratiğe uyan birisi başka alternatifler arama ihtiyacını duymaz ve gelenek, büyük oranda sorgulanmadan uyulacak bir eylem çerçevesi sunar.[37] Geleneğin toplumsal hayatta oynadığı bu rolün üzerinde duran Hobsbawm, milletleri ve milliyetçiliği bir toplumsal mühendislik ürünü olarak görür. Bu süreçte araştırılması ve aydınlatılması gereken en önemli olgu icat edilmiş geleneklerdir ve icat edilmiş geleneklerin en somut, en yaygın olanı ise milli bilinçtir.[38]

1870 sonrasında geniş çaplı bir siyasi hareketlenme yaşanmış, halk kitlelerinin siyasete katılımı yerleşik düzeni ve bu düzenden fayda sağlayanları tehdit etmeye başlamıştı. Bu toplumsal değişimin sonuçlarını kontrol etme arayışına giren yönetici seçkinler için halkı denetim altına almak ve sistemle kaynaştırmak için üç farklı yol vardı: yeni kurumlar oluşturmak (festivaller, spor), yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek (kraliyet törenleri ve eğitim sistemi), gerçek/yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar (millet) yaratmak.[39] Hobsbawm'a göre modern milletin bileşenlerinin büyük çoğunluğu, toplumsal mühendislik ürünü kurgulardan, yakın döneme ait semboller ve koşullara uygun söylemlerden oluşurken, icat edilen gelenekleri dikkate almadan milleti çözümlemeye kalkışmak yeterli olmazdı.[40]

c. Toplumsal – Kültürel Dönüşüm Temelli Kuramlar

Milliyetçiliği toplumsal – kültürel dönüşüm temelinde açıklayan kuramların başlıcaları, Ernest Gellner'in yüksek kültür kuramı, Benedict Anderson'un hayali cemaatler kuramıdır.

Modernleşme sürecinde, özellikle Sanayi Devriminin etkisiyle önemli toplumsal değişimler gerçekleşmiş; sosyal hayatta bilgi ve ticaretin önem kazanmasıyla toplumsal yapıda; tarıma dayalılıktan kentliliğe, kapalı ekonomiden geniş alan (ülkesel) ekonomisine, homojenlikten uzak sınıf esaslı topluluk görünümünden,

[37] Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s.55.
[38] Özkırımlı, a.g.e., s.147.
[39] Özkırımlı, a.g.e., s.148.
[40] Özkırımlı, a.g.e., s.149.

güçlü milli bütünlüğe doğru bir değişim gerçekleşmiştir.[41] Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ve bunun getirdikleri, özellikle toplumsal örgütlenme biçimlerinin farklılaşmasına yol açmıştır. Gellner'e göre tarım toplumunun toplumsal örgütlenmesi milliyetçi ilkeye yani siyasal ve kültürel birimlerin birbiriyle çakışmasına ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmasına elverişli değildir. Tarım toplumu, daha doğrusu sanayileşme öncesi toplum, kültürel sınırların içerdiği alanlardan ya küçük ya da çok daha büyük siyasal birimler doğurmuştur.[42] Kültürel sınırların politik sınırlarla denkliği ise ancak modern zamanlarda bir ilgi unsuru haline gelir ve bunun sonucunda milliyetçi olmayan bir devlet düşünülemez hale gelir.[43]

Geçmişte, yani modern öncesi dönemde, toplumu bir arada tutan şey, toplumsal yapıydı.[44] Ancak modernleşen Avrupa'da özellikle sanayileşmenin etkisiyle, toplumda geleneksel anlamda süregelen bütünlüğün, yani toplumsal yapının bozulup parçalanmasıyla bir "bütünleşme ihtiyacı" ortaya çıktı. Yerel ve geleneksel ortamlarından kopan insanların farklı mekânlarda bambaşka bir yaşam tarzıyla hayat mücadelesine girişmesi, kentleşmenin etkisiyle geleneksel grup aidiyetlerinin ve mevcut bütünleştirici değerlerin yavaş yavaş silinmesi toplumsal anlamda bir bütünleşme krizine yol açmış, yeni bütünleştirici kimlik ve duygular önemli bir ihtiyaç olarak kendini göstermiştir.[45] Sanayileşmiş toplumun bu ihtiyacını karşılayacak, yani bütünleşmeyi sağlayacak araç olarak ise kültür ortaya çıkmıştır.[46] Genel toplumsal koşullar sadece seçkin azınlıklara değil bütün halka mal olan standartlaşmış, türdeş, merkezin desteklediği üst kültürlerin oluşmasına elverdiğinde, iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler, insanların memnuniyetle ve şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar. Kültürler artık siyasal meşruiyetin doğal barınağı olarak görünmektedir.[47] Kültür, verili bir topluluğun üyeleri arasında dayanışma bağlarının yaratılmasını sağlar ve onlarda ait oldukları topluluğun, diğerlerinden ayrı ve farklı olduğu imajının

[41] Köksal Şahin, "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik", Akademik Bakış, Sayı: 12, Mayıs 2007, http://www.akademikbakis.org/12/makale/ksahin.pdf, (04.02.2010), s.3.
[42] Gellner, a.g.e., s.80.
[43] Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, 3.b., çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.91.
[44] Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, s.93.
[45] Şahin, a.g.e., s.3.
[46] Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, s.93.
[47] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.104.

oluşmasına yol açar. Bir kültüre dâhil olan bireyler duygusal olarak bazı simgeleri, değerleri, inançları ve gelenekleri içselleştirir ve onları kendilerinin bir parçası olarak değerlendirirler.[48] İşte bu genel toplumsal koşullar altında milletler aynı anda hem irade hem de kültürle ve gerçekten her ikisinin siyasal birimlerle birleşmesi olarak tanımlanabilir. Bu koşullarda insanlar yalnızca aynı ortak kültüre sahip olanların tümüyle bir siyasi birlik kurma arzusunu gösterirler. Bu durumda siyasal yönetimler de sınırlarını barındırdıkları kültürün sınırlarıyla bir tutma ve bu kültürü kendi iktidar alanlarında koruma ve kabul ettirme arzusunu gösterirler.[49]

Milletlerin kültürel içerikleri önemli olsa da her şeyi açıklayıcı değildir. Kültür modern çağda ortaya çıkmamıştır, öteden beri var olan bir olgudur. Değişen şey, kültürün milliyetçilik tarafından modern çağdaki kullanımı ve rolüdür. Gellner de bu noktada milliyetçiliği kültürün rolüyle tanımlamaktadır. Milliyetçilik, halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt kültürlerin hâkim olduğu bir toplumda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır.[50] Yine Gellner, milliyetçiliği, daha önceleri yerel düzeyde küçük gruplar tarafından kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen halk kültürüne dayalı yerel grupların karmaşık yapısı yerine, her şeyden önce ortak bir kültürün bir arada tuttuğu, birbirlerinin yerini alabilecek atomize bireylerin oluşturduğu anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulması olarak tanımlıyor.[51] Bu noktada ise devreye eğitim sistemi girer; okullarda okuyarak elde edilen, akademik dünyanın denetlediği bir ortak kültürün genel topluma yayılması eğitim yoluyla gerçekleştirilir. İşlevi standart bir kültür oluşturmak olan eğitim sistemini kurmak ise merkezi bir devlet gerektirir.[52] Bu durumun belki de ilk örneği ihtilal sonrası Fransa olmuştur. Fransız İhtilalinin hemen ardından bir ulusal eğitim sistemi kurulurken, eğitimin kontrolü kiliseden devlete geçmiştir. Eğitim yeni yaratılan modern devletin gereksinmelerini karşılamak içindi: Eğitimde Fransızca ve fen bilimlerine ağırlık verilecek, sivil görevler ve haklar ve devlete bağlılık vurgulanacaktı.[53] Böylece eğitim, yeni üst kültürün hem bir parçası, hem kurucusu, hem de yayıcısı ve sabitleyicisi olarak ortaya çıkıyordu.

---

[48] Guibernau, a.g.e., s.131.
[49] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.105.
[50] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.107.
[51] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.108.
[52] Guibernau, a.g.e., s.133.
[53] Guibernau, a.g.e., s.120.

Milliyetçiliği toplumsal – kültürel dönüşüm temelinde çözümlemeye çalışanlardan biri de Benedict Anderson'dur. Anderson, Hayali Cemaatler adlı eserinde milleti, hayal edilmiş bir siyasal topluluk - hem egemen hem de sınırlı olarak hayal edilmiş bir cemaat olarak tanımlamaktadır.[54]

Milletler hayal edilmiştir, çünkü en küçük milletin üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey duymayacaktır ama yine de her bir üyenin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.[55] Millet sınırlı olarak hayal edilir, çünkü hiçbir millet kendini insanlığın tümüyle örtüşecek şekilde hayal etmez. En büyük milletlerin bile, ötesinde başka milletlere mensup insanların yaşadığı sonlu sınırları vardır. Millet egemen olarak hayal edilir çünkü kavram Aydınlanma düşüncesinin ve Fransız İhtilalinin, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin ilahi meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştu.[56] Eğer insanlar Tanrı'ya tabi olacaklarsa bile bu tabiiyetin doğrudan Tanrı'ya olduğu bir özgürlüğün rüyasını görürler. Bu özgürlüğün amblemi ve mihenk taşı devlettir. Millet bir cemaat olarak hayal edilir, çünkü her millette fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, millet daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüz yıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böyle sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey bu kardeşlik duygusuydu.[57]

Anderson milletlerin doğmasına yol açan koşullar arasında önceliği kültürel alanda yaşanan gelişmelere verir çünkü milliyetçilik bilinçli olarak benimsenen siyasi ideolojilerle değil, kendinden önce gelen, içinde doğduğu ve bazen de karşı olduğu geniş kültürel sistemlerle ilişkilendirilmelidir. Bu kültürel sistemlerin en önemli ikisi ise din ve hanedanlıktı. On altıncı yüzyıla kadar dünyaya egemen olan bu iki sistem on yedinci yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamış, bu gerileme ise milletin ihtiyaç duyduğu tarihsel ve coğrafi yeri sağlamıştı. Anderson'un üzerinde daha çok durduğu dinin gerilemesinin altında yatan ise deniz aşırı keşifler ve kutsal dil olarak kabul edilen Latincenin önemini yitirmesiydi.[58] Deniz aşırı keşifler sonucu hiç bilinmeyen muhteşem medeniyetlerin (Çin, Hindistan, Aztekler, İnkalar gibi)

[54] Anderson, a.g.e., s.20.
[55] Anderson, a.g.e., s.20.
[56] Anderson, a.g.e., s.21.
[57] Anderson, a.g.e., s.22.
[58] Özkırımlı, a.g.e., s.182-183.

Avrupalılar tarafından keşfi, insanlığın telafi edilemez bir çoğulculuğa mahkûm olduğu görüşünü getirdi. Bu medeniyetlerin gelişmesi Antikliğin, Avrupa'nın, Hıristiyanlığın ve hatta insanın tarihinin dışında meydana gelmişti. Bunun sonucunda seçilmiş olması ve en iyi olması gerekmeyen Avrupa, medeniyetlerden sadece biri olarak düşünülmeye başlandı.[59] Latincenin –ve diğer kutsal dillerin önemini yitirmesi de aslında yine deniz aşırı keşifler sonunda meydana geldi. Sanskritçe ve Sami dillerindeki incelemelerin gelişmesi İbranicenin eskilik ve ilahilik bakımından eşsiz olduğu fikrini aşındırdı. Filolojinin de ortaya çıkmasıyla tüm dillerin ilkece, eşit bir ilgiye ve incelemeye layık olduğu düşünülmeye başlandı. Artık hiçbir dil Tanrı'ya ait olmadığına göre, bu dillere ilgi gösterecek ve inceleyecek kişiler de bu dillerin konuşanları ve okuyanlarıydı.[60] O zamana kadar hayata ve ölüme dair çözümlemeler sunan dinin önemini yitirmesiyle insanların hayat ve ölümle ilgili sorunları ve korkuları ortadan kalkmış olmuyordu. Ölümlüğü sürekliliğe çevirecek, rastlantıya anlam katacak, daha laik bir çözüme ihtiyaç vardı. Hiçbir şey bu amaca, ezeli bir geçmişten gelen ve sonsuz bir geleceğe doğru ilerleyen milletten daha uygun daha değildi.[61] Anderson milletin bu şekilde hayal edilmiş olarak ortaya çıkışını ise zaman algısındaki değişimle açıklamaktadır. Her şeyin ilahi güç tarafından daha önce belirlendiği, geçmiş, bugün ve gelecekten yoksun eşzamanlılık fikrinin yerini içi boş, türdeş zaman fikri alır. Zaman takvimle, saatle ölçülebilir, geçmişe, bugüne ve geleceğe sahip bir kavram olarak düşünülmeye başlanır. Böylece geçmişten gelip geleceğe uzanan, tarih içinde yolculuk eden milleti hayal edebilmek mümkün hale gelir.[62] Bu şekilde dinin ve hanedanlığın önemini yitirmesi ve zaman algısındaki değişim milliyetçiliğin içine doğacağı kültürel ortamı hazırlamıştır. Ancak bunların yanına eklenmesi gereken bir hazırlayıcı daha vardı: kapitalist yayıncılık. Kapitalist yayıncılık sektörü, daha fazla kar elde edebilmek için halk dilinde kitaplar yayınlamaya başladı. Kapitalist yayıncılığın yayın dilleri yeni bir iletişim alanı ve eski idari halk dillerinden farklı iktidar dilleri yaratırken dile de bir sabitlik kazandırıyordu. Bu sabitlik "eski çağlardan beri var olma" düşüncesini kazandıracak ve millet düşüncesine temel oluşturacaktı.[63]

[59] Anderson, a.g.e., s.85.
[60] Anderson, a.g.e., s.87.
[61] Özkırımlı, a.g.e., s.183.
[62] Özkırımlı, a.g.e., s.184.
[63] Özkırımlı, a.g.e., s.187.

Anderson'a göre milliyetçilik ilkin Latin Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin ortaya çıkışında Madrid'in bölgedeki kontrolünün zayıflaması ve Aydınlamanın özgürlükçü düşüncesinin yanında belirleyici etken, sömürgelerin coğrafi, siyasi ve ekonomik nedenlerde daha sağlam bir gerçeklik kazanmaları ve ortak yönlerinin farkına varmalarıdır. Avrupa'da ise milliyetçiliğin gelişmesi ikiye ayrılır: klasik milliyetçilik ve resmi milliyetçilik. Klasik milliyetçilikte küçük bir aydın sınıf, halk dilleriyle geniş kitleleri harekete geçirmeyi başarmışlardır. Dil birliğine dayalı hayali topluluklardan soyutlanma tehlikesi yaşayan, gelişmelerin dışında kalmaktan ve yerlerini kaybetmekten korkan hanedan ve aristokrat seçkinler ise resmi milliyetçiliğe sarılmış, halkın dilini ve kültürünü benimsemişlerdi. Asya ve Afrika'daki sömürgecilik karşıtı milliyetçi akımlar ise batıdaki millet ve milliyetçilik modellerinden uygun olanın seçilmesi ve kopyalanmasına dayanır.[64]

## B. MİLLİ KİMLİK

Milliyetçilik, devlet gücündeki değişim, uzun mesafeli ekonomik bağların artışı, yeni iletişim ve ulaşım imkânları ve yeni siyasi projelerle birlikte ortaya çıkmış bir kolektif kimlik oluşturma yolu olarak da tanımlanır.[65] Bu kolektif kimlik ise, hem milletin hem de ulus-devletin ana unsuru olan milli kimliktir. Anthony D. Smith, milli kimliğin temel özelliklerini şu şekilde sıralar:[66]

- Tarihi bir toprak/ülke ya da yurt
- Ortak mitler ve tarihi bellek
- Ortak bir kitlesel kamu kültürü
- Topluluğun bütün üyeleri için geçerli olan ortak yasal hak ve görevler
- Topluluk üyelerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları bir ekonomi

Milli kimliğin bu özelliklerinden yola çıkan Smith, milleti de tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak

[64] Özkırımlı, a.g.e., s.187-189.
[65] Calhoun, **Milliyetçilik**, s.41.
[66] Smith, a.g.e., s.31.

tanımlar.[67] Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere milli kimlik, ortaklıklarını vurguladığı insanları birleştirmekte, milletin özünü oluşturmaktadır.

Milli kimlik sosyal ve siyasal bütünlüğün güçlü bir aracı olarak ortaya çıkar; toplumdaki sosyoekonomik düzey, din, cinsiyet gibi diğer farklılıkların ve kimliklerin yarattığı ayrılıkları telafi edici bir etki oluşturur.[68] Milli kimlik milletin ve ulus-devletin çakışmasının bir ürünü olup, temelinde daha çok, millete ait dil ve kültürün olduğu bir tanınma, farklılık ve aidiyet zeminidir. Milli kimlik büyük oranda diğer kimlik kategorilerini bastıran ve yalnızlaşan bireye modern dünyada sığınacak liman işlevi gören bir olgudur. Ayrıca ifade edilmelidir ki milli kimlik kültürel kimlikle aynı şey değildir. Milli kimlik, kültürel kimlikten birçok öğeler taşısa da onunla aynı değildir. Çünkü modern ulus-devletler tarafından desteklenen ve yaşatılmaya çalışılan milli kimlik, ait olduğu toplumun kültür kaynaklarının tümünü içermez. O, kültür kaynaklarından bazılarının seçimi ile oluşturulmuş bir kimliktir.[69] Gellner bu noktadan ileri giderek bu kültür kaynaklarının milliyetçilik tarafından icat edildiğini, eğer bu kültürel kaynaklar daha önceden mevcutsa bile milliyetçilik tarafından tanınmayacak hale getirildiğini savunur.[70]

Milli kimlik ve dolayısıyla millet sadece kültürel değil, birbirileriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal – siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır. Millet çok boyutlu bir kavramdır; biri medeni ve toprağa ilişkin (teritoryal) diğeri etnik ve soya ilişkin iki boyutu birbiriyle harmanlar. Milli kimliği modern yaşam ve siyasette böylesine esnek ve daimi bir güç haline getiren ve kendi özelliğini yitirmeksizin diğer güçlü ideoloji ve hareketlerle etkili birleşimlere girmesini sağlayan şey, bu çok boyutluluğudur. Milli kimliğin bu çok yüzlü gücünü, grup ve bireyler açısından yerine getirdiği işlevlerden bazılarını izleyerek görmek mümkündür.[71]

Milli kimliğin işlevleri dışsal ve içsel işlevler olarak ikiye ayrılır. Teritoryal, ekonomik ve siyasi olanlar dışsal işlevlerdir.[72] Milletler için öncelikle gereken

---

[67] Smith, a.g.e., s.32.
[68] Nuri Bilgin, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, İzmir: Ege Yayıncılık, 1994, s.57.
[69] Ufuk Şimşek ve Selçuk Ilgaz, "Küreselleşme ve Ulusal Kimlik", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2007, s.194.
[70] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s.105.
[71] Smith, a.g.e., s.33-34.
[72] Smith, a.g.e., s.34.

üyelerinin içinde hayatlarını sürdürecekleri mutlak bir toplumsal mekân tanımlamak ve bu mekânı sınırlandırmaktır. Bu mekân tarihi ülke/topraktır. Bu mekân ayrıca kutsal merkezlerle, ruhani ve tarihi hac yerleriyle donatılır. Mekânı milletin tarihiyle ilgili hale getirmek, daha doğrusu toprağı tarihileştirmek için bunlar özellikle gereklidir.

Millet sınırları belirlenmiş ülke/toprak üzerindeki tüm ekonomik kaynaklar üzerinde denetim kurar. İşbölümünü oluşturduğu gibi kaynak dağılımını düzenler, emek ve meta dolaşımını teşvik eder. Milli kimlik böylece milli siyasetin bir parçası olarak ekonomik bağımsızlık (otarşi) idealine bir rasyonellik verir.[73]

Milli kimlik, siyasi olarak, devlete ve onun organlarına, devleti olmayan milletlerde ise devletin siyaset öncesi muadillerine dayanak noktası oluşturur. Siyasetin tümü halka şamil bir kimlik ve milli iradeyi yansıttığı varsayılan milli çıkar ölçütüne göre oluşturulur. Milli kimliğin siyaseten en belirgin işlevi ise toplumsal düzen ve dayanışmanın meşruiyetini sağlayan temel dayanak noktası oluşudur. Milli kimlik millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve yasal kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olma işlevini taşır.[74]

Milli kimliğin içsel işlevlerinin en bariz olanı, milletin üyelerini uyruklar ve yurttaşlar olarak toplumsallaştırmasıdır. Bu toplumsallaştırma ise zorunlu, standart eğitim sistemiyle sağlanır. Bireylerle sınıflar arasında toplumsal bağ kurma işlevi de yine milli kimlik tarafından yerine getirilir. Bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlamalar gibi sembollerle topluluğun üyelerine ortak mirasları, kültürel yakınlıkları hatırlatılır; ortak kimlik ve aidiyet duyguları güçlendirilir. Son olarak milli kimlik, kişilere müştereken paylaşılan ortak bir kültür sağlar, bu sayede bireyler kim olduklarını bilebilirler.[75]

Ortak bir kültür verili bir topluluğun üyeleri arasında dayanışma bağlarının yaratılmasını sağlar ve onlarda ait oldukları topluluğun diğerlerinden ayrı ve farklı olduğu imajının oluşmasına yol açar. Dayanışma bir grup oluşturma bilincinin üzerinde temellendirilir, dışarıda kalanlar yabancı ve potansiyel düşman olarak

[73] Smith, a.g.e., s.34.
[74] Smith, a.g.e., s.35.
[75] Smith, a.g.e., s.35-36.

görülür.[76] Bu ortak kültür, somut bir toprağa bağlılık ve bir topluluk oluşturma bilinciyle birleştiğinde diğerlerinden farklı olma durumunu pekiştirir. Milletin tarihsel kökleri olan ve geleceğe uzanan bir varlık olarak kavranmasıyla millete atfedilen zaman içinde süreklilik özelliği, bu farklı olma durumuyla birleşince topluluğun kimliğini tanımlayan unsurlar olarak ortaya çıkarlar ve biz/bizler ile diğerleri düşüncesi oluşur. Topluluğun üyeleri ile yabancılar, ötekiler ve farklı olanlar arasındaki ayrım böylece şekillenir.

Milli kimlik tüm özellikleri ve unsurlarıyla insanları bazı ortaklıklarda birleştirirken aynı zamanda da farklılaştırılır. Örneğin milletler topraklarını/ülkelerini "biz"i içerecek şekilde sınırlandırır ve bu sınırın ötesinde ötekiler, bizden olmayanlar yer alır. Her şeyi ikili karşıtlıklar içerisinde anlamaya eğilimli insan zihni, "ben"i ya da "biz"i oluştururken veya düşünürken bir ötekinin varlığı bu eylemleri kolaylaştırır. Bunun ötesinde, hiçbir kimliğin sadece içsel olarak gelişemeyeceği, insan doğasının yaratılıştan iletişim kurmaya dönük oluşu nedeniyle bu gelişme sürecinin öteki ile olan ilişkiyle doğrudan bağlantılı olduğu savunulmaktadır.[77] Bu şekliyle ötekinin varlığı "biz"in oluşturulmasının veya düşünülmesinin zorunlu bir unsuru olarak görünmektedir.

## C. ETNİK MİLLİYETÇİLİK VE MEDENİ MİLLİYETÇİLİK[78]

Etnik milliyetçilikle medeni milliyetçilik arasındaki temel fark, etnik milliyetçiliğin kültüre/etnisiteye atıfta bulunması, medeni milliyetçiliğin ise siyasi, seçime dayalı bir niteliğe sahip oluşudur. Milliyetçilik literatüründe yer alan Doğu milliyetçiliği/Batı milliyetçiliği, kültürel devlet/siyasi devlet, Alman milliyetçiliği/Fransız milliyetçiliği gibi ayrımlar devletlerin veya milliyetçiliklerin etnik veya medeni olup olmamalarına göre yapılmıştır.[79] Etnik milliyetçilik, milleti

[76] Guibernau, a.g.e., s.131.

[77] Burak Erdemir, **Avrupa Kimliği – Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005, s.41.

[78] Anayasal vatandaşlığa dayalı, din, dil, mezhep, etnisite ayrımı yapmaksızın bir ülke üzerinde yaşayan ve vatandaşı olan tüm bireyleri kapsayıcı bir anlayışı ifade eden *civic* kavramını karşılamak için Türkçe literatürde yurttaş milliyetçiliği, sivil milliyetçilik gibi kavramlar kullanılmaktadır. Ancak Yılmaz Bingöl, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 13, Sayı 1, 2007 içinde yer alan "Kırgızistan'ın Renkli Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?" adlı makalesinde civic kavramını Türkçeleştirmek üzere medeni kavramının kullanılmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir. Bu çalışmada da civic kavramı yerine medeni kavramı kullanılacaktır.

[79] Bernard Yack, "The Myth of the Civic Nation", **Theorizing Nationalism**, ed. Ronald Beiner, New York: State University of New York Press, 1999, s.104.

etnik bir topluluğa, dolayısıyla ortak bir soy mitine dayandırdığından, kişiler böyle doğmamışlarsa, ne kadar isterlerse istesinler, millete üyeliğin sonradan edinilemeyeceği fikri üzerine kuruludur. Medeni milliyetçilik ise vatandaşlıkla özdeş ve ilke olarak herkese açık, gönüllü, sonradan kazanılabilir bir nitelik arz etmektedir.[80] Etnik milliyetçilik ve medeni milliyetçiliği açıklamaya çalışanlar, genellikle Fransız ve Alman milliyetçiliklerine atıfta bulunurlar. Fransız İhtilalinin mantığına göre, özellikle 1791 anayasası bağlamında, Fransız olmak için İnsan Hakları Deklarasyonunu kabul etmek yeterlidir. Bu şekilde, milliyete giriş özgür bir seçime, iradi bir katılım edimine bağlanmıştır. Buna karşın Alman olmak, iradi değil tamamen kalıtımsaldır ve dışarıdan katılıma ilke olarak kapalıdır. Sonuç olarak Fransız milliyetçiliğinde toprak ve yurttaşlık, Alman milliyetçiliğinde ise kültür ve kan belirleyicidir; Fransız milliyetçiliğinde irade olarak millet, Alman milliyetçiliğinde kalıtım olarak millet kavramı esastır.[81] Yani Alman milliyetçiliği etniktir, Fransız milliyetçiliği ise medenidir.

Milliyetçilik ister etnik, ister medeni olsun, milliyetçiliğin merkezinde daha önce de belirtildiği gibi millet fikri yer alır. Medeni milliyetçiliğin varlığı, bu milliyetçiliğin merkezinde yer alan milletin tamamen iradi bir şekilde oluştuğu anlamına gelmez. Milliyetçiliği, medeni veya etnik olmasına göre ayıran şey milletin niteliği değil, millete katılımın niteliğidir. Milletin özünde yine halka ve bölgeye ait anılar, semboller, mitler, gelenekler vs. bulunur.

Medeni milliyetçiliğin mahiyeti resmi Türk milliyetçiliğine bakılarak daha rahat anlaşılabilir. Türk milliyetçiliği ilke olarak milli Türk kimliğinin ve Türk milletine katılımın iradi oluşunu öngörür; bu şekilde Türk milliyetçiliği medeni milliyetçilik olarak tanımlanır. Bu anlayışta önemli olan Türk olmak demek değil, Türk'üm demektir ve insanlar etnik olarak Türk, Kürt, İngiliz ya da Rus olmalarına göre değil Türk milli kimliğini kabul etmelerine veya etmemelerine göre konumlanırlar. Ancak adı üstünde Türk milliyetçiliği, Türk etnik kimliği ve kültürü üzerinde yükselir. İradi olarak Türklüğün kabul edilmesi, bu gerçeğin de kabul edilmesi anlamına gelir. Bu nedenle de Türk milliyetçiliği tartışmaları bitip tükenmeyen bir nitelik arz eder. Türk milliyetçiliği örneği uç bir örnek olarak kabul edilebilir ancak yapay bir topluluk

[80] Semra Somersan, **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.148.
[81] Bilgin, a.g.e., s.61.

olarak nitelendirilebilecek, farklılıkların tanındığı, federal Kanada'da bile Quebec sorunu mevcuttur.

Etnik milliyetçilik ve medeni milliyetçilik birbiriyle karşılaştırıldığında etnik milliyetçilik, insanlar etnik kimlikleri hep varmış, doğalmış gibi düşündüklerinden millete ilişkin güçlü bağlar, güçlü ortaklıklar sunar. Ancak etnik milliyetçilik, bağlarının gücüyle doğru orantılı olarak dışlayıcı ve ayrımcıdır. Medeni milliyetçilik ise daha kapsayıcıdır ve ilke olarak da olsa özgür iradeye dayanır, buna rağmen özünde asimilasyon içerir ve kültürel taleplere sıcak bakmaz.[82]

[82] Somersan, a.g.e., s.150.

## II. FİLİSTİN SORUNU: TARİHSEL SÜREÇ

### A. SİYONİZM'İN POLİTİK OLARAK GÜÇLENMESİ VE FİLİSTİN TOPRAKLARINA İLK YAHUDİ GÖÇLERİ

Ortadoğu Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüyle ulus-devletleşme sürecine girerken, diğer Ortadoğu devletlerinden farklı olarak Filistin toprakları önce Yahudi göçlerine açıldı, ardından da Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kuruldu. Neredeyse bir yüz yıldır uluslar arası gündemin ilk sıralarındaki yerini koruyan Filistin sorununun kökenlerinde bu göçler ve göçlerin ardından kurulan İsrail devleti yatar.

Yahudiler, 7. yüzyıldaki Arap – İslam fetihlerinden beri küçük gruplar halinde, farklı yerlerden göçüp Filistin topraklarına yerleşebiliyor olsalar[83] da planlı ve sistemli Yahudi göçleri, Siyonist hareketin politikleşmesinden sonra, bu ideolojinin etkisiyle başlar.

Diasporadaki Yahudilerin durumunun iyileştirilmesi ve kutsal sayılan Filistin topraklarına geri dönüş fikrinde temellenen Siyonist hareket, Filistin bölgesinin en eski topluluğunun Yahudiler olduğu ve Kitab-ı Mukaddes'in Yahudilerin Filistin'e geri dönüşünü haber verdiği iddialarını ileri sürerek Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için 19. yüzyılda, politik olarak örgütlenmeye başladı.[84] 1897 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde toplanan ilk Siyonist kongre, Basel Programı da denilen, Siyonizm'in resmi programını Filistin'de "tüm diğer milletler gibi ve diğer milletlere de örnek olacak bir biçimde kendi yurtlarını kurmak" olarak açıkladı.[85] Aslında o dönemde Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikri pek olası görünmüyordu. Dünya, ulus-devletler temelinde şekillenirken kendi ulus-devletlerini kurma arayışına giren Yahudilerin durumu bu amaçla hareket eden diğer uluslardan oldukça farklıydı. Yahudiler neredeyse tüm dünyaya yayılmışlardı ve yaşadıkları hiçbir yerde çoğunluğu oluşturamamaktaydı. Etnik kimliklerle siyasal birimlerin çakışmasının söz konusu olmadığı imparatorluklar döneminde herhangi bir sorun yaratmayan bu

---

[83] Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, 2002, s.422.

[84] Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan ve Zahide Tuba Kor, **Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin**, 6. Baskı, İstanbul: İHH Yayınları, 2009, s.61.

[85] Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, Sayı: 1, 2007, s.227.

durum, imparatorlukların yerlerini ulus devletlere bırakmasıyla birlikte Yahudileri de kendilerine ait bir vatan ve devlet aramaya itti.[86] Yukarıda da değinildiği gibi Yahudiler yayıldıkları diğer coğrafyalara benzer olarak Filistin'de de azınlık durumundaydı. 19. yüzyılın ortalarında, yani Siyonizm ortaya çıkmadan ve bölgeye planlı Yahudi göçü (Aliyah) başlamadan önce, Filistin topraklarında 300.000 Müslüman ve 27.000 Hıristiyan'a karşılık sadece 13.000 Yahudi vardı. 1914 yılına gelindiğinde, Siyonistlerin Yahudileri Filistin'e yerleşmeye ikna çabalarına rağmen Filistin topraklarında 602.377 Müslüman Arap, 38.754 Yahudi, 81.012 Hıristiyan Arap yaşamaktaydı.[87]

Politik olarak güçlenen Siyonist hareketin, göçleri teşvik ederek yönlendirmeye başladığı yıllarda Filistin, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaydı. 1881 – 1882 yıllarında Doğu Avrupa ve Rusya'daki katliamlardan kaçan Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesinden sonra Osmanlı yönetimi, önce bölgeye Yahudi göçünü, ardından Yahudilerin Osmanlı vatandaşlığına geçişlerini daha sonra ise Yahudilerin Filistin'de mülk edinmelerini engellemeye yönelik tedbirler almıştı.[88] Bu durum Filistin'e Yahudilerin yerleşmesini tamamen engelleyemiyorsa da oldukça zorlaştırıyordu.

## B. FİLİSTİN'DE İNGİLİZ MANDA YÖNETİMİNİN KURULMASI VE BALFOUR DEKLARASYONU

1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu, başka birçok toprağıyla beraber Filistin'i de kaybetti. 1917'de Filistin'de fiilen başlayan İngiliz yönetimi, 1920'de San Remo Konferansı'nda alınan Filistin topraklarının İngiliz mandasına bırakılması kararıyla garanti altına alındı.[89]

Filistin'de bir İngiliz manda yönetiminin kurulması, Yahudiler için oldukça önemlidir. Zira Yahudiler İngiltere'nin Filistin'i işgal etmesinin hemen öncesinde yayınlanan Balfour Deklarasyonuyla Filistin'de toprak ele geçirme uğraşlarına hem meşruiyet hem de destek sağlamışlardı. Balfour Deklarasyonu, Britanya dışişleri bakanı Arthur James Balfour tarafından Siyonist Federasyonu'na iletilmek üzere

[86] Aslı Sümer, "Orta Doğu'nun İsrail Meselesi", Kıbrıs Yazıları, Sayı: 3, Yaz/Güz 2006, s.124.
[87] Sümer, a.g.e., s.124.
[88] Umar, a.g.e., s.424.
[89] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.65.

Britanya Yahudi topluluğunun lideri olan Lord Rotschild'e yazılan kısa bir mektuptur. Bu kısa mektubu önemli yapan kısmı şudur:

> Filistin'de bulunan Yahudi olmayan diğer toplulukların medeni ve dini haklarına veya diğer ülkelerde bulunan Yahudilerin haklarına ya da siyasi statülerine zarar vermeyeceği açıkça anlaşılmak kaydıyla, majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudiler için bir ulusal yurt kurulmasına hoşgörüyle bakmakta ve bu hedefin gerçekleşmesi için elinden gelenin çabayı göstereceğini bildirmektedir.[90]

Mektupta Filistinli Araplar, Filistin topraklarında yaşayan nüfusun % 91'ini oluşturdukları halde "Yahudi olmayan diğer topluluklar" denilerek isimleri bile anılmadan geçiştirilmiş hatta yok sayılmıştır. Aynı şekilde "medeni ve dini haklar" ifadesi de oldukça sorunludur. Medeni hakkın ne olduğu ya da neyi kapsadığı belirtilmemiş, böylece Filistinli Araplara verilen garanti oldukça muğlâk kalmıştır.[91] Balfour Deklarasyonu ve bazı Arap topraklarında manda yönetimlerinin kurulması, büyük Arap devleti kurma peşindeki Arapların hayallerini yıkmıştır.

Balfour Deklarasyonu, manda yönetimi ve bunlara bağlı gelişen yoğun Yahudi göçünün yarattığı rahatsızlık üzerine, 1922'de Filistinli Arap liderler Londra'ya giderek Filistin halkının Balfour Deklarasyonunu veya manda rejimini kabul etmediğini ve ulusal bağımsızlık isteğini İngiliz hükümetine bildirdi. Bunun üzerine İngiliz hükümeti, "bütünüyle Yahudi bir Filistin yaratmak niyetinde olmadıklarını ancak, Filistin'e Yahudi göçünü hızlandıran Balfour Deklarasyonundan da taviz verilmeyeceğini" vurgulayan Churchill Beyaz Bildirisini yayınladı. Bu bildiri sonrasında, Yahudiler de Araplar da, manda rejimi sonrasında Filistin'in geleceğinin halkların nüfuslarına ve sahip oldukları toprak oranlarına göre belirleneceğini anlamış; Filistinli Araplar Yahudi göçünü engellemeye, Yahudiler ise göç yoluyla nüfus ve topraklarını arttırmaya çalışmışlardır.[92] Aşağıdaki tabloda İngiliz mandası yönetimi altındaki Filistin'in nüfus dağılımı verilmiştir:

---

[90] Balfour Declaration of 1917, http://en.wikipedia.org/wiki/Balfour_Declaration_of_1917, (13.11.2009)

[91] Türkkaya Ataöv, "Filistin Sorunun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 3, 1978, s.47.

[92] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.66.

Tablo 1: Manda Yönetimindeki Filistin'de Yaklaşık Nüfus Verileri

| Yıl | Toplam | Müslüman Araplar | | Yahudiler | | Hıristiyanlar | | Diğer | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Sayı | Yüzde | Sayı | Yüzde | Sayı | Yüzde | Sayı | Yüzde |
| 1922 | 752.048 | 589.177 | 78,34 | 83.790 | 11,14 | 71.464 | 9,50 | 7.617 | 1,01 |
| 1931 | 1.033.314 | 759.700 | 73,52 | 174.606 | 16,90 | 88.907 | 8,60 | 10.101 | 0,98 |
| 1937 | 1.383.320 | 875.947 | 63,32 | 386.084 | 27,91 | 109.769 | 7,94 | 11.520 | 0,83 |
| 1945 | 1.845.560 | 1.076.780 | 58,35 | 608.230 | 32,96 | 145.060 | 7,86 | 15.490 | 0,84 |
| 1947 | 1.955.260 | 1.135.269 | 58,06 | 650.000 | 33,24 | 153.621 | 7,86 | 16.370 | 0,84 |

Kaynak: "The Population of Palestine Prior to 1948", Population of Ottoman and Mandate Palestine, http://www.mideastweb.org/palpop.htm (12.11.2009)

Tabloda da görüldüğü gibi Yahudi nüfus manda yönetimi altında gerçekleşen yoğun göçler sonucunda yaklaşık sekiz kat artarak toplam nüfusun üçte birini oluşturmuştur.

Manda yönetiminin sağladığı destekle Yahudiler, Filistin'deki tarımsal arazinin üçte biri kadarının mülkiyetine el koydu, bu durum Arap köylüleri ve bedevileri büyük ölçüde yoksullaştırıyordu. Ayrıca tarımsal yaşam sadece bir üretim tarzı olmayıp toplumsal, dinsel ve geleneksel bir yaşam tarzıydı. Bundan dolayı Arap kırsal yaşamı da tahrip olmuştu. Manda yönetiminin Filistin'deki ekonomik imtiyazların yüzde doksanını, ayrıcalıklı bir statü tanıdığı Yahudilere vermesi, Yahudilerin Filistin ekonomik altyapısını ele geçirmelerine olanak sağladı.[93]

Filistinli Araplar, manda yönetimi desteğiyle süregelen Yahudi göçlerini ve kolonizasyonunu durdurabilmek için gösterdikleri çabalar yeterli olmayınca ilki 1920'de, ikincisi 1921'de, üçüncüsü 1929'da olmak üzere üç kere ayaklandılar. 1936 – 1939 yılları arasında gerçekleşen dördüncü ayaklanma ise Filistin genelinde kesintisiz altı aylık grevle sürdürüldü.[94] Bu son ayaklanma, diğerlerinden süresi, yaygınlığı ve önceki ayaklanmalar gibi Yahudileri değil İngiliz manda yönetimini hedef almasıyla ayrılıyordu.[95] Her Arap ayaklanması sonucu İngiliz hükümeti, Filistin'e bir araştırma komisyonu yolluyor, her komisyon da bir politika belirliyordu. 1921 – 1922 yıllarında meydana gelen ayaklanmalar sonucunda yukarıda değinilen Churchill Beyaz Bildirisi yayınlandı. İngiltere'nin Yahudi

[93] Ralph Schoenman, "Filistin'in Sömürgeleştirilmesi", **Filistin – İsrail Dosyası**, der. Garbis Altınoğlu, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005, s.324.
[94] Ribhi Halloum (Abu Firas), **Belgelerle Filistin**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989, s.163.
[95] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.67.

olmayanların haklarını korumasını isteyen Passfield Bildirisi 1929 ayaklanması sonrasında yayınlandı. 1936 – 1939 arası süren ayaklanmanın sonucunda ise 1939 MacDonald Bildirisi yayınlandı. Bu bildiri ile Yahudiler için bir ulusal yurt yaratmak için gösterilen çabanın ötesine gitmenin İngiliz çıkarlarına aykırı olduğu belirtiliyordu. Gelecekteki beş yıl içinde 75.000 Yahudi göçmene izin verildikten sonra göçlerin durmasına, bu beş yıl içerisinde Yahudilerin yeni topraklar elde etmelerinin engellenmesine, beş yılın sonunda ise kendi kendini yöneten kurumların kurulması gerektiğine vurgu yapan MacDonald Bildirisi Siyonistlerce reddedildi.[96] Bu bildiri sonucunda, İngiltere ile kurdukları Anglo-Siyonist pakttan ümitlerini kesen Siyonistler, amaçlarına ulaşabilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlamaya çalıştılar, bu destek Biltmore Konferansı'nın ardından gerçekleştirilen lobi faaliyetleri ile sağlandı.[97] Amerikan Yahudi toplumunun önde gelenleri ve Dünya Siyonist hareketinin liderlerinin 11 Mayıs 1942'de gerçekleştirdiği konferansta, MacDonald Beyaz Bildirisinin reddi, Balfour Deklarasyonunun ilk amacına uygun olarak yürütülmesi ve manda yönetiminin Yahudilerin Filistin topraklarıyla olan tarihsel bağlarını tanıması, Filistin'in kapılarının Yahudilere açılması, Filistin'e göç, ülkenin inşası, sahipsiz ve tarıma açılmamış toprakların kalkındırılması için yetkinin Yahudi Ajansına verilmesi ve Filistin'in yeni demokratik dünyanın yapısında ayrılmaz Yahudi topluluğunun kurulması kararları alındı.[98] Biltmore Programı sadece Siyonist liderliğin yeni politikasına vazgeçilmez bir türü vermiş olmadı; fakat aynı zamanda dünya Siyonizm'inin büyük çoğunluğunun gerçekleşmek üzere olan devletleşme planının kesin olarak destekleyicisi haline getirmeye yaradı. Biltmore Konferansından sonra, 1,5 milyon Amerikan Yahudi'yi temsil eden Amerikan Yahudi Konferansı kuruldu.[99] Böylece Siyonist hedeflere destek sağlamak için Amerikan hükümetlerine baskı yapacak Yahudi lobisi kurulmuş oluyordu.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, MacDonald Bildirisiyle konulan göç sınırlandırması kararını kaldırması talebiyle İngiltere'ye baskı yapmaya başladı. Ancak savaş sonrasında Arap dünyasının desteğine ihtiyacı

[96] Ataöv, a.g.e., s.54-55.
[97] Halloum, a.g.e., s.165.
[98] Halloum, a.g.e., s.36.
[99] Zenife Umerova, "Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s.134.

olacağını düşünen İngiltere ise bu talebe direndi. Araplarla Yahudiler arasında çatışmaların tırmandığı 1946 – 1947 kışı sonrasında Filistin'de asayişi sağlamanın gerektirdiği büyük külfetleri bahane gösteren İngiltere, Filistin'den çekilme kararı aldı.[100]

## C. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'DE FİLİSTİN SORUNU VE İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Nisan 1947'de İngiltere, mandacı devlet olarak, Birleşmiş Milletler'e müracaat ederek, genel kurulun Filistin sorununu gündemine almasını istedi. Ancak müzakereler başlamadan önce Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve Lübnan'dan oluşan Arap devletleri, ortaya bazı hukuki sorular da atarak bunların Uluslar arası Adalet Divanı'ndan sorulmasını istediler. Birleşmiş Milletler'in bir Arap toprağı üzerindeki tasarrufunun mümkün olup olmadığı, Filistin halkının kendi geleceğini, anayasasını ve yönetim biçimini seçme hakkı, Birinci Dünya Savaşı sırasında bağımsız bir Arap devleti kurulması yolunda yapılan vaatler, Balfour Deklarasyonunun hukuki değeri, manda rejimi kabul edilirken hiçbir Arap devletinin Milletler Cemiyeti'ne üye olmamasına karşın Filistin'deki İngiliz varlığının hukuki niteliği ve Birleşmiş Milletler'in böyle bir rejim sonunda alacağı kararların geçerliliği hukuki yorum için ileri sürülen konulardandı.[101] Ancak Arapların bu önerisi reddedildi ve müzakerelerden sonra Filistin sorununun çözümü için içlerinde büyük devletlerin temsilcilerinin yer almadığı bir Filistin özel komisyonu kuruldu.[102] Filistin Özel Komisyonu (UNSCOP) iki buçuk ay süren bir çalışmanın ardından Filistin'deki manda yönetiminin kaldırılması, Filistin topraklarının bağımsızlaşması ve Birleşmiş Milletler'in Filistin sorununun çözümündeki rolü üzerinde anlaşmaya varsa da Filistin sorununun nasıl çözüleceği hakkında bir fikir birliğine varılamadı. Sorunun çözümü için kabul gören iki tasarı vardı. Çoğunluk tasarı olarak adlandırılan tasarı, Filistin topraklarını üçe ayırıyordu: Arap devleti, Yahudi devleti ve uluslar arası statüye sahip, Birleşmiş Milletler yönetiminde bir Kudüs. Ayrıca bu üç otoritenin bir ekonomik birlik oluşturması da tasarıya dâhildi. Azınlık tasarısı olarak adlandırılan diğer tasarı ise Filistin topraklarında başkenti Kudüs olan Arap ve

[100] Tür, a.g.e., s.247.
[101] Ataöv, a.g.e., s.59.
[102] Ekrem Memiş, **İsrail Nereye Koşuyor?**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2006, s.128.

Yahudi devletlerinden oluşan bir federasyon kurulmasını öngörüyordu.[103] 29 Kasım 1947'de yapılan oturumda çoğunluk tasarısı, yani ekonomik birlik içinde Filistin'in bölünme planı Birleşmiş Milletler tarafından kabul edildi. Plana göre, Filistin'de yüzde 31 oranında nüfusa sahip olan Yahudiler Filistin topraklarının en verimli kısımlarını içeren yüzde 56,47'sini alırken çölden ve verimsiz alanlardan oluşan kısım Araplara bırakılıyordu.[104] Ayrıca bölünme planına göre Yahudilere bırakılan topraklarda nüfus 498.000 Yahudi ve 497.000 Arap'tan oluşurken Araplara bırakılan topraklarda ise 725.000 Arap ve 10.000 Yahudi bulunmaktaydı.[105] Böylece plan, nüfusun yarısının Araplardan oluştuğu topraklarda egemenliği Yahudi devletine bırakıyordu. Ancak Araplar bölünmeyi, Birleşmiş Milletler sözleşmesini, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin dayandığı ilkeleri, uluslar arası hukuk ve pratik ilkelerini ve bir halkın kendi kaderini belirleme hakkını ihlal ettiğini öne sürerek reddettiler.[106] Yahudiler ise Avrupa'daki göçlerle ilgili düzenlemeler ve önerilen sınırların oluşturduğu hoşnutsuzluğa rağmen bölünme planını kabul ettiler. Ancak belirtmek gerekir ki, bölünme planı kabul edilse dahi bölünme planı açıklanınca bazı Yahudi merkezleri sınırların ebedi olmadığını, yani genişleyebileceğini deklare ettiler.[107] 14 Mayıs 1948 tarihinde İngiliz mandası sona erdi ve İngiltere Filistin'den çekilmeye başladı. Aynı gün Yahudi Ajansı, Birleşmiş Milletler bölünme planında kendilerine bırakılan topraklarda İsrail devletinin kurulduğunu duyurdu.

## D. ARAP – İSRAİL SAVAŞLARI

İsrail devletinin kuruluşunun duyurulmasının hemen ardından Filistinli Araplar ve Yahudiler arasında şiddetli çatışmalar baş gösterdi. 15 Mayıs 1948'de, Filistin'e komşu Arap ülkelerinin askeri birlikleri Filistinlilere yardım etmek amacıyla Filistin'e girdi.[108] Böylece Birinci Arap – İsrail Savaşı başlamış oluyordu. Arap kuvvetleri başta önemli ilerlemeler kaydettiyse de Batılı güçlerin İsrail'i desteklemesi sonucu savaş, Arapların aleyhine dönmüştü. Arapların "en-Nakba" (büyük felaket) olarak adlandırdığı bu savaşın sonunda İsrail, bölünme planında kendine ayrılan toprağın yarısı kadar daha toprağı işgal etmiştir. Birleşmiş

[103] United Nations, **The Question of Palestine And The United Nations**, New York: 2008, s.4-5.
[104] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.69.
[105] Ataöv, a.g.e., s.60.
[106] Halloum, a.g.e., s.166.
[107] Ataöv, a.g.e., s.61.
[108] United Nations, a.g.e., s.9-10.

Milletler'in arabuluculuğuyla İsrail ve Arap ülkeleri arasında ateşkes anlaşmaları yapılmış; Filistin'i kurtarmak için savaşa giren Ürdün, Batı Şeria'ya, Mısır ise Gazze Şeridine asker yığmıştır. Birleşmiş Milletler'in bölünme planında uluslar arası statüye sahip olması öngörülen Kudüs ise batıda İsrail ve doğuda Ürdün arasında bölüşülmüştür.[109] Savaşın sonuçlarından biri ve belki en önemlisi ise, topraklarından kopan 750.000'in üzerinde Filistinlinin mülteci konumuna düşmesidir.[110] Böylece Filistin'de ve yeni kurulan İsrail devletinde demografik yapı Arapların aleyhine olacak şekilde değişmiş ve günümüzde de devam eden Filistinli mülteciler sorunu başlamıştır.

İkinci Arap – İsrail Savaşı olarak bilinen savaş, esasında ne Filistin'le ne de İsrail ile doğrudan ilgilidir. Mısır'da gerçekleşen rejim değişikliği ve bu değişikliğin etkisiyle Mısır'ın politikaları da değişmişti. Süveyş Savaşı olarak da bilinen İkinci Arap – İsrail Savaşı, Mısır'ın Süveyş Kanalını millileştirmesi üzerine, Kanal Şirketinin hissedarları olmaları dolayısıyla endişeye kapılan İngiltere ve Fransa'nın gizli bir anlaşmayla İsrail'den Mısıra saldırmasını istemeleriyle 1956 yılında patlak verdi.[111] İngiltere ve Fransa hava saldırılarıyla Mısır'ın bütün havaalanları ve askeri bölgelerini imha ederken, İsrail ise Gazze ve Sina'yı işgal etti. Mısır 7 Kasım 1956'da ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı ve Süveyş Kanalı'na Birleşmiş Milletler kararıyla barış gücü yerleştirildi.[112] Aralık 1956 ve Mart 1957 arasında ise İngiltere, Fransa ve İsrail işgal ettikleri topraklardan çekildi.

1967'de meydana gelen ve Altı Gün Savaşı olarak bilinen üçüncü Arap – İsrail Savaşı, Ortadoğu'da ve Filistin sorunu bağlamında bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Çünkü savaştan kesin bir zaferle ayrılan İsrail'in savaş sonrasında topraklarını dört katına çıkaracak, bu durum da ilerleyen zamanlarda Arap – İsrail sorununa yeni boyutlar kazandıracaktı.[113] Suriye ve Ürdün üzerinden İsrail'e yapılan gerilla saldırıları, İsrail ile bu ülkeler arasında gerginliği artırmıştı. Mısır'ın Sina'da bulunan BM Barış Gücü askerlerinin çekilmesini istemesi ve Mayıs 1967'de Akabe Körfezini deniz ulaşımına kapatması İsrail'i harekete geçirdi. 5 Haziran 1967'de Arap birlikleri ile İsrail birlikleri karşı karşıya geldi. Mısır hava kuvvetlerini ve birçok hava alanını

[109] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.71.
[110] United Nations, a.g.e., s.10.
[111] Memiş, a.g.e., s.133.
[112] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.72.
[113] Memiş, a.g.e., s.134.

imha eden İsrail, ardından Suriye ve Ürdün'e saldırarak bir zafer daha elde etti. Altı gün süren savaş sonunda İsrail, Filistin topraklarının tümünü (Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze Şeridi), Mısır topraklarından Sina Yarımadasını ve Suriye topraklarından Golan Tepelerini işgal etmiştir. Savaş sırasında 300.000'e yakın Filistinlinin Şeria Nehrinin doğu tarafına geçmesiyle Ürdün, en fazla Filistinli mülteci barındıran ülke konumuna gelmiştir. Yine bu savaştan sonra Filistin direniş hareketi yükselişe geçmiştir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1967 Arap – İsrail Savaşı sonrasında aldığı karar, İsrail'e güvenli ve kabul edilmiş sınırlar dâhilinde yaşama hakkını tanırken bu savaş sonrasında işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesini öngörüyordu. Karar taraflarca kabul edilmişti, ancak İsrail somut bir adım atmıyordu. Arap ülkeleri ise bu savaşta geniş ölçekte toprak kaybetmişlerdi ve topraklarını BM Güvenlik Konseyi'nin kararı çerçevesinde diplomasi yoluyla geri alma umutları tükenmişti. Müslümanların kutsal ayı olan Ramazan ve Yahudilerin kutsal ayı olan Yom Kippur'a denk gelen Ekim 1973'te Mısır ve Suriye kuvvetleri birlikte saldırıya geçti. Savaşın başında Arap birlikleri Golan Tepeleri ve Sina'dan İsrail kuvvetlerini püskürtme başarısını gösterseler de sonraki günlerde İsrail, bu toprakları tekrar ele geçirdi. Yom Kippur Savaşı olarak da adlandırılan bu dördüncü Arap – İsrail savaşı sonrasında çatışan tarafların arasına BM Barış Gücü yerleşti ve bir tampon bölge oluşturuldu.

ABD'nin arabuluculuğuyla Mısır ve İsrail devlet başkanları, 5 Eylül 1978'te Camp David'de bir araya geldiler. Görüşmeler sonrasında Mısır ve İsrail arasında ilan edilecek barışın çerçevesini çizen iki anlaşma imzalandı. Camp David Anlaşması sonrasında 26 Mart 1979'da Mısır ve İsrail arasında bir barış anlaşması imzalandı. Anlaşmanın Filistinlileri ilgilendiren maddelerinde, Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilere tam özerklik verilmesi için görüşmeler yapılması ve Batı Şeria ve Gazze'de kendi kendini yöneten bir idarenin oluşturulması için seçimlerin yapılması kabul edilmişti. Ancak Filistinlileri doğrudan ilgilendiren bu meselenin çözümünde, Filistinlilerin bir etkisi ya da katkısı olmaması dolayısıyla bu anlaşma BM tarafından geçersiz sayılmıştır. Buna rağmen İsrail, anlaşmanın kendi lehine olan maddelerini

uygulamış ancak kabul ettiği diğer şartların hiçbirine uymamıştır.[114] Mısır, İsrail'i tanıyan tek Arap ülkesi olarak davaya ihanet ettiği gerekçesiyle 80'ler boyunca Arap dünyasından dışlanmış ancak ABD'nin İsrail'den sonra en fazla yardım yaptığı ülke konumuna gelerek ekonomisini garanti altına almıştır.

Camp David Anlaşması sonrasında Filistin'in (Gazze ve Batı Şeria) özerkliği konusunda Mısır ve İsrail arasında yapılan görüşmeler hiçbir sonuç vermedi. İsrail hükümeti, Filistin'in bağımsızlığı anlamına gelebilecek veya buna yol açabilecek her şeye karşı çıkıyordu. İsrail hükümeti, Filistin bağımsızlığına fren olarak, işgal ettiği topraklarda Yahudi yerleşimleri kurulmasına hız verdi ve yine işgal ettiği Doğu Kudüs'ü ilhak ettiğini açıkladı.[115] Bu gelişmelerden sonra Arap milliyetçiliği ve Arap birliği fikirleri iyice zayıflayacaktı.

## E. BİRİNCİ İNTİFADA VE BİRİNCİ İNTİFADA SONRASI BARIŞ GÖRÜŞMELERİ

### 1. Birinci İntifada

Filistinliler, Siyonist işgale karşı çeşitli zamanlarda irili ufaklı başkaldırı hareketlerinde bulundularsa da İsrail'e karşı ilk toplu başkaldırı, 8 Aralık 1987'de patlak veren ve kelime anlamı ayaklanma, başkaldırı olan İntifada hareketidir.

Filistin'le ilgili barış görüşmelerinin hiçbir sonuç vermemesi, hatta Filistinliler aleyhine sonuçlanması, Filistin direnişinin öncüsü FKÖ'nün Tunus'a sürülmesi sonucu direnişin zayıflaması Filistinlilerin işgale tepkilerini artırmıştı. Tam da bu dönemde Gazze'de, bir Yahudi'ye ait kamyonetin Filistinli işçileri taşıyan bir araca çarpması sonucu dört Filistinlinin ölmesi dokuzunun ise yaralanması İntifada'nın fitilini ateşlemeye yetti.[116] Yirmi yıldır fiili olarak süren işgalin yarattığı katlanılmaz hayat koşulları ve Filistinlilerin diplomatik yollardan sorunun çözümüne ilişkin umutlarının iyiden iyiye zayıflaması İntifada'nın ortaya çıkışının nedenleri olarak zikredilebilir.[117] Gazze Şeridi'nde başlayan hareket kısa sürede Batı Şeria'ya da yayılmıştır.

---

[114] Memiş, a.g.e., s.150.
[115] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Geliştirilmiş 12. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996, s.860.
[116] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.80.
[117] Mete Çubukçu, **Bizim Filistin: Bir Direnişin Tarihçesi**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.64.

Ağır silahlarla donanmış, düzenli İsrail güçlerine karşı sapan, taş ve sopalarla direnen Filistinlilerin bu İntifada hareketi 1993'e kadar sürmüş, bu süreçte 1300 kişi yaşamını yitirmiştir. İntifada, yıllardır ezilen, işkence edilen, evlerinden kovulan, katliamlara uğrayan bir halkın İsrail'e karşı doğal başkaldırısının adı olmuştur.[118]

İntifada hareketinin hem Filistinliler hem de İsrail açısından farklı sonuçları olmuştur. Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünün bir kolu olarak Filistin'de faaliyet gösteren HAMAS (Hareket El Mukaveme El İslamiyye/İslami Direniş Hareketi) İntifada sürecinde siyasi bir parti olarak örgütlenme sürecini kurumsallaştırmıştır.[119] İsrailliler ise Filistinlilerin bu çıkışı karşısında oldukça şaşırmış, hareketin özgüllüğü ve yeniliğinin, yeni Filistinli kuşağın eseri olduğunu kavrayarak politikalarını bu yeni duruma göre düzenleme gereği duymuşlardır. İntifada'nın belki de en önemli sonucu, Filistin halkında silkinme, kendi ayakları üzerinde durma ve kendi gücüyle mücadele etme fikirlerini güçlendirmesi olmuştur.[120]

### 2. Madrid Barış Konferansı

1991'de Irak'ın yenilgisiyle sonuçlanan Körfez Savaşı'nın ardından ABD başkanı Bush, Ortadoğu'da barış ve huzurun sağlanması için Wilson İlkelerine benzer ilkeler ortaya attı ve bu bağlamda ABD Filistinliler ve İsrail arasındaki anlaşmazlığı gidermek için atağa kalktı. ABD'nin çabalarıyla 30 Ekim 1991'de Madrid'de bir Ortadoğu Konferansı açıldı. Konferans hiçbir bağlayıcı karar almayacaktı, ana amaç Araplarla İsrail'in müzakere etmesini sağlamaktı.[121]

Madrid Konferansı'nda alınan önemli kararlar şunlardır:

- Madrid Konferansı, BM Güvenlik Konseyinin 242 ve 338 sayılı kararlarına (barış için topraklardan çekilme) dayanarak adil, sürekli ve kapsamlı bir barış çağrısında bulunmaktadır.
- Barış anlaşması yapmak üzere İsrail ile Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin arasında iki taraflı; silahlanmanın kontrolü, ekonomik gelişme, su, mülteciler

[118] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.80.
[119] Veysel Ayhan, "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam", Ortadoğu Etütleri, Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 2009, s.111.
[120] Çubukçu, a.g.e., s.62.
[121] Armaoğlu, ag.e., s.864.

ve çevre konularında ise çok taraflı görüşmelerin başlatılması öngörülmektedir.

- Filistinliler için geçici özerk yönetim ile başlayan ve kalıcı özerklik ile sonuçlanacak iki aşamalı görüşme kavramının oluşturulması kararlaştırılmıştır.[122]

ABD'de yaklaşan seçimlerin etkisi ve İsrail'in İslami Cihat ve HAMAS üyelerini sınır dışı etmesiyle Madrid süreci askıya alındı. Araplarla İsraillilerin doğrudan görüşmeleri açısından sembolik öneme sahip olan Madrid Barış Konferansı, mevcut problemleri çözme konusunda başarısız olmuştur.

### 3. Oslo I – Oslo II Anlaşmaları

Madrid diplomasisinin başarısız olmasının ardından İsrail ve FKÖ barış sürecini sürdürmek için Norveç dışişleri bakanının aracılığıyla Norveç'te, Tunus'ta ve adları açıklanmayan birçok yerde gizli görüşmeler yapmaktaydı. Oslo'da yapılan görüşmeler resmi binalarda değil, kimsenin fark edemeyeceği özel evlerde yapılmıştı.[123] Sekiz aylık süreç Washington'da Oslo I olarak da adlandırılan İsrail – FKÖ Prensipler Deklarasyonu ile sonuçlandı. Oslo I'in temel maddeleri şunlardır:

- İsrail'in FKÖ'yü Filistin halkının meşru temsilcisi olarak tanıması ve FKÖ'nün de İsrail'in güvenli sınırlar içinde var olma hakkını tanıması,
- İsrail hükümeti ile FKÖ arasında İsrail askerlerinin Gazze Şeridi ve Eriha'dan çekilmeleri ile başlayan beş yıllık bir geçiş dönemi uygulanması için anlaşma yapılması,
- Batı Şeria'nın büyük bir kesiminde yönetimin savunma ve dış ilişkiler hariç Filistin Otoritesine teslim edilmesi ile sonuçlanacak geçici bir dönemin belirlenmesi,
- Özerk yönetim oluşturma konusunda anlaşmanın ve Filistin Konseyi seçiminin nihai statü anlaşmasından önce yapılması.[124]

Bu süreç, Gazze Şeridi ve Eriha için geçerli olacak şekilde, Mayıs 1994'de imzalanan Kahire Anlaşmasıyla yürürlüğe girdi. Böylece İsrail, FKÖ'yü

[122] Yaşar, Özcan ve Kor, ag.e., s.87.
[123] Memiş, a.g.e., s.159.
[124] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.88.

Filistinlilerin meşru temsilcisi olarak tanırken FKÖ de İsrail'i resmen tanımış oluyordu.

Barış sürecinde Kahire Anlaşmasından sonra 28 Eylül 1995'de Oslo II yani Batı Şeria ve Gazze Şeridi Geçici Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Filistin Otoritesi, Batı Şeria'nın büyük şehirlerini de içine alacak şekilde genişletildi. Oslo II'nin ana maddeleri şunlardır:

- Batı Şeria'nın üç bölgeye ayrılması: El Halil ve Doğu Kudüs dışındaki ana Filistin şehirlerini kapsayan yüzde 7'lik A bölgesi (Filistin yönetimi), yüzde 21'lik B bölgesi (Filistin sivil yönetimi ve İsrail güvenlik kontrolü), C bölgesi (İsrail yönetimi),
- İsrail'in Ocak 1996'da yapılacak Filistin seçimlerinde 22 gün önce Batı Şeria şehirlerinden çekilmesi,
- Filistin seçimlerini takip eden altı aylık aralarla üç aşamada C bölgelerinin B bölgelerine dönüştürülmesi,
- Ortak güvenlik amaçları için bir İsrail – Filistin Güvenlik ve İşbirliği Konseyi kurulması,
- Kudüs, yerleşimciler, sınırlar ve mültecilerin ele alınacağı nihai statü görüşmelerinin en geç 4 Mayıs 1996'da başlaması.[125]

Barış süreci devam ederken İsrail başbakanı İzak Rabin'in fanatik bir Yahudi tarafından öldürülmesi ve İsrail'de yapılan seçimler sonucunda İşçi Partisi'nin yerine sertlik yanlısı Likud Partisi'nin iktidara gelmesi sürece büyük darbe vurdu. Likud lideri Benjamin Netenyahu'nun sert tutumu, planlanan nihai statü anlaşmasının imzalanmasını engelledi ancak bu tutum partinin iç politikadaki gücünün de kaybına sebep oldu. Mayıs 1999'da yapılan seçimde barış yanlısı görünen Ehud Barak liderliğindeki İşçi Partisi yeniden iktidara geldi.[126]

### 4. Wye River Memorandumu ve Şarm el Şeyh Memorandumu

Oslo'dan sonra Ocak 1997'de ikinci uygulama anlaşması olan ve İsrail'in El Halil'in yüzde 80'inden hemen çekilmesi ve Mart 1997'de başlayacak ve Eylül 1998'de tamamlanacak kademeli çekilme için yeniden düzenlenmiş bir takvim

[125] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.89.
[126] Memiş, a.g.e., s.160.

belirlenmesi maddelerini içeren El Halil Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın İsrail tarafından uygulanmamasının ardından, ABD'nin baskısıyla 23 Ekim 1998'de iki taraf arasında Wye River Memorandumu imzalandı. Memorandum şu maddeleri içeriyordu:

- İsrail Batı Şeria'nın yüzde 13'ünden üç aşamada çekilecek ve bu arada B bölgesinin yüzde 14'ünün A bölgesine dönüştürülmesi için 12 haftalık program oluşturulacaktır.
- Terör şüphelilerinin yakalanması, kanunsuz silahlara el konulması ve terörizmle mücadele için yazılı bir güvenlik planı dâhil olmak üzere Filistin güvenlik sorumlulukları tanımlanacaktır.
- FKÖ Yönetim Komisyonunun dönemin ABD başkanı Bill Clinton'a gönderdiği ve FKÖ Sözleşmesinin İsrail'in ortadan kaldırılmasını isteyen maddesini iptal eden mektup yeniden teyit edilecektir.
- Gazze'de bir Filistin havaalanı ve Gazze – Batı Şeria arasında Filistinlilerin geçişini sağlayacak iki ulaşım koridoru açılacaktır.[127]

İsrail, Filistinlilerin anlaşmanın maddelerine uymadıkları gerekçesiyle çekilmesi gereken yerlerden çekilmedi ve taraflar arasındaki çatışmalar yine son bulmadı.

Mayıs 1999'da İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi ve "barış için toprak" tezini benimseyen Ehud Barak'ın başbakan olması temel sorunların çözümü için umutları artırdı. ABD'nin girişimleriyle Filistinliler ve İsrailliler arasında 4 Eylül 1999'da Şarm el Şeyh'te imzalanan Memorandum'la, İsrail birliklerinin Batı Şeria'dan çekilmesi ve Filistinli tutukluların serbest bırakılması takvime bağlanıp nihai statü görüşmelerine hız verilmesi, 15 Şubat 2000'e kadar bir nihai barış anlaşması taslağının imzalanması ve 13 Eylül 2000'de de nihai barış anlaşmasının sonuçlandırılması konusunda görüş birliğine varıldı.[128]

### 5. Camp David Görüşmeleri

Şarm el Şeyh Memorandumuyla barış sürecinin finali olarak kararlaştırılan 13 Eylül 2000'den önce Temmuz 2000'de taraflar ABD'nin baskısıyla Camp David'de

[127] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.91.
[128] Özge Özkoç, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin İsrail Sorunu", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 64, Sayı 3, 2009, s.186.

tekrar bir araya geldi. Görüşmelerde epeyce yol kat edildiği izlenimi ortaya çıktıysa da tartışmalar Kudüs konusunda tıkandı. Sorunlar çözülemediği gibi bir anlaşmaya da varılamadı.

Görüşmelerin başarısızlığa uğradığı ana denk gelen İkinci İntifada'nın başlamasının ardından Clinton, olaylar büyümeden ve başkanlık süresi sona ermeden bir anlaşma yapılması için taraflara, Kudüs, mülteciler, sınırlar ve yerleşimciler ile ilgili yeni şartlar içeren bir plan sundu.[129] Ancak bu plan üzerinde de taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadı. İkinci İntifada'nın etkisini artırmasıyla da barış süreci neredeyse tamamen gündemden düştü.

## F. İKİNCİ İNTİFADA VE İKİNCİ İNTİFADA SONRASI BARIŞ GÖRÜŞMELERİ

### 1. İkinci İntifada (El Aksa İntifadası)

28 Eylül 2000 günü, Sabra ve Şatilla katliamlarının sorumlusu olarak gösterilen ve varlığı bile Filistinli Araplar üzerinde kışkırtıcı bir etki yapan Likud Partisi lideri Ariel Şaron'un, Yahudilerin adım atmalarının dahi yasak olduğu Müslümanların kutsal mekânlarından Haremül Şerif'e girmesi İkinci İntifada'nın fitilini ateşleyen bir etki yapmıştır. Bu kışkırtıcı ziyaretin ertesi günü, Filistinliler tepki göstermek ve gövde gösterisinde bulunmak amacıyla cuma namazı için Haremül Şerif'e akın etmişlerdi. Namaz sonrasında Filistinlilerin bir kısmının İsrail askerlerini taşa tutmasıyla İkinci İntifada başlıyor ve barış süreci rafa kalkıyordu.[130] İkinci İntifada'nın başlamasının asıl nedeni ise yedi yıllık barış süreci boyunca Filistinlilerin ekonomik ve toplumsal yaşamlarında herhangi bir iyileşmenin görülmemesi, aksine daha da kötüleşmesiydi.[131] Filistinliler için İkinci İntifada Oslo'nun yapısal ve prosedürle ilgili başarısızlıklarına karşı verilmiş genel bir cevap olmakla birlikte, İsrail'in Filistinlilerin daha fazla ve kabul edilemez tavizlerde bulunmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği şiddet eylemlerine karşı da verilmiş

[129] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.92.
[130] Çubukçu, a.g.e., s.18.
[131] İkinci İntifada'nın altında yatan sebeplerin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz.: Jeremy Pressman, "The Second Intifada: Background and Causes of the Israeli-Palestinian Conflict", Journal of Conflict Studies, Vol 23, No 2, Fall 2003, ss.114-141.

bir tepkiydi.[132] Edward Said ise İkinci İntifada'nın bir ölçüde FKÖ lideri Yaser Arafat'ı da hedef aldığını iddia etmektedir:

> Arafat halkını boş vaatlerle yanlış yola sevk etmiş, müzakerelerde kendi tarafını zayıf ve yetersiz bir şekilde temsil ederken ticari tekelleri elinde bulunduran, yolsuzluğa bulaşmış çok sayıda devlet görevlisini kollamaya özen göstermiştir. Arafat devlet bütçesinin yüzde altmışını bürokrasi ve güvenliğe ayırmıştır. Altyapı için ayrılan miktar bütçenin sadece yüzde ikisidir. Üç yıl önce kendi muhasebecileri fonlardaki kaybın yılda 400 milyon doları bulduğunu kabul ettiler. Onun uluslar arası patronları bu durumu, bugün Filistinlilerin sözlüğünde en nefret edilen ifade olan "barış süreci" adına kabul ediyorlar.[133]

İkinci İntifada sonrasında Arafat'ın ve FKÖ'nün güç kaybetmesi buna karşın HAMAS'ın güçlenip, Filistinlilerce artan şekilde desteklenmesi de bu iddiayı güçlendirir nitelikte gelişmelerdir.

İkinci İntifada, ilkinden daha önemli bazı sonuçlar doğurmuştur. Filistinliler, tüm kesimleri dâhil olmak üzere gayrı resmi bir birleşik cephe oluşturmuş, farklı görüşlere sahip gruplar Filistin Yönetimi dışında kendi inisiyatiflerini oluşturmaya başlamışlardı. Ayrıca, Edward Said'in de yukarıda belirttiği gibi, Filistinliler sadece İsrail'i hedef almamış, aynı zamanda kendi yöneticilerini de hedef almışlardı. İntifada bir anlamda Filistin halkının kendi yönetimiyle hesaplaşmasına sahne olmuştu.[134] Son olarak İsrail vatandaşı olan Filistinli Araplar arasında Filistinlilik bilinci artmış ve onlar da yoğun bir şekilde İntifadayı desteklemişlerdi.

İkinci İntifada ve Likud Partisi'nin İsrail'de iktidar oluşunun İsrail'in iç politik dengelerini değiştirmesi nedeniyle 2002 yılına kadar İsrailliler ve Filistinliler arasında barış pazarlığı için uygun bir zemin oluşmadı.[135] Mart 2002'de Suudi Arabistan'ın ortaya attığı barış planıyla barış süreci yeniden başladı.

---

[132] Mouin Rabbani, "Envai Çeşit Başarısızlık: Oslo ve El-Aksa İntifadası,", **Yeni İntifada: İsrail'in Apartheid Politikasına Direnmek**, ed. Roana Carey, İstanbul: Everest Yayınları, 2002, s.135'den aktaran Özkoç, a.g.e., s.190.
[133] Edward Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, çev. Ahmet Cüneyt, A. Kerem ve N. Ersoy, İstanbul: Aram Yayıncılık, 2002, s.52.
[134] Çubukçu, a.g.e., s.94.
[135] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.95.

### 2. Suudi Barış Planı

Suudi Arabistan'ın araya girmesiyle Mart 2002'de ortaya konan ve 27 Mart 2002'de Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta gerçekleştirilen Arap Birliği Zirvesinde onaylanan Suudi Barış Planının önemli noktaları şunlardır:

- İsrail politikalarını gözden geçirecek ve adil bir barışın stratejik tercih olduğunu ilan edecek,
- İsrail, Golan Tepeleri ve Lübnan'ın güneyinde işgal ettiği topraklar da dâhil 1967'de işgal ettiği bütün topraklardan geri çekilmeyi, BM'nin 194 sayılı kararına uygun olarak Filistinli mülteciler sorununa adil bir çözüm bulunmasını ve Batı Şeria ve Gazze üzerinde başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız ve egemen bir Filistin devletinin kurulmasını kabul edecek,
- Buna karşılık Arap ülkeleri, Arap – İsrail çatışmasını sona ermiş kabul ederek İsrail ile bir barış anlaşması imzalayacak ve kapsamlı bir barış çerçevesinde İsrail ile ilişkiler normalleştirilecek,
- Suudi Barış Planını İsrail hükümeti ve İsrailliler kabul edecek,
- Uluslar arası toplum ve bütün devletler ile organizasyonlar bu inisiyatifi destekleyecek; bunu gerçekleştirebilmek için ise Arap Birliğince özel bir komite kurulacaktır.[136]

Ancak bu planın kabulünün hemen ardından İsrail'in Batı Şeria'ya saldırması üzerine diğer barış planlarına benzer şekilde Suudi Barış Planı da rafa kalktı.

### 3. Ortadoğu Yol Haritası

Haziran 2002'de ABD başkanı George W. Bush'un Filistin – İsrail çatışmasının iki devlet prensibi çerçevesinde çözülmesi gerektiğini vurguladığı konuşmasının temelini oluşturduğu Yol Haritası, ABD, AB, Rusya, BM'den oluşan Ortadoğu Dörtlüsü (Quartet) tarafından hazırlanan ve 2005 yılına kadar Ortadoğu'daki çatışmaya iki devlet prensibi çerçevesinde son vermeyi amaçlayan performans temelli bir plandır.

Ortadoğu'da kalıcı barışın sağlanması için hazırlanan Yol Haritası üç aşamalı bir plandır. Birinci aşama özetle şu maddeleri içermektedir:

[136] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.96.

- Filistinliler derhal ve koşulsuz olarak şiddeti durdurmalı ve İsrail de bunu destekleyici iyi niyet girişimlerinde bulunmalıdır.
- Arap ülkeleri terörü destekleyen gruplara her türlü yardımı kesmeli; Filistin ve İsrail ise terör ve şiddeti sonlandırmak için Filistin güvenlik kurumlarını yeniden yapılandırma konusunda işbirliğine devam etmelidir.
- Filistinliler bir anayasa taslağı hazırlamalı ve siyasi reformlara başlamalıdır.
- İsrail 28 Eylül 2000 tarihinden itibaren işgal ettiği yerlerden çekilmeli, bütün yerleşim faaliyetlerini dondurmalı ve Mart 2001'den planın hazırlandığı tarihe kadar inşa edilen yerleşimleri boşaltmalıdır.

Filistin seçimleriyle başlayacak ikinci aşama, özerkliğe ve geçici sınırlara sahip bir Filistin devletinin kurulmasıyla sona ermelidir. Yine bu aşamada Ortadoğu Dörtlüsünün katılacağı bir uluslar arası konferans düzenlenmeli ve Arap devletleri İsrail ile İkinci İntifada öncesi ilişkilerini yeniden kurmalıdır.

Üçüncü ve son aşamada ise Ortadoğu Dörtlüsü 2005 yılında İsrail ve Filistin arasında yapılacak olan ve sınırlar, Kudüs, mülteciler, yerleşimciler konularını içeren anlaşmayı onaylamak üzere bir uluslar arası konferans düzenleyeceklerdi. Bu konferansta ayrıca İsrail ile Lübnan ve Suriye arasında yapılacak ve Ortadoğu'da kapsamlı bir barışı sağlayacak görüşmelere destek verilecekti. Son olarak Arap devletlerinin İsrail ile tamamen normal ilişkiler kurmayı kabul etmeleri ve kapsamlı bir Arap – İsrail barışı çerçevesinde bölgedeki tüm ülkelerde güvenliğin sağlanmasıyla bölgesel bir barışa ulaşılacaktır.[137]

Yol Haritası da ilk aşaması dahi tamamlanamadan daha önceki planlarla aynı kaderi paylaştı. Üstelik bölgede süregelen şiddet de tırmanışa geçti.

### 4. Annapolis Barış Konferansı

Yol Haritası Planının canlandırılması amacıyla ABD'nin çağrısı üzerine 27 Kasım 2007'de ABD'nin Annapolis şehrinde, içlerinde Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Lübnan ve Suriye'nin de yer aldığı toplam 49 ülke ve uluslar arası örgüt temsilcilerinin katılımıyla Ortadoğu Barış Konferansı düzenlendi.[138] Barış için son

[137] Peace Plans, http://www.us-israel.org/jsource/Peace/road.html'den aktaran Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.99-100.
[138] United Nations, a.g.e., s.54.

şans olarak sunulan Annapolis Konferansının ana gündem maddeleri barış süreci için uluslar arası destek, kurumsal reform ve kapasite inşası, İsrail – Suriye ve İsrail – Lübnan barışlarının da dâhil edilmesiyle kapsamlı bir barış, İsrail ile Arap ülkeleri arasında ilişkilerin normalleştirilmesi ve güvenliğin sağlanmasıydı.[139] Konferans sonunda müzakerelerin işleyişine ilişkin ortak anlayış metni ilan edildi.

Ortak anlayış metnine göre, barış ve güvenlik içinde İsrail ve Filistin'in yan yana yaşayacağı iki devletli çözüm için;

- Önceki anlaşmalarda belirlenmiş olan bütün temel konuları istisnasız şekilde çözecek bir barış anlaşmasına varabilmek için iyi niyet temelinde ikili müzakereler derhal başlayacak,
- 2008 sonuna kadar anlaşmayı imzalamak için müzakereler ara verilmeksizin sürdürülecek,
- 12 Aralık'ta müzakerelerle ilgili kurul ilk toplantıya başlayacak ve toplanmaya devam edecek,
- Mahmut Abbas ile Ehud Olmert iki haftada bir buluşacak,
- Taraflar yol haritasındaki yükümlülüklerini derhal yerine getirecek ve ABD her iki tarafı da bu konuda takip edip denetleyecek,
- Gelecekti barış anlaşmasının uygulanması yol haritasının uygulanmasına bağlı olacaktı.[140]

Annapolis Konferansı da diğer barış görüşmeleri gibi ümitten başka bir sonuç doğurmadı. Yol Haritası uygulanmadığı gibi nihai anlaşmanın imzalanacağı tarih olarak öngörülen 2008 son günleri bir imza töreni yerine İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği katliama sahne oldu. Bu durum ise bir barış sürecinin daha sonuna gelindiğini haber veriyordu.

[139] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.118.
[140] http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900sid/THOU-79E2G9?OpenDocument'den aktaran Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.118-119.

# III. FİLİSTİNLİ KİMLİĞİ: İSRAİL'DEKİ ARAP AZINLIKTA VE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERDE KİMLİK OLGUSU

## A. FİLİSTİNLİ KİMLİĞİ

Fransız Devrimi'yle yükselen milliyetçilik akımı, imparatorluklar içinde yaşayan farklı etnik grupları, kendi kaderlerini kendilerinin tayin edeceği, kendi politik sınırlarını ister hale getirmiş; bunun sonucunda ve oldukça buhranlı bir süreçte çok uluslu imparatorluklar irili ufaklı ulus-devletlere dönüşme sürecine girmişti. Bu sürecin dışında kalamayan Osmanlı İmparatorluğunda, imparatorluğu bir arada tutabilmek için Osmanlıcılık, İslamcılık gibi politikalar izlenmeye çalışıldıysa da kalıcı bir başarı sağlanamadı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Devriminden ve onun toplumsal ve siyasal sonuçlarından belirli bir şekilde ilk etkilenen kesimler, ticari bağlantılar ve fiziki yakınlık dolayısıyla Orta Avrupa ile sürekli temasta bulunan Hıristiyan toplulukların okuryazar üyeleri olmuştu.[141] Bu etkilenmelerle kıvılcımlanan milliyetçiliğin toplumda bulduğu karşılık sonucunda 1829 – 1912 yılları arasında Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan ve Arnavutluk sırasıyla bağımsız birer devlet haline geldiler.

İmparatorluğun, halkı Arap olan bölgelerinde milliyetçilik, Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleriyle yeşerdi. Özellikle, misyoner teşkilatlarının, Arapların unutulmuş klasiklerini ve batının bazı önemli eserlerinin tercümelerini basmak için Arapça basan matbaalar kurması, entelektüel mirasını gayet iyi bilen ve Avrupa'da yayılan düşüncelerden etkilenen bir nesil meydana getirirken anadil de gelişti.[142] Bu gelişmelerin toplumsal etkisi ilk başta Hıristiyan orta sınıfla sınırlı kalsa da oldukça önemlidir. Çünkü anadillerin gelişmesi bir topluluğa ait olma imajını yaratmakta belirleyici bir rol oynamaktadır. Ulusal bilinç belirli bir dil ile düşünülen ve konuşulan belirli bir kültür içinde bulunan paylaşılan değerlerden, geleneklerden, geçmişin anılarından ve geleceğe yönelik planlardan türetilmiştir.[143]

---

[141] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, 10. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.47.
[142] Bernard Lewis, **Uygarlık Tarihinde Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2006, s.251.
[143] Guibernau, a.g.e., s.120.

Araplar arasında milliyetçiliğin sahneye çıkmasına karşın Arapların çoğu, Osmanlı İmparatorluğu dağılana kadar Osmanlı Sultanını meşru Müslüman yöneticileri olarak görmeyi sürdürdüler. Birinci Dünya Savaşı sırasında bağımsızlık vaadiyle batılı güçlerce isyana teşvik edilen Araplar, savaş sonrasında Osmanlı yönetiminden ayrılan Arap topraklarında, sınırları batılı güçlerce çizilmiş idari birimlere sahip olsalar da bağımsızlıklarına kavuşamadılar. Yeni kurulan idari birimler olan Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin'de İngiliz ve Fransız mandaları kuruldu. Arap topraklarında bölünmelerle daha sonra devletlere dönüşecek idari birimlerin kurulması batı tipi bir ulus-devletleşme süreci sonucu gerçekleşmediğinden sancılı oldu. Yeni kurulan devletlerin ve bu devletlerin sınırlarının İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre belirlenmesi, dini cemaatler sistemiyle bölünmüş Ortadoğu'ya karışıklıktan başka bir şey getirmedi. Bağımsızlık hayallerinin suya düşmesi, Araplar arasında kuvvetli bir milliyetçilik akımı doğurdu. Milliyetçilik fikri, daha önceden olduğu gibi bir zümre ya da sınıfla sınırlı kalmadı; Arap seçkinlerinden cahil köylülere kadar yayıldı ve gerçek bir halk hareketine dönüştü. Başlangıçta Mısır ve Irak, daha sonra diğer Ortadoğu ülkeleri bağımsızlıklarını kazandı. Ancak ayrı din, mezhep ve etnik kökenlere sahip Ortadoğulu halklar, sahip oldukları diğer tüm kimliklerden soyutlanıp bir ulusal kimlik etrafında birleşemediler ve günümüzde de devam eden sorunlarla uğraşmak zorunda kaldılar.

Filistin, bu dönemde diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı bir süreç yaşadı. Toprakları Avrupa'nın birçok bölgesinden Yahudilerin göçlerine açılan Filistin'de demografik yapı, hızla ve sorunlu bir şekilde değişti. Bölgenin yerleşik halkı olan Müslüman Araplar, kendi ulusal birliklerini kurma hayalinden önce İngiliz mandası ve İngiliz mandası vesayetinde topraklarına yerleşen Yahudilerle mücadele etmek zorunda kaldılar.

Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Filistin topraklarında, Filistinliler arasında ulusal bir hareketin varlığına dair herhangi bir bulgu yoktur. Filistinlilerde ulusal duygular, Filistin'de bir İngiliz mandasının kurulmasıyla Filistin'inin ayrı bir

idari biri haline gelmesi ve Filistin topraklarına doğru gerçekleşen Yahudi göçlerinin etkisiyle ortaya çıkmıştır.[144]

Bir Filistinli kimliği söz konusu olduğunda, yaşadıkları tarih, içinde bulundukları farklı sosyoekonomik koşullar ve yaşadıkları farklı coğrafyalar nedeniyle, Filistinliler özgün bir konumda bulunur. İsrail devleti kurulunca Filistinliler, o toprakların sahibi olmayan ve daha da önemlisi düşman bir devletin uyruğu haline geldiler. Filistinlilerin bir kısmı kendilerine bahşedilen (daha sonra bu topraklar da İsrail tarafından işgal edilecekti) Gazze ve Batı Şeria'da yerleşik kaldı. Filistin halkının bir kısmı ise topraklarını terke zorlandı, Ortadoğu'daki diğer ülkeler ve bambaşka coğrafyalara zorunlu olarak dağıldı. Filistinli orta ve üst sınıf diğer Ortadoğu ülkelerinde, Avrupa'da ve Amerika'da farklı bir hayata koşarken, Filistin'in yoksul halkı, yine diğer Ortadoğu ülkelerine ama mülteci kamplarına yerleştiler. Özetle, İsrail'in kurulmasından sonra Filistinliler dört farklı ana politik düzen içinde yaşıyorlardı:

- İsrail vatandaşları,
- Gazze ve Batı Şeria'da yaşayanlar,
- Ürdün vatandaşları,
- Ürdün ve diğer Ortadoğu ülkelerindeki mülteci kampları.

Bunlara Avrupa ve Amerika'da yaşayan Filistinli göçmenler eklenebilirse de Filistin sorununa etkileri ve bu sorundan etkilenişleri bakımından yukarıda sayılanlar kadar önemleri yoktur.

Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı tasarlayanlar, o topraklarda yerli Arap halkın yaşadığı gerçeği üzerinde hiç durmamışlardı. Siyonizm'in ideologu Theodor Herzl yazılarında, ileride kuracakları Yahudi devleti hakkında çalışma koşullarından lojmanlara kadar her türlü soruna değindiği halde, Filistin'de yaşayan Araplar hakkında tek bir söz sarf etmemiş, bir görmezden gelmeyle sanki Filistin toprakları bomboşmuş gibi davranmıştır.[145] Genel olarak batılıların gözünde de Filistin, üzerinde insan yaşamayan boş topraklardan ibaretti. Filistin'in ilk defa fotoğrafla tanıştığı 1839 yılından itibaren yirmi yıl boyunca Filistin fotoğrafları, içinde hiç

[144] Suna Ercan, "İsrail'deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu", Avrasya Dosyası, Arap Dünyası Özel, Cilt: 6, Sayı: 1, 2000, s.243.
[145] Ataöv, a.g.e., s.32.

insanın bulunmadığı, anıt ve boş toprak fotoğraflarından ibaretti. Kudüs'ü fotoğraflardan tanıyanlar, Kudüs'ten hayalet şehir olarak bahsediyorlardı.[146] 1860'ların sonlarından başlayarak, fotoğrafçıların görevi, yerleşik ve göçmen Yahudileri, "geriye dönüş" kehanetini yerine getirirken fotoğraflamaktı. Filistinli Araplar ise eski İsrailliler gibi giyinip onlara benzetildikten sonra kameraların karşısına geçebiliyorlardı.[147] Bu görmezden gelme Balfour Deklarasyonunda da kendini belli etmektedir. .O tarihlerde Filistin topraklarının üzerinde yaşayan nüfusun yüzde 90'ından fazlasını oluşturan Araplar, deklarasyon metninde"Yahudi olmayan topluluk" denilerek geçiştiriliyordu. Siyonistlerin çabalarına dünya kamuoyunda destek ararken kullandıkları "halkı olmayan bir toprağı, toprağı olmayan bir ulusa verin" sloganı, hem Siyonistlerin hem de dünya kamuoyunun Filistin topraklarını nasıl ve ne şekilde gördüklerini özetlemektedir. 1936 – 1939 Arap Ayaklanması, bu görmezden gelme haline bir son verdi ve batılılar Filistin'de bir Arap varlığından haberdar oldular. Ancak yine de İsraillilerin gözünde Filistinliler, yerleşik hayat sürüp, kendi toplumsal varlıkları olan yerli bir halk değil, sürülüp kovulması gereken göçebelerdi.[148] Hatta İsrail Başbakanı Golda Meir, bir gazeteye verdiği demeçte Filistinliler için "Filistinliler diye bir şey yoktu, mevcut değillerdi"[149] diyerek İsrail resmi söyleminin Filistinlilere bakış açısını yansıtmıştır.

1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve Filistin topraklarından arta kalanlara Ürdün ve Mısır'ın el koymasıyla Filistinlilerin Filistin'de yaşayanlar olarak tanımlanması sona erdi. Bundan sonra Filistinliler, mülteci, İsrailli Arap, Ürdünlü, Mısırlı, Lübnanlı, fedayi, fanatik, terörist olarak anılmaya başladılar.[150] Ancak bilindiği gibi kimlik, kabaca, kişilerin ve çeşitli büyüklük ve nitelikteki toplulukların kim olduklarına ve/veya kimlerden olduklarına ilişkin inançlarından ibarettir. Dolayısıyla kimliğe ilişkin anahtar soru "ben kimim?/biz kimiz?"dir. [151] Bu yüzden Filistinliler diğerleri tarafından ne olarak tanımlanırsa tanımlansın, asıl olan Filistinlilerin kendilerini nasıl tanımladıklarıdır. Bir Yahudi akademisyenin,

---

[146] Glen Bowman, "Yitik Ülke Masalları: Filistin Kimliği ve Ulusal Bilincin Oluşması", **Yitik Ülke Masalları: Kimlik ve Yer Sorunsalı**, çev. Türkan Yöney, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s.8.
[147] Bowman, a.g.e., s.9.
[148] Edward Said, **Kültür ve Direniş: David Barsamian'la Konuşmalar**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009, s.27.
[149] Halloum, a.g.e., s.33.
[150] Bowman, a.g.e., s.9.
[151] Süleyman Yıldız, "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", Milli Folklor, Yıl: 19, Sayı: 74, 2007, s.9.

Filistinlere, kendilerini İsrailli ilan etmeleri çağrısı üzerine Filistinli bir sosyologun cevabı, ötekilerin Filistinlileri nasıl tanımladığı ve Filistinlilerin kendilerini nasıl tanımlamaya çalıştıklarıyla ilgili güzel bir örnektir:

> Ben bir Filistinliyim, Kudüs'te doğdum, Filistinli olmaya başlıyordum ki, beni ülkesi olmayan biri olarak çağırmaya başladılar. Bana mülteci dediler. Ondan sonra ise devletsiz kaldım. Sonra Suriyeli, Lübnanlı, Ürdünlü ve daha neler neler oldum. Sonra bana terörist demeye başladılar. Bugün profesör Hayutman'dan öğreniyorum ki, aslen Yahudiymişim.[152]

Burada göze çarpan, Filistinli sosyologun kendini, toprağa bağlılıkla birlikte kim olduğunu değil de kim olmadığını sıralayarak tanımlama çabasıdır. Kimliğin ortaya çıkma sürecinde, kimliğe karşıt olarak oluşturulan bir ötekini öne çıkartma zorunluluğu vardır ve kimlik, karşıtlık ilişkileri içinde ne olduğuna göre değil, ne olmadığına göre tanımlanır ve kurulur.[153] Ancak burada kendini tanımlamak amacıyla ne olmadığını açıklamak için yapılan bir ötekileştirmenin yansımalarından çok Filistinlileri görmezden gelip, hatta yok sayıp yurtsuzlaştırma söylemini kullananların argümanlarına bir karşılık verme durumu göze çarpıyor. Yine de tanım hem ötekine (İsrailli, Suriyeli, Lübnanlı, Ürdünlü) hem de toprağa bağlılık unsuruna vurgu yapmaktadır.

Aynı kimliği özümseyen bireyler tarafından paylaşılan din, dil, etnik köken, tarih, toprak/ülke, simgeler, mitler ve gelenekler, kimliğin somut bileşkesidir ve bunlar kimliği oluşturan nesnel unsurlar olarak tanımlanır. Nesnel unsurlar kimliğin oluşmasında gerekli olsa da yeterli değildir. Kimliğin ortaya çıkması için paylaşılan nesnel unsurların yanında, bireylerin aynı nesnel unsurları paylaştıklarına dair bilince de sahip olmaları gerekir. Bu bilinç, kimliği oluşturan öznel unsurdur ve kimliğin benimsenmesi ve özümsenmesi süreçlerini içerir.[154] Farklı yerlerde ve farklı şartlar altında yaşayan Filistinliler için tek bir Filistinli kimliğinden bahsetmek ya da yukarıda sayılan kimliğin nesnel unsurlarının tamamına aynı şekilde sahip olmalarını beklemek zordur. Ürdün'deki mülteci, İsrail vatandaşı bir Filistinli veya Amerika'da yaşayan bir Filistinli ayrı yaşamların parçalarıdır. Coğrafi ayrılıklara, ekonomik veya

[152] Bowman, a.g.e., s.7.
[153] Erdemir, a.g.e., s.41.
[154] Erdemir, a.g.e., s.41.

sosyal statü farkları da eklenince tek bir Filistinli yaşamı ya da tamamen belirli bir Filistinli kimliği tanımlamak hemen hemen imkansızdır. Ancak aralarındaki farklar ne olursa olsun Filistinlileri birleştiren iki temel nokta vardır. Filistinlilerin neredeyse tümü "ben Filistinliyim" tanımında birleşirken ortak tutku Filistin topraklarına tekrar sahip olmaktır.

Filistin Ulusal Konseyince 1968'de yayınlanan Filistin Ulusal Sözleşmesinde Filistinliler, 1947'ye kadar olağan olarak Filistin'de yaşayan, Filistin'den çıkarılmış veya orada kalmış olsalar da bu nitelikleri değişmeyecek olan Arap ulus olarak tanımlanmıştır. Aynı sözleşme, Filistinli kimliğinin kalıtımsal bir nitelik olduğunu ve babadan oğula geçen bir nitelik arz ettiğini deklare etmektedir.[155] Bu tanımın ana dayanağı toprağa bağlılıktır. Fakat toprağa bağlılığın yanında, o toprakları hiç görmemiş, atalarının anlatılarıyla bir Filistin imgesi oluşturmuş Filistin dışında dünyaya gelmiş Filistinlileri de Filistinlilik kapsamı içine almak için kan bağı vurgusunu da kullanmıştır. Özgül milliyetçi kimlik ve projeler, etnik kimlikler, akrabalık ve cemaat ilişkileri ve atalara dayandırılan bir toprağa bağlılık üzerine oturur.[156] Bu açıdan, Filistin Ulusal Sözleşmesi bütünüyle milliyetçidir; önce Filistinlileri tanımlar, topraklarını düşmandan kurtarmayı ve kendi siyasal sınırlarına sahip devletini kurmayı öngörür. Bilindiği gibi, etnik gruplar, kendi varlıklarından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur[157]. Sözleşme, bu açıdan tamamen milliyetçi bir nitelik arz eder ve sahibi oldukları toprağa dönüş için mücadele etme fikrini taşır. Ancak toprak, Filistin dışında doğanlar için bir anlam ifade etmeyebileceğinden kan bağı ve toplumsal hafıza devreye girer. Yine de tanımın ağırlık noktası topraktır, zira sözleşmede Filistin Siyonistlerce işgal edilmeye başlayana kadar orada yaşayan Yahudiler de Filistinli olarak kabul edilir.

Bir Filistinli kimliğinden söz edilince, bu kimliğin tecrit edilmişlik duygusu, tepki ve direniş ve sürgünden beslendiği görülür. Filistinliler, Gazze'de Batı Şeria'da, mülteci kamplarında veya İsrail içinde tecrit edilmiş olmak ortak paydasındaki hayatı paylaşırlar. Yaşamlarını İsrail ordusunun gölgesi altında devam ettiren Filistinlilerin birbirleriyle ya da Arap aleminin geriye kalan kısmıyla kolayca

[155] Halloum, a.g.e., s.93.
[156] Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, s.41.
[157] Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, s.59.

ve doğal yollarla temas kurmaları çok zordur. Yine aynı şekilde Filistinli olmayan Arapların çok azı Filistin topraklarına girerken neredeyse hiçbir Arap İsrail'e gitmemektedir.[158] Bu durum, farklı yerlerde yaşayan Filistinlileri birbirlerinden ve diğer Araplardan yalıtmakla kalmayıp kültürel ve maddi etkileşimden yoksun bırakmaktadır.

Filistinlilerin kendi kimliklerini ortaya koymaları, topraklarına akın eden Yahudilere, Siyonist örgütlerin Filistin hakkındaki ideolojik beyanlarına ve kendilerine yönelik uygulanan yurtsuzlaştırma politikalarına tepki olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.[159] Haklılıklarını ve toprağa bağlılıklarını savunmak için sürekli karşı iddialarla savaşmak zorunda kalan Filistinliler için bu anlamda bir Siyonizm/İsrail karşıtı eylem ve söylem kaçınılmazdır. Halihazırda Filistin/İsrail çatışmasının tanımlayıcı özelliklerden birini bir Filistinli kimliğinin gelişimi ve belirgin bir milliyetçi ruh oluşturmaktadır[160]. Böylece tepki direnişe dönüşmekte, ancak direniş sadece İsrail'le sınırlı kalmamakta ve yaşadıkları diğer ülkelerdeki çoğunluk baskısına da yönelmektedir. Her kuşaktan Filistinli, çok güçlü bir adaletsizlik duygusu hissetmekte, bu ise onları mücadeleden vazgeçmemek adına çok büyük bir isteğe yöneltmektedir.[161]

Filistinlilerin yarısından fazlasını etkileyen sürgün hali, Ortadoğu'nun dört bir yanındaki Filistinlilerin ve diasporanın politik davranışları kadar, kolektif bilince ve kültürel yönelimlere de damgasını vurdu.[162] Bir ulus olma fikrini sürekli canlı tutan sürgün deneyimi, Filistinlilerin çoğu için ortak acı ve ortak motivasyon anlamına gelmekteyken[163] bazı Filistinliler için ise sürgün, mültecilikten başka bir şeydir. Örneğin Edward Said, kendi durumunu açıklarken mülteciliğin kendisi için "kötü sağlık koşulları, toplumsal acı, kayıp ve yerinden edilme" anlamlarını içerdiğini ve bu anlamların kendisi için uygun olmadığını ancak kendini yurdundan edilmiş, kökenlerinden kopartılmış olarak bir sürgün hayatı yaşadığını ifade etmektedir.[164]

---

[158] Said, a.g.e., s.20.
[159] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.31.
[160] Joanne Murphy, "Bir Devlet İnşa Etme Stratejisi Olarak Kurumsallaşma: Filistin Örneği", **Ortadoğu'da Azınlıklar**, ed. Kirsten E. Schulze, M. Stokes ve C. Campbell, çev. Kenan Kalyoncu, İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006, s.84.
[161] Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, s.38.
[162] Murphy, a.ge., s.85.
[163] Yaşar, Özcan ve Kor, s.33.
[164] Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, s.46.

Said, mültecilik ve sürgün ayrımı yapsa da bir Filistinli, Ürdün'de bir mülteci kampının kötü koşullarında yaşıyor veya Amerika'da akademik hayatın içinde yer alıyor olsa bile kendini köklerinden ve topraklarından koparılmış hissetmektedir. Bu durum da Filistinlileri birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak tam da burada, bu birleştirici unsur başka bir sıkıntıyı doğurmaktadır. Filistin, farklı konumlardaki Filistinliler tarafından farklı hayal edilecek, bu algılama ve düşlerdeki çeşitlilik, birlikte yaşama arzusu ve iradesi propagandasının yapılmasına ve sağlanmasına gelindiğinde ciddi sorunlar yaratacaktır.[165] Her ne kadar bazı sorunlara yol açsa da ortak acılara ve ortak hayallerin oluşmasına yol açan sürgün hali, Filistinli kimliğinin önemli unsurlarından biridir.

## B. İSRAİL'DEKİ ARAP AZINLIKTA KİMLİK

1948 öncesinde, yani İsrail devleti kurulmadan bölgede çoğunluğu oluşturan Araplar, İsrail devletinin kurulmasıyla uzun yıllar sürecek bir çatışmaya da sebep olacak şekilde azınlığa dönüştü. Bu azınlık, bölgede çoğunluk, İsrail'de ise azınlık olmaları sebebiyle diğer tüm Araplardan farklı bir deneyim yaşayacaktı. Günümüzde 6,5 milyonu aşan İsrail nüfusunun yaklaşık yüzde 76'sını Yahudiler, yüzde 19'unu Araplar, yüzde 5'ini ise çoğunlukla Sovyetler Birliği'nden göç eden ancak Yahudi olarak kabul edilmeyen gruplar oluşturur. Arap nüfusun ise yüzde 83'ü Müslüman, yüzde 8,5'i Hıristiyan, yüzde 8,3'ü ise Dürzî'dir.[166] Arapların Yahudilerle en çok kaynaşan kesimleri Dürzîler –birçok Dürzî farklı dini inanışı, sosyal hayatı ve kültürü dolayısıyla kendini Arap olarak tanımlamamaktadır– ve bedevilerdir.

İsrail devleti kurulduktan sonra Filistinli Arapları çelişkili bir durum bekliyordu. Bir yandan kendilerini ait hissettikleri ve o zamana değin birlikte yaşadıkları Arap toplumundan ayrılmış, yeni bir siyasi birimin uyruğu haline gelmişlerdi. Diğer yandan ise İsrail devleti Araplara din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın eşit vatandaşlık hakları vaat ediyordu. Bu ikilem doğrultusunda İsrail devletinin vatandaşları olan Arapların sahip oldukları İsrailllilik, Filistinlilik, Araplık ve Müslümanlık duyguları birbirini kapsayan, iç içe geçmiş kimliği belirleyen unsurlar olarak ortaya çıktı. Arapların kimlik sorunlarının temelinde ise kimlik tanımlarında bu dört unsurun

[165] Bowman, a.g.e., s.19.
[166] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.34.

ağırlıklarının birinden diğerine geçmesi yatmaktadır.[167] Zaman içinde meydana gelen gelişmelere göre ve özellikle Filistin sorunu bağlamında Arap toplumunun tümünde olduğu gibi, Filistinli/İsrailli Arapların da kimlik tanımları değişti; Araplık, Filistinlilik ve İsrailli Araplık arasında gidip geldiler. İsrail'in bir asimilasyon programı gütmemesi, Arapların eğitim dillerinin Arapça olması, eğitim müfredatlarında Arap edebiyatı ve tarihinin yer alması Arap kimliğinin etkisinin zayıflamasına izin vermiyordu.

### 1. İsrail'in Kuruluşundan Altı Gün Savaşlarına (1967) İsrail'deki Arap Azınlıkta Kimlik Olgusu

Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Raşid Diha gibi öncülerinin ardından Satı el-Husri'nin milliyetçilik doktrini pan-Arap ideolojinin temelini oluşturdu. Daha sonra Abdurrahman el-Bezzaz ve Michel Eflaq tarafından geliştirilecek Arap milliyetçiliği, dinin farklı dil ve kültürdeki insanları birleştirmede başarılı olamayacağı, özelde İslam'ın ise Arapların doğal dini olduğu, asıl birleştirici unsurun ortak dil ve tarihten doğan milliyet fikri olduğu iddialarıyla şekillendi. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasının ardından Arap milliyetçiliği fikri, Arap devletlerinde politik bir araç olma yoluna girdi.[168] Bu dönemde tüm Arap halklar gibi İsrail'de yaşayan Araplar da Arap milliyetçiliği fikri ve buna bağlı olarak bir Arap birliği hedefine sahipti. Mısır öncülüğünde yükselen Arap milliyetçiliği İsrail karşıtı söylemle beslendiğinden İsrailli Araplar arasında Araplık ve İsraillilik arasında bir bocalama yaşandıysa da ideolojik olarak değilse bile pragmatik olarak İsraillilik kimliğinin öne çıktığı vurgulanmaktadır[169] Ancak bu durum Filistinlilik ya da Araplık kimliklerinin tamamen yadsındığı anlamına gelmemektedir. Siyonizm/İsrail karşıtlığı bağlamında Filistin sorunu, Arap milliyetçiliğinin güçlenmesinin en önemli etkenlerinden biriydi. Ayrıca Arap dünyasının birçok bölgesine yayılmış Filistinliler Arap milliyetçiliğinin güçlendirilmesi ve yayılmasında önemli roller üstleniyorlardı. Örneğin, eğitim yoluyla milliyetçi kuşakların yaratılmaya çalışıldığı dönemlerde, henüz İsrail devleti bile kurulmamışken tüm çabalarını bir Arap milliyetçiliği

[167] Ercan, a.g.e., s.245.
[168] Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 56, Sayı 2, 2001, s.166.
[169] Ercan, a.g.e., s.245.

yaratmak uğrunda harcayan öğretmenlerin birçoğu Filistinliydi.[170] Buna rağmen İsrail karşıtlığıyla beslenen milliyetçi hareket ve eylemler daha çok İsrail'e komşu Arap ülkelerinde kendini gösteriyordu.

İsrail'de yaşayan Arap azınlık, teoride Yahudilerle eşit haklara sahipti. İsrail Bağımsızlık Bildirisinde devletin tüm vatandaşları için din, ırk veya cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin eşit sosyal ve siyasal haklar tanındığı açıklanıyordu. Ancak uygulamada İsrail'deki Arap azınlık ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülüyor ve ayrımcılığa tabi tutuluyordu.[171] Sebepsiz tutuklama ve alıkoymalar, sürgün, mallarının kamulaştırılması, evlerinin ve yerleşim yerlerinin yıkılması İsrail'deki Arap azınlık için günlük yaşamın bir parçasıydı. Teorik olarak seçme ve seçilme haklarının var olduğu belirtiliyordu ancak siyasi ifade veya eylemler Araplar için yasaklanmıştı. Bir Yahudi'yle aynı işi yapan Arap Yahudi'nin aldığı ücretin yarısını alıyordu. İsrail vatandaşı olan Filistinliler, bir askeri işgal rejiminin baskısı altında yaşıyorlardı ve kendilerine Yahudiler için uygulanmayan bir takım askeri yasalar uygulanıyordu.

Sınırları düşman Arap ülkeleriyle çevrili ve ülkenin içindeki Arap nüfus da Arap ülkeleri tarafından kontrol edilmekteyken İsrail topraklarındaki Yahudi varlığı güvence altına alınmalıydı. Devletin sınırlarını güvence altına alabilmek için stratejik öneme sahip bölgelerdeki sınırlar birbiriyle bağlantılı yerleşim zincirleriyle donatıldı. Arapları kontrol altına alabilmek için ise Arapların yoğunlukla yaşadığı bölgelerde bir askeri hükümet kuruldu. Bu hükümet hareket özgürlüğünü kısıtlıyor, tutuklama ve sürgün uygulayabiliyor, Araplara ait herhangi bir toprağı askeri veya başka amaçlarla sahiplerinin ellerinden alarak kapalı alanlara çevirebiliyor, yerleşim yerleri dışında çalışmak isteyen Araplar için bir önkoşul olan seyahat izni belgesini düzenliyordu.[172] Böylece devletin tüm vatandaşlarına sunulan eşit hak ve özgürlükler Araplar için ileride gerçekleşebilecek bir kurguya dönüşüyordu.

Askeri hükümet en yoğun etkiyi Arapların topraksızlaştırmasında yaptı. 1950'de yürürlüğe sokulan bir kanun, geçici olarak olsa bile terk edilmiş, kullanılmayan

[170] Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, çev. Lütfü Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s.71.
[171] Henry Cattan, **The Palestine Question**, New York: Croom Helm, 1988, s.209.
[172] David McDowall, **Palestine and Israel: The Uprising and Beyond**, London: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1992, s.125.

toprakları devletin vesayeti altına sokuyordu. Topraklarına ulaşımları dolayısıyla ekip biçmeleri engellenen Arapların topraklarına da toprağı ekip biçmedikleri için aynı şekilde el konuyordu. Öte yandan şahıs mülkiyetinde olmayan ancak Müslüman olmaları dolayısıyla Arapları yakından ilgilendiren vakıf arazilerine de devlet tarafından el konulmuştu. Askeri hükümetin Arapların topraksızlaştırmadaki etkisini anlamak için Yahudi Ulusal Fonunun kurulduğu zamanki (1947) ve askeri hükümet zamanında elinde tuttuğu toprak büyüklüğüne bakmak faydalı olacaktır. 1947'de tüm Filistin topraklarının yalnızca yüzde 6'sını ve ekilebilir arazilerin yüzde 14'ünü elinde bulunduran fon, günümüzde hem kurumsal yapısını geliştirmiş hem de İsrail topraklarının yüzde 92'sini kontrol eder hale gelmiştir.[173] Yahudi Ulusal Fonunun İsrail topraklarını elinde bulundurması, toprakların tümünün teoride ve çoğu zaman uygulamada da ister daha önce yerleşmiş olsunlar isterse de başka bir ülkeden İsrail'e göç etsinler sadece Yahudilerin kullanımına açık olmasını ifade eder. Böylece Araplar kendi topraklarının üzerinde toprakların sahibi ve kullanıcısı olarak değil, statüleri tanımlanmamış olarak yaşarlar.

İsrail hükümeti tarafından temsil edilen Yahudi çoğunlukla İsrail'deki Arap azınlık arasındaki ilişkiler Arap kimliğinin sınırlarını belirlerken İsrail yönetiminin ayrımcı politikaları, İsrail vatandaşı Yahudiler ve Araplar arasında ayrılmaya yol açıyordu. Arapların elinde olan ekonomik kaynakların kamulaştırılarak Yahudi ulusal ihtiyaçlarına göre yeniden dağıtılması, gelişme amaçlı kullanılacak ekonomik kaynakların dağıtımında Arap girişim sektörleri aleyhine ayrımcılık yapılması, Arapların politik, ekonomik konularla ilgili karar verme sürecinin dışında tutulması, iki topluluk arasında eşit olmayan ilişkilerin kurumsallaşması ve yaşamın tüm alanlarında Arapların Yahudiler tarafından kontrol altında tutulması, mesafenin gitgide açılmasından dolayı azınlıklara karşı geliştirilen olumsuz çoğunluk tutumunun kurumsallaşması gibi nedenler, Araplar arasındaki soğuma duygusunun giderek artmasına neden oldu.[174]

[173] McDowall, a.g.e., s.126.
[174] Aziz Haydar, "Filistin Etnisitesinin Farklı Düzeyleri", **Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, ed. Milton J. Esman, Itamar Rabinovich, çev. Zafer Avşar, İstanbul: Avesta Yayınları, 2004, s.154.

İsrail devleti içerisindeki Arap – Yahudi çatışmasının ana odak noktası, devletin etnik/dinsel ulusal karakteridir.[175] Zira nüfusunun beşte birini Arapların oluşturduğu İsrail, bir Yahudi devletidir; devletin bayrağı, milli marşı, tatil günleri vs. hepsi Yahudi dini geleneklerine göre düzenlenmiştir. İsrailli olmak ise, aynı topraklar üzerinde yaşayan ve bir devletin uyrukları olan vatandaşları tanımlamak yerine Yahudi olmakla eş anlamlıdır. İsrail devletinin ilk başbakanı David Ben Gurion, henüz İsrail devleti kurulmamışken şu beyanatta bulunuyordu: "Yahudi bağımsızlığı ya da Yahudi devleti derken, asıl demek istediğimiz bir Yahudi ülkesi, Yahudi toprağı, Yahudi işçisi, Yahudi ekonomisi, Yahudi tarımı, Yahudi sanayisi, Yahudi denizidir."[176] İsrail'deki Arapların devletin ve toplumun her kurumunun hatta toprağın bile Yahudi sayıldığı bir devlette yabancılaşmaması mümkün değildir. İsrail vatandaşı Arap politikacı Azmi Bişara bu durumu şöyle ifade eder: "Tam bir paradoksa saplandım. Kendini benim de ülkem olarak değil, sadece Yahudilerin ülkesi olarak tanımlayan bir ülkenin sadık bir vatandaşı olmak zorundayım."[177] Esasında Bişara, Arap topluluğun Yahudi toplumuna ve İsrail devletine en iyi adapte olmuş üyelerinden biridir. Devletin sunduğu olanaklardan elinden geldiğince yararlanan bir Arap aydınıdır ve İsrail meclisi Knesset'e seçilebilmeyi başarmıştır. Onu bu şekilde düşünmeye sevk eden sebeplerin sosyoekonomik düzeyi daha düşük Arapları daha radikal düşüncelere itmesi anormal görünmemektedir.

İsrail demokratik bir devlet olarak kendini tanımlarken tanımının dayanak noktasını halkın, hükümeti ve onun politikalarını kontrol etmesini olanaklı kılan, seçimle iş başına gelen kurumlar ve bu kurumların seçiminde ve temsilinde her vatandaşın sahip olduğu seçme ve seçilme hakkı oluşturur. Çağdaş liberal demokrasilerde ise seçme ve seçilme hakkı yanında azınlık grupların da anayasal güvence altına alınmış haklarının korunması, tüm yurttaşların kaynaklara eşit olarak ulaşabilme imkânlarının sağlanması da birer gereklilik olarak yer alır. Ancak İsrail demokrasisi kendine hastır ve "etnik demokrasi" veya demokratik etnik devlet" olarak adlandırılır.[178] İsrail demokratik bir devlettir, demokratik yönetimlerin sahip

[175] P. R. Kumaraswamy, "Who Am I?: The Identity Crisis In The Middle East", Middle East Review of International Affairs, Vol. 10, No. 1, March 2006, s.66.
[176] McDowall, a.g.e., s.123.
[177] Sherry Lowrance, "Being Palestinian In Israel: Identity, Protest, and Political Exclusion", Comparative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East, Vol. 25, No. 2, 2005, s.487.
[178] Sammy Smooha, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel", Ethnic and Racial Studies, Vol. 13, No. 3, 1990, s.391.

olması gereken tüm kurumlara sahiptir. Ama aynı zamanda bir Yahudi devletidir, sadece İsrail devleti değildir. Sadece Yahudilerin anayurdudur ve sadece Yahudilerin serbestçe geri dönüşüne ve vatandaşlığa alınışına izin verir. Ortak bir hukuk düzeni yoktur, Osmanlı İmparatorluğunun millet sisteminin bir benzeri uygulanmaktadır ancak ana hukuku Yahudi karakterlidir. Bir Yahudi'nin farklı dine mensup biriyle evlenmesi yasaktır. İsrail demokrasisi bu yönüyle, bilinen çağdaş demokrasi modellerine uymaz, o yüzden kendine has bir şekilde etnik demokrasi olarak adlandırılır. Ne var ki, batı tipi demokrasi, üzerinde tartışmalar tükenmemiş de olsa bazı asgari müştereklere sahiptir. Devletin karakterinden dolayı sakat işleyen demokrasiyi meşrulaştırma ve yeni bir demokrasi biçimi oluşturma çabası var olan yapıyı meşrulaştırmaya çalışmaktan öteye geçmez.

İsrail devletinde Yahudiler yasal olarak ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır. Siyonist temeller üzerine kurulu İsrail devletinin üç temel yasası vardır: Dönüş Yasası, Yurttaşlık Yasası ve Statü Yasası. Dönüş Yasasına göre, tüm Yahudilerin İsrail'e göç etme hakkı vazgeçilmezdir. Bu yasa, Yahudilere, Araplara tanınmayan hatta Arapların ellerinden alınan bir hak sağlamaktadır. Yurttaşlık Yasası ise Dönüş Yasasıyla İsrail'e gelen Yahudilere İsrail vatandaşlığı talep etmek hakkı vermektedir. Yurttaşlık Yasası, Arapları Yahudiler karşısında aşağı konumda bırakan bir tür vatandaşlık sınıflandırması içine sokmaktadır. Statü Yasası ise Dünya Siyonist Örgütü – Yahudi Ajansı ile İsrail hükümetinin birliğini öngörmektedir. Bu yasanın ise kamu görevlerini yalnızca Yahudilere hizmet eden Siyonist örgütlere vererek Araplara karşı uygulanan ayrımcılığı kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir. Bu üç yasa İsrail'in Yahudi olmayan vatandaşlarına uygulanan ayrımcılığı meşrulaştırmaktadır.[179] Bunun yanında İsrail, tüm vatandaşların haklarını koruyacak bir anayasaya sahip olmayan bir devlettir. Yahudiler, dini karakterli ve etkisi güçlü olan yasalarla korunurken Arap veya azınlık hakları için herhangi bir koruma mevcut değildir.

Demokrasilerde en ayırt edici unsur vatandaşlardır.[180] Vatandaşlık hakkının kullanımında evrensel olarak kabul edilmiş bazı sınırlamalar (seçme ve seçilme yaşı

[179] Türkkaya Ataöv, **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1996, s.48.
[180] Philippe C. Schmitter ve Tery Lyn Karl, "Demokrasi Nedir… Ne Değildir", çev.Levent Gönenç, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, der. Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s.5.

gibi) dışında her vatandaş eşit olmalıdır. Ancak İsrail'de bir Arap'ın seçilme hakkını kullanabilmesi için kendine ve vatandaşı olduğu devlete yabancılaşarak, İsrail'in bir Yahudi devleti olduğunu kabul etmesi gerekir. Öte yandan, İsrailli Araplar Knesset'e (İsrail meclisi) seçilebilmiş dahi olsalar milletvekillerine sağlanan bağışıklıklardan tam olarak yararlanamazlar. Seçilebilmiş Arap milletvekilleri, İsrail'in Filistin politikalarını eleştirdiklerinde polis tarafından sorgulanmakta, mahkemeye verilmekte, Knesset'teki komisyonlardan dışlanmaktadır.[181] Benzer şekilde Arap vatandaşların yerleşimlerine eğitim ve sosyal hizmetle çok sınırlı şekilde ulaşır. Başını askeri sanayinin oluşturduğu birçok çalışma alanı Araplara kapalı olduğu gibi, Araplar askeri hizmetlerde de görev alamazlar.[182] Yine demokrasilerde vatandaşlar, siyasi ve sosyal meselelerde bir yaptırımla karşılaşmaksızın kendilerini ifade etme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Ancak İsrail demokrasisi diğer bazı demokrasiler gibi tabulara sahiptir. Örneğin İsrail vatandaşı bir Arap FKÖ ile ilgili düşüncelerini açıkladığında terörist olarak damgalanır. Liberal demokrasinin ayrımcılık yapmama politikası, değer çeşitliliği ve kültürel çeşitlilik karşısında devletin yansızlığı fikrine ve bireysel inançları, değerleri ve kültürel kimlikleri dikkate almaksızın, tüm vatandaşlar için bir eşit hak ve özgürlükler sistemi sağlanması ilkesine dayanır.[183] Bu ilke uyarınca devlet, din gibi ihtilaflı meseleleri kamusal alan dışına iterek bir çözüm sağlamaya çalışmıştır. Tam tersine, İsrail devleti ise kendini Yahudi olarak tanımlayarak ayrımcılığın kaynağını oluşturmaktadır.

İlk bakışta İsrail yasalarının birçoğu etnik olarak tarafsız ve ayrımcılığa fırsat vermeyecek şekilde görünür. Ancak durum gerçekte böyle değildir.[184] Yukarıda da değinildiği gibi, İsrail'in güvenlik tabusu nedeniyle özellikle İsrail ekonomisi içinde çok önemli bir yerde bulunan güvenlikle ilgili iş alanları Araplara tamamen kapalıdır. Vatandaşlık iki farklı çerçevede tanımlanabilir: bir kimsenin yasal olarak tanımlanmış vatandaşlığı ve bir devletin uyrukluğu kimliği. Bir devletin politik sınırlarının içinde bu iki vatandaşlık çerçevesi örtüşürse vatandaşların eşit vatandaşlık haklarına sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu şekilde tüm vatandaşlar için fırsat eşitliği ve devlet kaynaklarına erişimde eşitlik söz konusu olabilir. Öte

[181] Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, s.76.
[182] Deborah J. Gerner, **One Land, Two People: The Conflict over Palestine**, Boulder/Oxford: Westview Press, 1991, s.63.
[183] Nafiz Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.185.
[184] Lowrance, a.g.e., s.492.

yandan yasal olarak tanımlanmış vatandaşların bir kısmı, İsrail örneğinde olduğu gibi ulusun bir parçası olarak kabul edilmiyorlarsa ayrımcılığa maruz kalırlar ve kaynaklara erişimleri sınırlanabilir.

İsrail'de yaşayan Araplar, sorunlu bir vatandaşlık deneyiminin yanında toprak mülkiyeti ve göç gibi konularda vatandaşlık statüleri fiilen tanımlanmamış olarak yaşamlarını sürdürmektedir.[185] Toprak edinme hakları ve daha önceden sahip oldukları ancak İsrail güçleri tarafından sürüldükleri topraklara dönüş hakları fiilen bulunmamaktadır. Üzerinden bir yüzyıl geçmemiş olmasına rağmen daha önceden üzerinde yaşadıkları, işledikleri toprakların, Yahudilerin Filistin toprakları üzerinde binlerce yıl öncesine dayandırdıkları dini kaynaklı hak iddialarıyla ellerinden alınması Arapların İsrail devleti ve Yahudi toplumuna bakışlarını ve bütünleşmelerini derinden etkilemiştir.

İsrailli Araplar da Yahudiler de Arap çocukların eğitimini bazı önemli hedefleri gerçekleştirmek için bir araç olarak görüyorlardı. Bu hedefler Araplar için siyasal ve sosyoekonomik gelişmenin sağlanması, Yahudiler içinse bir Arap modernizasyonu gerçekleştirmek ve yeni İsrailli Arapların yaratılmasıydı.

Hayfa, Yafa ve Nasıra dışındaki şehirlerde Arap ve Yahudi okulları birbirinden ayrı olduğu gibi, Yahudi öğretmenler sadece Yahudi okullarında Arap öğretmenler de sadece Arap okullarında görev alıyorlardı. Özellikle zorunlu eğitimin ilk yıllarında Araplar, derme çatma okullarda, ders kitapları olmadan, kalabalık sınıflarda ve düşük nitelikli öğretmenlerle eğitimlerine devam ettiler. Bu durum İsrail eğitim sisteminde yetişip, kamu ve özel sektör iş alanları kendilerine kapalı olan Arapların öğretmenliği zorunlu olarak seçmelerine kadar devam etti. En iyi Arap öğrenciler öğretmen olarak Arap okullarında görev almaya başladılar. Bundan sonra Arapların eğitim seviyesinde gözle görünür bir artış oldu. Örneğin Arap lise öğrencilerinin üniversite giriş sınavlarındaki başarısızlık oranı 1962'de yüzde 90'lardayken bundan üç yıl sonra yüzde 70'lere düştü.[186]

Eğitimle ilgili bir yasada, İsrail eğitiminin temelinde "Yahudi kültürünün değerleri, bilimsel başarı, vatan sevgisi, devlete ve Yahudi halka sadakat, tarım

[185] Said, **Kültür ve Direniş: David Barsamin'la Konuşmalar**, s.7.
[186] Baruch Kimmerling ve Joel S. Migdal, **Palestinians: The Making of a People**, Massachusetts: Harvard University Press, 1994, s.168.

uygulamaları ve el sanatları, öncü terbiye, eşitlik, tolerans, karşılıklı yardımlaşma ve insanlık sevgisi" yer almaktaydı. Bu esaslar etrafında şekillenen eğitim müfredatı Arap okullarına adapte edildi. Ancak yine de Yahudi merkezliydi. Örneğin okullarda ya da ders kitaplarında İsrail'in Yahudi olmayan tarihinden yani 2000 yıllık bir tarih diliminden hiç bahsedilmez. İsrail'deki 4 yıllık lise eğitimi boyunca 384 saat Yahudi tarihi anlatılırken sadece 32 saat Arap tarihi anlatılmaktadır. Müfredattaki Arap tarihi, Arap edebiyatı ve İslam tarihi klasik düzeydedir, çağdaş Arap ve Filistin gelişmelerinden hiç söz edilmez. Birçok Yahudi için Filistin tarihi Tevrat'la başlar, buradan Roma İmparatorluğu zamanındaki Yahudi İsyanına buradan da Nazi kamplarına ve modern İsrail'e sıçrar.[187] Görüldüğü gibi, Arapların ve Arap Filistin tarihinin yok sayılması, Siyonist eğitim sistemine de işlemiştir. Bunun sonucunda İsraillilerin çoğunluğu eğitim yoluyla kabul ettirilen Siyonist zihniyetin dar kalıpları içinde, Arapların bir tarihe, anlatıya veya edebiyata sahip insanlar olarak resmen tanınmasını reddetmektedir.[188] Araplar içinse durum daha başka tezahür etti. İsrail politikası olan İsraillileştirme yani dışarıdaki Filistinli Araplardan bağımsız bir kimliğe sahip yeni İsrailli Arapların oluşturulması karmaşık sonuçlar verdi. Resmi eğitim sistemi İsrailli Arap çocuklar için zihin bulandırıcı bir tecrübe oldu: İki dil ve iki kültürün arasında kalmışlık. Arap öğrenciler için durum anormaldi. Yahudi değil Araplardı, ancak onlar için başarının tek aracı, Yahudi edebiyatını, Yahudi tarihini ve Siyonizm'i çok iyi bilmeleri ve İbraniceyi ustalıkla kullanabilmeleriydi. Bu niteliklere sahip olmaksızın herhangi bir üniversiteye girmeleri mümkün değildi. Arap kültürüyle ilişkileri de Kahire, Beyrut gibi Arap kültür ve eğitim merkezleriyle ilişkileri kesilmesinden beri Yahudi kültürü ile ilişkileri gibi anormaldi. Askeri yönetimin sınırları içinde özerk kültürel yaşam oluşturabilecek kaynaklara sahip değillerdi. Yerel Arap kültürü ve İsrail politikalarının arasında, politik ve kültürel olarak pasif kaldılar. 1966'da yapılan bir araştırmada, kendilerini tanımlamaları istenen İsrailli Arapların cevapları durumu özetlemektedir. Cevaplayanların çoğunluğu İsrailli olarak kendini tanımlamakta, bunu sırasıyla İsrailli Araplık, Araplık ve Filistinlilik izlemekteydi. Ancak bu kimlik tanımı o denli zayıftı ki, Altı

[187] Cattan, a.g.e., .s.217.
[188] Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, s.20.

Gün Savaşından sonra cevaplar şu şekilde sıralanacaktı: Arap, Müslüman/Hıristiyan, İsrailli Arap, İsrailli.[189]

Toplumsal yaşam ve şehirlerin yapısı da İsrail'deki Arapları ayrımcılığa tabi tutmaktadır. Askeri hukukla yönetilen Araplar, ne bir yerden bir yere taşınabiliyorlardı, ne belirli bir işe sahip olabiliyorlardı, ne de doğru düzgün bir eğitim alabiliyorlardı. Arapların yerleşik olduğu kasaba ve köylere elektrik, su gibi asgari ihtiyaçlar da en kötü koşullarda temin edilebiliyordu.[190] Edward Said, İsrail'deki yol tabelalarını örnek göstererek İsrail'deki yok sayma ve ayrımcılığı göz önüne serer.[191] İsrail'deki tüm yol tabelaları İngilizce ve İbranicedir. Bu dilleri bilmeyen bir Arap, vatandaşı olduğu devletin ülkesinde yolunu bile bulabilecek durumda değildir. İsrail toplumunun beşte birini oluşturan Araplar her fırsatta olduğu gibi burada da yok sayılmaktadır.

İsrail devletinin vatandaşları olan Yahudiler ve Araplar arasında aynı devletin vatandaşları arasında görülmesi beklenen bir toplumsal kaynaşmanın yerine iki grup arasında, yaşamın tüm alanlarında kendini hissettiren bir ayrışma vardı. İsrail hükümetinin politikaları sonucu, iki toplumun ayrışması kolaylaştı. İki tarafın da kendine özgü köklü kültürel değerleri, yasalarda kendini gösteren iki toplumu ayırıcı farklı uygulamalar ve ayrı kurumları mevcuttu. Tarafların coğrafi olarak birbirlerinden tecrit edilmeleri de ayrışmayı kuvvetlendirdi ve hem Yahudilere hem de Araplara ayrı birer sosyal varlık oldukları inancını aşıladı.[192] Bunun sonucunda iki toplumun da birbirine bakışı tamamen düşmanca bir hal aldı. İsrailli Yahudilerin Arap algısı ve Araplara yaklaşımları, Arapların kendilerini ve ötekini tanımlayışında önemli bir etken olarak ortaya çıktı. İsrailli Yahudiler Arapları genellikle ilkel, pis, aptal, kolayca tahrik edilebilen, şiddete eğilimli insanlar olarak tanımlamaktayken Araplarla Yahudiler arasındaki çatışma derinleşip şiddetli bir hal aldığında Araplar katil, kana susamış ayaktakımı, asi, hain, kalleş, güvenilmez, korkak, gaddar, aşağılık gibi sıfatlarla anılmaya başlandı.[193] Arapların da Yahudi tanımı Yahudilerin Arap

[189] Kimmerling ve Migdal, a.g.e., s.170.
[190] Said, **Kültür ve Direniş: David Barsamian'la Konuşmalar**, s.59.
[191] Said, **Kültür ve Direniş: David Barsamian'la Konuşmalar**, s.27.
[192] Haydar, a.g.e., s.155.
[193] Neta Oren, Daniel Bar-Tal, Ohad David, "Conflict, Identity, and Ethos: The Israeli – Palestinian Case", **The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict**, ed. Yueh-Ting Lee et al, Westport, Connecticut: Praeger Publishers, 2004, s.143.

tanımlarına benzer niteliktedir. Bunlara ek olarak, Bazı Arapların zihinlerine işlemiş bir Yahudi üstünlüğü fikri de mevcuttu. Onlara göre, Yahudiler henüz Filistin'de azınlık konumunda iken bile, kaderlerini değiştirebileceklerine olan inançları mükemmel olan etkin ve adanmış yönetici elitlere sahip batılı, sanayileşmiş, sosyalist, merkezi kontrole sahip, harekete geçirilebilir şehirli bir topluluktu.[194] Araplar ise bu niteliklerin tam zıddı niteliklere sahipti. Bu bir var olan durumun tespiti ya da özeleştiri olarak görülebilir ancak zihinlerdeki Yahudi üstünlüğü fikrine temel hazırlamakta da oldukça işe yarar bir söylemdir.

Aynı devletin vatandaşları olan iki halkın bu derecede birbirlerinden nefret etmeleri kaynaşmayı ve bir arada yaşama isteğini yok edici bir etki yapmaktadır. Burada bu farklılık ve düşmanlık psikolojisini yaratan etken, grupların birbirleriyle ilgili tarihi deneyimleri, Yahudilerin dini temelli ön kabulleri ve bunları destekleyici hükümet politikalarıdır. Filistinliler ve Yahudiler arasındaki tarihsel deneyim (çatışma, yerinden etme, yok sayma vs.) nötr olabilecek etnik farklılıkları, farklılık psikolojisine dönüştürür, sezilen veya hissedilen farklılıklar radikalleşir ya da radikal olarak algılanır ve etnokültürel grupların birbirlerine karşı tavır ve davranışlarını etkiler.[195] İsrail hükümeti ise toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak tedbirler almak yerine farklılıkları vurgulayıp ayrışmayı körüklemekten öte bir şey yapmamıştır.

Arapların Yahudilere bakışlarını etkileyen ana etken, Siyonist İsrail hedeflerinin uygulamasının Arapları derinden etkilemesi ve bu etkiye Arapların verdiği tepkidir. Yok sayılan, aşağılanan, tecrit edilen, topraklarından sürülen ve topraklarına dönüş hakları ellerinden alınan Arapların, bir anda kendilerini vatandaşları olarak buldukları İsrail devletinde kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak hissetmeleri ve Yahudilere bakışlarını şekillendirmeleri normal karşılanmaktadır. Çünkü toplumsal yaşamda bu farklılıklar derinden hissediliyordu. Çalışma saatlerinde Arap işçiler Yahudi işçi veya işverenlerle temas halindeydi ve bu temas ise eşit değildi. Yahudiler geleneksel olarak işveren, müdür, memur, polis, asker, öğretmen veya herhangi bir devlet görevlisiydi. Araplar ise genellikle beden kuvvetine dayanan işlerde çalışıyordu. Eğer Arapların çalıştığı bir işte Yahudiler de çalışıyorsa Araplar Yahudilerin aldığı ücretin ancak yarısını alabiliyordu. Zaten yasak olan iki grup

[194] Walid Khalidi, **Palestine Reborn**, London: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1992, s.4.
[195] Tok, a.g.e., s.303.

arasında evlilik hemen hemen hiç görülmüyordu, gerçekleşse bile sapma olarak nitelendiriliyordu.[196] Böylece Arapların kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak hissetmeleri sadece his olmaktan çıkıyor, yaşamın çeşitli alanlarında özelikle vurgulanıyordu.

Yahudiler yaşadıkları topraklar üzerindeki haklarını meşrulaştırma çabalarının etkileriyle Araplara yaklaşmaktadır. Siyonizm Yahudilerin önüne gerçekleştirmeleri gereken bir hedef koydu: kadim anayurda dönmek ve orada bir Yahudi devleti kurmak. Bu hedefi meşrulaştırmak için tarihsel, dini, ulusal, siyasal, sosyal ve kültürel birçok mit ve efsaneye dayalı kanıt kullanıldı. Ama aynı zamanda bu kanıtlar, Filistinlilerin hak iddiaları ve taleplerini çürütmeye de yarıyordu. Bu hedef ve hedefi meşrulaştırma çabaları, İsrail kültürünün merkezinde yer alır.[197] Yahudilerin üstün olmaları, Filistinli Arapların kovulması gereken köylüler ve göçebeler olması, boş topraklara götürülmesi gereken uygarlık fikirleri hep bu meşrulaştırma çabalarının sonucudur. Arapların pozitif tanımlandıkları durumlar ise ancak onların basit düşünüşlü, saf, hatta aptal olarak konumlandıkları durumlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Theodor Herzl'in "Filistin topraklarına uygarlığı getireceğiz" sözüne karşılık olarak "burada uygarlık zaten mevcuttu, babam buralara birçok portakal ağacı dikti" cevabı veren Arap, sıcak, pozitif bir oriental tip olarak tanımlanır.[198] Arap'ı sıcak, pozitif bir oriental tip yapan şey ise uygarlığı birkaç portakal ağacı dikmeye indirgeyen veya indirgediği varsayılan zihin yapısıdır.

Hem İsrail'in izlediği politika hem de toplumsal ayrışma İsrailli Arapların içinde bulundukları topluma yabancılaşmasına neden oldu. Var olan şartlar içerisinde İsrailli Araplar, Yahudi çoğunlukla eşitliğe kavuşma, amaçlarını gerçekleştirme umutlarını iyice azalttılar. İsrail'deki iki grup arasındaki ilişkiler aradaki mesafeyi daha derinleştirdi, etnik farklılıkları keskinleştirdi. Bu şekilde İsrail dışındaki Filistinlilere karşı İsrailli Arapların davranışlarını, ulusal, politik ve etnik kimliklerini belirleme biçimlerini güçlü bir şekilde etkiledi.[199] İsrail devletinin Yahudi karakterinden kaynaklanan politikalar ve toplumsal sorunlar, Arap azınlığın sadık yurttaşlar olarak İsrail devletine bağlanmasını zorlaştırmaktadır. Araplar için bu

[196] Haydar, a.g.e., s.156.
[197] Oren, Bar-Tal, David, a.g.e., s.136.
[198] Yossi Beilin, **Israel: A Concise Political History**, New York: St. Martin's Press, 1992, s.109.
[199] Haydar, a.g.e., s.156.

gelişmemiş İsrailli kimliğinin alternatifi olarak bir Arap kimliği ortaya çıkmakta ve Araplar bu kimliğe bağlanarak İsrail'e sembolik bir direniş göstermektedir.

İsrailli Araplar bu dönemde tüm kültürel sembollerinin aynı olduğu Arap toplumundan tecrit edilmiş bir şekilde yaşıyordu. İsrail'deki Arapların ekonomik veya siyasal hakları gibi seyahat özgürlükleri de kısıtlanmıştı.[200] Diğer Arap ülkelerine gidemedikleri gibi, diğer Araplar da İsrail'e gitmeleri çok zordu ve zaten Araplar da İsrail'e gitme fikrinden uzak duruyordu. Böylece İsrailli Arapların gerçek yaşam koşullarıyla ilgili dışarıya çok az bilgi sızıyordu. İsrail medyası ve İsrail'i ziyaret eden Hıristiyan hacılar, İsrailli Arapların standartları yüksek bir yaşamla bütünleştiği, refah içinde yaşadıkları, içinde yaşadıkları toplumla kaynaştıkları ve milliyetçilik sorunuyla ilgilenilmediği izlenimini veriyordu. Benzer şekilde Hıristiyan hacıların bir kısmı, İsrail'den aldıkları malların ucuzluğundan dolayı Arap ülkelerindeki durumun İsrail'den daha iyi olduğu izlenimini yayarken Arap medyası da buna benzer bir atmosfer yaratıyordu.[201] Bu durum İsrail'deki Arapları iyice yabancılaştırdı.

Kolektif kimlik, topluluğun, kendine özgü nitelikler taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusudur. İsrail devleti ise daha baştan kendini bir Yahudi devleti olarak tanımlayarak Yahudi olmayan vatandaşları dışlamaktadır. İsraillik kolektif kimliği Yahudilik kimliğine indirgenmiş görünmekte, bu ise çoğu Müslüman olan Arap azınlığı kendilerini İsrailli olarak tanımlamaktan kaçınmaya itmektedir. Öte yandan, din, tarih, dil, kültür, yaşam alanı, maddi koşullar, topluluğun belleği gibi unsurlar kolektif kimliği yapılandıran önemli etkenlerdir. Bu etkenlerin hemen hemen hiçbiri Arapları İsrail devletine ve Yahudi toplumuna bağlayıcı etki yapmamaktadır. Hatta bu durum, Yahudilerle Arapları birleştirmek yerine ayırıcı, farkları belirginleştirici etkiler yapmakta, Araplar kendilerini ayrı bir kimlikle tanımlama ihtiyacı hissetmektedir. Bunun yanında İsrail devleti de farklılıkları törpüleyecek ve ayrımcılığı azaltacak politikalar gütmemekte, tersine bilinçli ya da bilinçsiz şekilde Arap toplumunu Yahudi toplumundan ve İsraillik kimliğinden ayırıcı politikalar izlemektedir. İsrail devleti ve Yahudi toplumunun güvenlik kaygıları da işin içine girince Araplar güven duyulması imkansız potansiyel düşmanlar olarak görülmekte,

[200] Gerner, a.g.e., s.50.
[201] Haydar, a.g.e., s.157.

ötekileştirilmektedir. Bu İsrail devleti içindeki Yahudileri ortak düşman algısıyla nasıl birleştirip harekete geçiriyorsa aynı şekilde Arapları da dışlamakta ve onların da kendi kolektif kimliklerini İsraillilik dışında bir kimlikle tanımlamaya itmektedir.

20. yüzyılın ilk yarısında Arap dünyasında egemen zihniyet olan Arap milliyetçiliği, 1950 ve 60'lı yıllarda, Mısır devlet başkanı Abdulnasır'ın öncülüğünde zirveye çıktı. Abdulnasır'a göre Araplar, ortak dil, ortak tarih ve ortak kültüre sahip tek bir halktı ve onlar birbirlerinden sömürgecilerin entrikaları yüzünden ayrılmışlardı ve şimdi tüm Araplar ortaklaşa, onları bu hale getiren sömürgecilerden daha güçlü olmalılardı.[202] Abdulnasır'ın Mısır'da resmi doktrin haline getirdiği Arap milliyetçiliği kısa sürede diğer Arap ülkelerine yayıldı. Arap birliği yolunda öncü olan Abdulnasır, fikirlerine destek sağlamak amacıyla sosyal eşitliğe elverişli bir politika aracı olarak gördüğü sosyalizmi öne çıkardı.[203] Filistinliler Abdulnasır'ın Arap milliyetçiliğinden oldukça etkilendiler. İsrail'de, Gazze'de, Ürdün'de kısacası Filistinlilerin yaşadığı her yerde evlerin duvarlarda Abdulnasır'ın fotoğrafları yer alıyorken, radyolarda ise Mısır Radyosu ve Sawt el-Arab (Arapların Sesi) radyosundan Arap birliğine ilişkin mesajlar coşkuyla dinleniyordu.[204] Diğer tüm Filistinliler gibi İsrail'deki Araplar da Arap birliğini özgürlüklerinin garantisi olarak gördüler ve tüm kalpleriyle bu hareketi desteklediler.

Arap birliğine dayalı milliyetçi hareketin de etkisiyle İsrailli Araplar, Siyonist yönetimden kurtulmanın çok uzak olmadığına inanıyorlardı. Bu dönemde İsrailli Araplar, kendilerini ayrı bir grup olarak değil de Arap olarak görüyorlardı ve Filistinliden çok Arap terimini kullanılıyorlardı[205] İsrailli Araplar bu dönemde devletin imkânlarından yararlanmaya çalışarak ve en azından yasalara uyarak İsrail vatandaşı Araplar olarak kaldılar. Ama hem devlet politikaları hem de toplumsal olarak dışlanmış vatandaş olduklarının bilincinde oldular. Kurulacak Arap birliğinin kendileri için bir kurtarıcı olduğuna inanarak umutla beklediler.

---

[202] Rashid Khalidi, **Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness**, New York: Columbia University Press, 1997, s.181.
[203] Okutan, a.g.e., s.167.
[204] Khalidi, a.g.e., s. 182.
[205] Haydar, a.g.e., s.157.

## 2. 1967'den Sonraki Dönemde İsrail'deki Arap Azınlıkta Kimlik Olgusu

1967 yılındaki Altı Gün Savaşının sonucu Araplar için tam bir hezimetti. İsrail savaşın galibi olmakla kalmamış, Batı Şeria, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü işgal etmişti. İsrail'i yok etmek amacıyla savaşa giren Arap devletleri İsrail'i yok etme fikrinin imkânsızlığına ikna olup kaybettikleri topraklarını İsrail'den kurtarmanın yollarını aramaya başladılar. Yenilgi ve toprak kayıplarının yanında Arap birliğini sağlamaya yönelik Arap milliyetçiliği de önemini kaybetti. Özellikle Arap birliği için Arap milliyetçiliği fikrinin öncüsü Mısır'ın topraklarını kurtarabilmek için İsrail'le anlaşma yapması Arap birliği fikrini gerçekleşmesi imkânsız bir hayale dönüştürdü. Savaşın ardından 300.000 Filistinli Şeria Nehrinin doğusuna, Ürdün'e göç etmiş, Ürdün en büyük mülteci kamplarının bulunduğu ülke konumuna gelmiştir. İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'yı işgal etmesiyle kontrolü altındaki Arap nüfus bir milyon kadar artmıştır.

Altı Gün Savaşı sonucunda İsrailli Arapların ilk tepkisi Arap birliği ve pan-Arap milliyetçiliği fikrinin inkârı oldu. Onları diğer Araplardan ayıracak, onların farklılığını vurgulayacak yeni bir kimlik arayışına yöneldiler. Hatta bazıları İsrailliliği vurgulamaya başladı.[206] Bu sırada Filistinliler de Filistin topraklarının ancak Filistinlilerin çabalarıyla kurtulacağı düşüncesiyle İsrail'e karşı mücadele etmek üzere harekete geçtiler. Altı Gün Savaşının bir diğer önemli sonucu ise İsrail'deki Araplarla Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinlileri birleştirmesi oldu.

İsrail'in Altı Gün Savaşı sırasında Batı Şeria ve Gazze'yi işgal etmesinin en önemli sonuçlarından biri İsrail'deki Filistinli Araplar ve işgal edilmiş alanlardaki Filistinlilerin birbirleriyle temasa geçmeleri oldu. Ne var ki ilk temaslar pek iç açıcı değildi. Dilenciler, seyyar satıcılar ve zengin tüccarlar, ne ücret verilirse verilsin çalışmaya razı işçiler İsrail'deki Arap yerleşimlerine akın ediyordu. Bu İsrail'deki Arap azınlığın beklentilerini boşa çıkartmıştı. Diğer yandan Filistinlilerin, İsrail'deki sömürüye dayalı pazarlık sistemi ve Dürzî ve bedevilerden duydukları İsrail – Arap ilişkilerinden dolayı umutları kırılmıştı. Birçok Gazzeli ve Batı Şerialı İsrailli

[206] Haydar, a.g.e., s.158.

Arapların ne kadar da Yahudi göründüklerinden bahsediyordu.[207] Karşılıklı olumsuz bir tablo vardı.

İsrailli Araplarla Filistinlilerin ilk temaslarının olumsuzluğuna rağmen bazı olumlu duygular da ortaya çıktı. Arap bölgelerinden gelen Filistinliler, Arap yönetimi altında yaşayan Arapların kesin ulusal kimliğini taşıyordu. Bunun aksine İsrail'deki Araplar askeri yönetim altında yaşayan yurttaş imajı veriyordu. Filistinlilerin bir üstünlük duygusu taşıdıkları göze çarpıyordu. İşgal edilmiş bölgelerdeki askeri direniş ve diğer protesto biçimleri, İsrailli Arapların işgal bölgesindeki eşit durumda bulunanlar için duydukları saygıyı katbekat artırdı. İkinci sınıf vatandaş oldukları duygusu güçlenmeye başladı. Öte yandan işgal edilmiş bölgelerdeki Filistinlilerin eğitim düzeyi, İsrailli Araplardan oldukça yüksekti, Amerika Birleşik Devletleri ve petrol üreten diğer ülkelerdeki Filistinlilerin ekonomik ve bilimsel başarıları anlatılıyordu.[208] Bu şekilde İsrailli Arapların Filistinlilere bakışı günden güne değişiyordu.

Bu iki topluluğun iletişime geçmesi ve aralarındaki olumlu ilişkiler, İsrail devleti için de sorunlar doğuracaktı. Özellikle geçmişte yaşadıkları topraklarda baskın kültürü oluşturan azınlıkların, statülerine alışamaması ve zamanı geldiğinde başkaldırmalarına yardım edecek kültürel kuzenleri var olması azınlığı barındıran devlet için sıkıntılı bir süreç doğurur.[209] İsrail'deki Arap azınlık için de durum böyle oldu. Olumlu izlenimler olumsuzları yok ederek İsrailli Arapların kimlik duygusunu güçlendirdi, diğer Filistinlilerle hem politik hem de milliyetçi anlamda kendileri özdeşleştirmeye başladılar. Bunun sonucunda İsrailli Araplar arasında bir "Filistinlileşme" süreci başladı.

İsrailli Arapların Filistinlileşme sürecini hızlandıran önemli etkenlerden biri FKÖ ve FKÖ'nün eylemleriydi.[210] Savaştan önce Filistin'in ancak Filistinlilerce kurtarılabileceği düşüncesiyle kurulan El-Fetih örgütü, siyasi faaliyetlere ve Cezayir'de askeri eğitimlere başlamıştı.[211] Bu örgütün en belirgin özelliği Filistin direnişini öncelikle Arap hükümetlerinden bağımsızlaştırma yolunu seçmesidir.

[207] Kimmerling and Migdal, a.g.e., s.172.
[208] Haydar, a.g.e., s.160.
[209] Gellner, a.g.e., s.226.
[210] Haydar, a.g.e., s.160.
[211] Filistin, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt 13.

Filistin sorununu kendi çıkarları için kullanmaya çalışan Arap ülkeleri, El-Fetih örgütünün faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başladı ve sorunun çözümü için harekete geçtiler. Ocak 1964'de Arap Birliği toplandı ve Filistinli direniş gruplarını merkezi denetim altında bulundurmak amacıyla Filistin halkını ayrı bir kimlik altında örgütleme kararı aldı. Bu karar üzerine 28 Mayıs 1964'de Filistin Ulusal Kongresi toplandı ve Filistin Kurtuluş Örgütü kuruldu.[212] Bir anlamda Filistin davasının siyasal temsilcisi olan ve çok sayıda Filistinli örgütü çatısı altında toplayan FKÖ, bu yapısıyla bağımsız Filistinli mücadelecilerin eseri değildi. Politik açıdan Arap hükümetlerine, maddi açıdan da Arap Birliği'ne bağlıydı. Sonuç olarak ne Filistinli halkın desteğini alan ne de gerçek bir siyasal güç olan FKÖ, Arap hükümetlerinin kuklası haline geldi. Altı Gün Savaşının en önemli sonuçlarından biri de kukla FKÖ'nün gerçek direnişçi gruplar tarafından ele geçirilerek kurumsallaştırılması oldu. O zamana kadar Arap ülkelerinin kontrolünde hareket eden Filistin Kurtuluş Örgütü, bağımsız bir yapı kazanarak bir direniş örgütü haline geldi. Böylece FKÖ şemsiyesi altında toplanan tüm Filistinli direniş örgütleri, diğer Arap devletlerinden ümidi keserek kendi kurtuluşlarının kendilerinin eliyle olacağı inancıyla mücadeleye başladılar. "Fiziksel olarak dağıtılmış ulusal birliğin yeniden kurulması, gasp edilen ve inkâr edilen ana yurdun ve ulusal hakların yeniden ele geçirilmesi"[213] FKÖ'nün ana amaçlarındandı ve bu amaç, görüldüğü gibi İsrailli Arapları da ilgilendiriyordu. İsrail'deki Arapların potansiyelini keşfeden FKÖ, o günden bu yana, propagandasını diğer Filistinlilere yönelttiği kadar İsrail'deki Araplara da yöneltti ve başarılı da oldu. İsrail'deki Araplar için bir Filistinlileştirme süreci başlatan FKÖ diğer Filistinliler kadar İsrailli Arapları da etkilemişti. FKÖ'nün bu etkisi Rabat'taki Arap Zirvesinde alınan Filistin halkının tek gerçek temsilcisinin FKÖ olduğuna ilişkin karar arttı, ardından Birleşmiş Milletler'in FKÖ'yü Filistin sorunuyla ilgili kurul toplantılarına katılması amacıyla davet etmesi bu etkiyi güçlendirdi.

Çok sayıda Filistinli mültecinin yaşadığı Ürdün'ün, FKÖ tarafından İsrail'e karşı düzenlenecek saldırılarda üs olarak seçilmesinden rahatsız olan Ürdün yönetimi, FKÖ'nün topraklarındaki varlığı ve eylemlerini rejimin istikrarı ve ulusal güvenliğe tehdit olarak algıladı.[214] Ancak asıl rahatsızlık kaynağı Ürdün Kralı Hüseyin'in

[212] Filistin Kurtuluş Örgütü, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt 13.
[213] Halloum, a.g.e., s.170.
[214] Yaşar, Özcan ve Kor, ag.e., s.76.

otoritesinin yanında FKÖ'nün de bir kuvvet olarak sivrilmesiydi.[215] Bunun üzerine 16 Eylül'de olağanüstü hal ilan edilmiş, ardından 10 gün sürecek iç çatışmalar sonunda 25 Eylül'de ateşkes ilan edilmiştir. Ölü ve yaralı sayısının 15.000'lere varması nedeniyle bu çatışmalara "Kara Eylül" adı verilmiştir. FKÖ üyesi direnişçilerin Eylül 1970'de Ürdün'de uğradığı katliam, İsrailli Arapların FKÖ'ye bakışını etkileyen önemli bir diğer faktör olarak ortaya çıktı. Bunun yanında İsrailli Araplar Filistinli Arapların diğer Araplardan ayrı bir kimliğe, Filistinlilik kimliğine sahip olduğuna ve Filistinlilerin diğer Araplardan üstün olduğuna inandırdı.[216]

1968'de duyurulan Filistin Ulusal Sözleşmesi'nde İsrailli Araplar da Filistinli olarak tanımlanmıştı.[217] Bunun İsrailli Araplar üzerindeki etkisi yanında Arap medyasının İsrailli Arapların İsrail'e karşı direnişini ve kültür ve kimliklerini koruma gayretlerini övmesi İsrailli Araplar üzerinde bir etki daha yarattı. Bunların yanında İsrail'in Yom Kippur Savaşında, sonradan toparlansa da başarısızlığı İsrailli Arapların ulusal kimlik duygularını okşayan, Arapların yeteneklerine olan inançlarını ve kendine güven duygularını pekiştiren bir etki yarattı.[218] Tüm bunların sonucunda İsrailli Araplar, iyi veya kötü etkileriyle bir Filistinli toplumu olduğunu ve bu toplumla bağlarının bulunduğunu fark ettiler.

Filistinlileşme süreci içerisinde İsrailli Araplar arasında bir politik aktivizm dalgası ortaya çıkmıştı. Araplar etkili bağımsız politik hareketler arayışındaydı ancak belki de bu yüzden İsrail politikasına uyumları da değişim gösteriyordu. Şubat 1976'da İsrail hükümetinin, Arapların sahip oldukları toprakların kamulaştırılmasıyla ilgili önerisi üzerine İsrail'deki Araplar arasında İsrailli Arapların temsilcisi olduğunu iddia eden ilk örgüt, Arap Topraklarını Savunmak İçin Ulusal Komite, grev çağrısı yaptı ve o günü, yani 30 Mart'ı Toprak Günü ilan etti. Kamulaştırılması önerilen toprakların bulunduğu Galile'de Arap köylülerle İsrail ordu birliklerinin çatışması sonucu, yaralanan ve tutuklanan çok sayıda Arap'ın yanı sıra altı Arap da öldü.[219] Can kayıplarına da sebep olan bu olay gösteriyordu ki, İsrail'deki Arap toplumu, daha önce hiç olmadığı kadar kendine güven ve politik bilinç taşıyordu.

[215] Armaoğlu, a.g.e., s.712.
[216] Haydar, a.g.e., s.160.
[217] Halloum, a.g.e., s.93.
[218] Haydar, a.g.e., s.161.
[219] Kimmerling ve Migdal, a.g.e., s.177.

Toprak Günü'nde çıkan olaylar diğer Filistinlilerin İsrail'deki Araplara karşı beslediği olumsuz duyguyu ciddi anlamda değiştirdi. İsrail'deki Araplarla diğer Filistinlileri ilk kez ortak bir kader duygusu birleştiriyordu, daha önce hiç olmadığı kadar kendilerini birbirlerine yakın hissediyorlardı. İsrailli yetkililerin olaylara tepkisi, herkesi, özellikle de İsrailli Arapları, ister İsrail'de olsun, ister işgal altındaki topraklarda veya başka yerde, tümünün aynı muameleye tabi olduğu konusunda ikna etmeye yetti.[220] Böylece İsrail'deki ve işgal altındaki topraklardaki Filistinliler Filistinlilik kimliği tanımları konusunda bir araya gelmeye başlıyordu.

Filistinlilerle İsrailli Arapları birbirine yaklaştırıp İsrailli Arapların Filistinlileşmesini hızlandıran bir başka gelişme Aralık 1987'de İsrail'in işgal ettiği topraklarda ortaya çıkan İntifada hareketidir. İntifada'nın esası, sivil halkın işgal altındaki topraklarda bulunan İsrail askerlerine taşlı sopalı saldırılarda bulunarak İsrail'e bu topraklarda rahat edemeyeceklerini anlatmak, İsrail'i usandırarak bu topraklardan çekilmesini sağlamaktı.[221] Önce Gazze'de başlayan olaylar kısa süre sonra Batı Şeria'ya yayılmış, protestolar sivil itaatsizliğe dönüşmüş, genel grevler düzenlenmiş, İsrail ürünleri boykot edilmiş, duvarlara işgal karşıtı yazılar yazılmış, yollara barikatlar kurulmuştur.[222] İntifada'nın ortaya çıkmasıyla İsrail'deki Arapların duygu karmaşası iyice belirginleşti. İsrailli Araplar arasında Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinlilerle ortak kaderi paylaştıkları duygusu elle tutulur hale geldi. Ama aynı zamanda, sayıca az birkaç bireysel olay dışında İsrailli Araplar, İntifada'ya doğrudan katılmadılar.[223] İsrailli Araplar İntifada'ya büyük çaplı ilgi göstermişler, gelişmelerden gurur duymuşlardır ancak bu destek, İsrail cumhurbaşkanı, başbakanı ve savunma bakanı, İsrailli Arapları herhangi bir itaatsizliğe veya başkaldırıya karışmamaları konusunda uyarmak zorunda kaldıysa[224] da İsrail demokrasisinin izin verdiği ölçüde gerçekleşmiştir.[225] Tüm bunların yanında, Mısır ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler ve İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi gibi gelişmeler de İsrailli Arapların pan-Arap milliyetçiliğinden kopup Filistinlileşmesine yardım etti.

[220] Haydar, a.g.e., s.164.
[221] Armaoğlu, a.g.e., 861.
[222] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.80.
[223] Kimmerling ve Migdal, a.g.e., s.181.
[224] McDowall, a.g.e., s.162.
[225] Ercan, a.g.e., s.247.

Filistinlileşmenin boyutları bazı araştırma sonuçlarında kendini göstermiştir. 1989 yılında Arap lise ve üniversite öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada, öğrencilere kendilerini hangi kimlikle tanımladıkları sorusu sorulmuş hem lise hem de üniversite öğrencilerinin sadece yüzde 2,7'si kendilerini İsrailli olarak tanımlamıştır.[226] Yine araştırmanın sonuçlarına göre lise öğrencilerinin yüzde 12,8'i kendini İsrailli Arap, yüzde 4,1'i ise kendini İsrailli Filistinli olarak tanımlamaktadır. Üniversite öğrencilerinde ise kendini İsrailli Arap olarak tanımlayanlar yüzde 1,4 iken İsrailli Filistinli olarak tanımlayanlar ise yüzde 10,6 oranındadır. Bu cevaplar farklı bir kimliğe sahip olunduğunu ancak İsrail'e de vatandaşlık bağıyla bağlı olunduğunu göstermektedir. Lise çağındakilerden, kendini Filistinli Arap, İsrail'deki Filistinli Arap, İsrail'deki Filistinli ve sadece Filistinli olarak tanımlayanların oranı yüzde 75'in üzerindedir, üniversitelilerde ise bu oran yüzde 80'dir. Başka bir ankette, Arap politikacılardan kendilerini tanımlamaları istenmiş ve 57 liderden 41'i kendini Filistinlilik içeren kimliklerle tanımlamıştır.[227] Görüldüğü gibi, daha önce kendilerini, Arap, İsrailli Arap veya İsrailli olarak tanımlayanların yerini Filistinlilik kimliğine sahip bireyler almaktadır.

Yahudi karakterli İsrail devletinin uyguladığı politikalar ve bu politikaların İsrail halkı üzerindeki etkilerinden kaynaklanan toplumsal sorunlar, bunların yanında çoğunluğu oluşturdukları topraklarda bir anda azınlık konumuna gelip Arap toplumundan tecrit olmaları İsrail vatandaşı Arapların sorunlu bir vatandaşlık deneyimi yaşamasına sebep oldu. Resmi olarak ayrımcılığa tabi tutulmaları, bir askeri yönetim altında her an tehdit ve kısıtlama altında yaşamaları, İsrailli Araplar arasında İsrail devletinin eşit birer vatandaşı olduklarına dair bir inanç oluşmasını engelledi. İsrail'in yeni rejimi sonrasında toprağa dayalı geleneksel hayat tarzları değişti. İsrail genel anlamda bir asimilasyon uygulamadıysa da eğitim yoluyla Arapları İsraillileştirmeye çalıştı. Ancak eğitim politikasıyla yapılmaya çalışılanın aksine iki kültür arasında kalmış bir nesil ortaya çıktı. Pragmatik olarak İsrail devletinin çoğu zaman sadık birer vatandaşıydılar, ideolojik olarak ise kendilerini ait hissettikleri, ortak dil ve kültürü paylaştıkları Arap dünyasına ilgi duydular. Ancak fiziki olarak Arap dünyasından izole olduklarından bu ilgi sınırlı kaldı. İsrail'in

[226] Nadim Rouhana, "Accentuated Identities in Protracted Conflicts: The Collective Identity of the Palestinian Citizens in Israel", Asian and African Studies, No.93, 1993, s.107.
[227] Rouhana, a.g.e., s.110.

kuruluşundan beri süregelen bu durum 1960'ların ortalarında mülteci kamplarında doğan Filistin milliyetçi hareketinin etkisini artırmasına kadar devam etti.

İsrailli Araplar, 1967'de patlak veren Altı Gün Savaşlarında İsrail'in Mısır ve Suriye topraklarının bir kısmının yanında, İsrail devletinin üzerine kurulduğu Filistin topraklarının geri kalan kısmı olan Gazze, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü işgal etmesiyle hem diğer Filistinlilerle hem de Arap dünyasıyla ilişkiye girebildiler. İlk başlarda karşılıklı kötü izlenimler ve hayal kırıklıkları yaşansa da İsrailli Araplar ve Filistinliler arasında bir yakınlaşma gerçekleşti. Aynı zamanda bu bütünleşmeyle İsrailli Araplar, Filistin Kurutuluş Örgütünün etki alanına girmiş oluyordu. İsrail vatandaşı Araplar arasında geri döndürülemez bir Filistinlileşme süreci başlamıştı.

Filistinlileşme süreci, Toprak Günü ve İntifada ile hızını artırmaya devam etti. 1967'ye kadar kendilerini Arap, İsrailli Arap veya İsrailli olarak tanımlayan İsrail vatandaşları için yeni bir kimlik tanımı oluşmuştu: Filistinlilik. İsrail vatandaşı Araplar kendilerini yıldan yıla artan bir oranda Filistinli olarak tanımlıyordu. 1976'da yapılan bir araştırmada kendini Filistinli olarak tanımlayan İsrailli Arapların oranı yüzde 45'ken, bu oran 1980'de yüzde 55'e, 1985 ve 1988'de ise yüzde 67 – 68 seviyelerine çıkıyordu.[228] İsrailli Araplar, kendilerini Filistinli olarak tanımlarken İsrailli kimliklerini de sahip çıkıyorlardı, ancak vurgu yine Filistinlilik üzerinden yapılıyordu. Zira 1982'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre kendini sadece İsrailli olarak tanımlayan Arapların oranı sadece binde 5'ti.[229]

İsrailli Araplar, kendilerini Filistinli -Filistin milliyetçiliği içerisinde Filistin halkının bir parçası olarak kendilerini görmeleri, FKÖ'yü desteklemeleri, iki devletli çözümü desteklemeleri, İntifada'nın destekçisi olmaları, Filistinli kimliğini kazanmaları, eğitim sistemine Filistinli unsurları dahil etme talepleri- olarak tanımlarken bunun sadık İsrail vatandaşları olmalarını olumsuz etkilemeyeceğini savunmaktadır.

[228] Smooha, a.g.e., s.398.
[229] Rouhana, a.g.e., s.107.

## C. FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERDE KİMLİK

### 1. Filistinli Mülteciler Sorunu

1948'de meydana gelen Arap – İsrail Savaşının en önemli sonuçlarından biri, günümüzde de sürmekte olan mülteciler sorunudur. 750.000'in üzerinde Filistinli, yurtlarından sürülüp veya kaçıp Ürdün, Lübnan, Suriye ve Gazze Şeridinde mülteci olarak yaşamaya başladı. Filistin sorununun merkezi ve belki de Ortadoğu'nun en önemli sorunu Filistinli mültecilerdir.

Filistin İstatistik Bürosunun verilerine göre 2008 yılı itibariyle 10,5 milyona ulaşan dünyadaki Filistinlerin yarısından fazlası mültecidir. 1950'de UNRWA'ya (Birleşmiş Milletler Yakın Doğudaki Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Örgütü) kayıtlı mülteci sayısı 914.000 iken 2008 yılı itibariyle 4,6 milyona yükselmiştir. Filistinli mültecilerin yüzde 42'si Ürdün'de, yüzde 23'ü Gazze'de, yüzde 16'sı Batı Şeria'da, yüzde 10'u Suriye'de ve yüzde 9'u Lübnan'da yaşamaktadır. Filistinli mültecilerin yaklaşık üçte biri UNRWA'ya bağlı mülteci kamplarında yaşamaktadır.[230] Ürdün'deki bir grup hariç, Filistinli mültecilerin hiçbir ülkeye vatandaşlık bağları yoktur, dolayısıyla vatandaşlığın getirdiği haklardan yararlanamamaktadır. Bugün dünyanın en büyük mülteci topluluğunu Filistinliler oluşturmaktadır.

Mültecilerin terk ettikleri yaşam alanları üzerine kendi yaşam alanlarını kuran İsrail, Dönüş ve Yurttaşlık Yasası uyarınca dünyanın her neresinde olursa olsun bir Yahudi'ye İsrail topraklarına özgürce yerleşebilme hakkı tanırken, yerleşen tüm Yahudilere de vatandaşlık hakkı vermektedir. Yahudiler için durum böyleyken Filistinlilerin terk ettikleri veya sürüldükleri evlerine, köylerine dönme hakları İsrail tarafından reddedilmektedir. İsrail topraklarında hiç bulunmamış, kökleri dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan Yahudiler, 2000 yıl önce topraklarından sürüldükleri iddiasıyla dönüşlerini meşru hale getirirken evlerinin anahtarlarını hala saklayan Filistinliler, yurtlarını terk etmelerinin üzerinden bir yüzyıl bile geçmemişken dönüş haklarından mahrum kalmaktadır.

[230] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., 130.

Edward Said, 1948 Arap – İsrail Savaşını istenmeyenlerin dışarı atıldığı, bir toplumun bir başka toplumla yer değiştirmesini sağlayan bir tehcir savaşı olarak tanımlar.[231] İsrail geleneksel anlatısı ise, Filistinlilerin topraklarını terk etmelerinin tüm sorumluluğunu, Filistinlilere topraklarından kaçmalarını emreden Arap liderlere yükler. Ancak gerçekte durum böyle değildir. Birincisi, Arap liderlerin o tarihlerde Filistinlileri topraklarından ayrılmak için teşvik edecek yaygın ve koordineli bir çabası yoktu. Aksine Arap Yüksek Komitesi, Filistinlileri toprakların terk etmemeleri için zorluyordu. İkincisi, çoğu yüksek ve orta sınıftan Filistinli, BM Filistin topraklarını ikiye bölünce kendi istekleriyle topraklarını terk etti. Binlerce Filistinli ise Yahudi ordusu tarafından topraklarından kovuldu.[232] Bunun yanında Haganah, Irgun gibi Yahudi örgütlerin düzenledikleri terör saldırılarının amacı, Filistinliler arasında bir korku dalgası yaratarak topraklarını terke zorlamaktı. Sadece 1948 yılında sekiz katliam gerçekleştiren Yahudi örgütleri, 1000'in üzerinde Filistinliyi öldürdü, bazı köyler tamamen yok edildi. Bunların yanında katliamdan kaçan bazı köy sakinleri, kaçışları esnasında çevre şartlarından dolayı yaşamlarını yitirdi.

1948'in sonlarına doğru, mültecilerin ve sürgünlerin sayısındaki artış uluslar arası toplum tarafından endişeyle karşılandı ve sürülen ve kaçan Filistinlilerin evlerine dönmesi konusunda İsrail'e baskı uygulandı. Ancak İsrail çeşitli argümanlar ileri sürerek geri dönüşü reddetti. Birincisi, çok sayıda Filistinlinin İsrail topraklarındaki varlığı İsrail'in iç güvenliğini tehlikeye sokacaktı. İkincisi, tüm Yahudiler İsrail topraklarına döneceğinden Filistinliler için yer yoktu. Son olarak da, Filistinliler topraklarını kendi istekleriyle terk etmişlerdi, böylece İsrail'de yaşama haklarını da terk etmiş oluyorlardı.[233] Cevap şaşırtıcı değildi, tümüyle Yahudi bir devlet kurabilmek için toprakların yabancı unsurlardan temizlenmesi gerekiyordu.

Filistinli mültecilerin durumu, Ortadoğu için büyük sorunlar oluşturmaya başladığında uluslar arası toplum konuyla yakından ilgilenmeye başladı. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda alınan 11 Aralık 1948 tarih ve 194 sayılı karar, bir uzlaştırma komisyonu kurulmasını, Filistinli mültecilerin evlerine dönüşlerinin sağlanmasını, dönmek istemeyenlere ise tazminat verilmesini, dönüş ve tazminat işlerini ise uzlaştırma komisyonunun üstlenmesini öngörüyordu. Bu karar, Genel

[231] Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, s.36.
[232] Gerner, a.g.e., s.52.
[233] Gerner, a.g.e., s.54.

Kurulda alınmış olması nedeniyle bir tavsiye kararı olduğundan İsrail tarafından ciddiye alınmadı. Günümüzde de bu karar ve dönüş hakkı tartışmaları sürmektedir.

Mültecilerin yaşamlarını kolaylaştırmak için 1949'un sonlarına doğru BM Genel Kurulunda alınan bir kararla Birleşmiş Milletler Yakın Doğudaki Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Örgütü (UNRWA – United Nations Relief and Works Agency for Palestinian Refugees in the Near East) kuruldu. Merkezi Gazze'de olan örgütün, Batı Şeria, Gazze, Ürdün, Lübnan ve Suriye'de bölge ofisleri ve yaygın tesisleri bulunmaktadır. Az sayıdaki uluslar arası personelinin yanı sıra tamamı Filistinli mültecilerden oluşan 14.400 çalışanı bulunan örgüt, kayıtlı mültecilere eğitim, sağlık, yardım ve sosyal hizmetler götürmektedir.[234] Kayıtlı tüm mülteci kampları UNRWA'nın kontrolündedir. UNRWA'nın Filistinli mültecilerin geri dönüşleri ile ilgili herhangi bir yetkisi, sorumluluğu veya çalışması bulunmamaktadır, sadece bir insani yardım örgütüdür.

Arap ülkeleri içinde en fazla Filistinlinin yaşadığı ülke Ürdün'dür ve Filistinlerin Ürdün vatandaşlığı hakları bulunmaktadır. UNRWA'ya kayıtlı mültecilerin yüzde 42'si Ürdün'de yaşamaktadır. Resmi verilere dayanılarak Ürdün nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturduğu iddia edilen Filistinlilerin, bağımsız araştırmalarda Ürdün nüfusuna oranı yüzde 50 – 60 arasında oynamaktadır.[235] Kara Eylül Olaylarında görüldüğü gibi, Filistinlilerin sayıca fazlalığı Ürdün için bir iç güvenlik ve rejim sorunu oluşturmaktadır. On resmi mülteci kampının bulunduğu Ürdün'de kayıtlı toplam mülteci sayısı iki milyondur.[236] Ürdün'deki Filistinli mülteciler ekonomik ve sosyal yönden diğer tüm ülkelerdeki mültecilerden iyi durumdadırlar. Ürdün, Batı Şeria'dan gelen Filistinli mültecilere vatandaşlık hakkı vermesine rağmen, Gazze'den gelen mültecilere Mısır yönetiminde olan bölgeden geldikleri için bu hakkı vermemiştir. Gazze'den gelen mültecilerin yaşadığı Carahs kampında, bir kilometrekarelik alanda 35.000 kişi yaşamaktadır ve bu kamptaki mülteciler insani yardım kuruluşlarının yardımlarıyla hayatta kalmaktadır.[237]

---

[234] United Nations, a.g.e., s.82.
[235] Raad AlKadiri, "Ürdün Dış Politikasında Filistin Ekseni: 1967 – 1988, **Ortadoğu'da Azınlıklar**, ed. Kirsten E. Schulze, M. Stokes ve C. Campbell, çev. Kenan Kalyoncu, İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006, s.101.
[236] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.142.
[237] Haşim Söylemez, "Filistinli Mülteciler Kimlik İstiyor", **Aksiyon**, 2004, Sayı 486, http://www.aksiyon.com.tr/yazarDetay.do?haberno=9699, (23.11.2009)

Lübnan'da 12 mülteci kampında 200.000'i aşkın mülteci yaşamaktadır. Lübnan'da vatandaşlık haklarının yanında temel insan haklarına da sahip olmayan mülteciler, Gazze'dekilerden sonra en yoksul mülteci grubunu oluşturmaktadır.

Suriye'deki 9 mülteci kampında yaşayan 120.000'in üzerindeki mülteci, vatandaşlık hakları olmamasına karşın siyasi haklar dışında Suriye vatandaşlarının sahip olduğu bütün haklara sahiptir, kamu hizmetlerinden yararlanmada da bu eşitlik geçerlidir.

Batı Şeria'da nüfusun üçte birini oluşturan kayıtlı mültecilerin sayısı 750.000'in üzerindedir ve mültecilerin dörtte biri 19 mülteci kampında, geri kalanı ise kasaba ve köylerde yaşamaktadır. Kamplardaki mülteciler çalışmak için İsrail'e gittiklerinden İsrail'in bazı gerekçelerle zaman zaman sınırı kapatması mültecilerin ekonomik durumunu güçleştirmektedir.[238] Kamplarda UNRWA ve sivil toplum kuruluşlarının yanında kamp sakinlerinin yürüttüğü sosyal faaliyetler de gerçekleşmektedir.

Sekiz mülteci kampının bulunduğu Gazze'de 490.000'in üzerinde mülteci kamplarda yaşarken toplam mülteci sayısı bir milyonun üstündedir. Nüfusun çoğunluğunu mültecilerin oluşturduğu Gazze, kilometrekare başına düşen 3881 kişiyle, dünyanın en yoğun nüfusa sahip coğrafi bölgelerinden biridir.[239] Buradan da anlaşılacağı gibi Gazze'deki mülteci kampları da oldukça kalabalıktır ve yaşam şartları, UNRWA'nın yardımlarına rağmen oldukça düşüktür. Birçok Filistinli için Gazze'de yaşamak kendi toprağında sürgün olmakla, yoksullukla eş anlamlıdır.[240]

Azınlıkların kendi geleceğini belirlemeye yönelik talepleri ve bu taleplerin gerçekleştirilmesi, sindirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması doğrultusunda siyasal iktidarlar tarafından alınabilecek çeşitli politik stratejiler mevcuttur. Bu stratejiler azınlıklara kendi geleceğini belirleme hakkını vermek olabileceği gibi azınlıkların soykırım, yerinden kovma ve gönüllü sürgünle topyekûn ortadan kaldırılması gibi insan hak ve özgürlüklerine aykırı bir şekil de alabilir.[241] Filistinli mülteciler için de durum, uluslar arası insan hakları hukukunda yasaklanmış olan

[238] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.146.
[239] Yaşar, Özcan ve Kor, a.g.e., s.148.
[240] Çubukçu, a.g.e., s.49.
[241] Tom Hadden, "Uluslararası Hukukta Azınlıkların ve Halkların Hakları", **Ortadoğu'da Azınlıklar**, ed. Kirsten E. Schulze, M. Stokes ve C. Campbell, çev. Kenan Kalyoncu, İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006, s.

azınlıkların yerinden kovulması ve gönüllü sürgüne zorlanması gibi fiillerle gerçekleştirilmiştir. Ancak uluslar arası toplum, bazı yardım kuruluşları kurmak dışında bir insan hakları sorunu olarak Filistinli mülteciler konusunda çok etkili olamamıştır. BM'nin ısrarla mültecilerin geri dönüşlerine izin verilmesi gerektiğini savunurken İsrail ise mültecilerin birçoğunun henüz İsrail devleti kurulmadan mülteci durumuna düştüklerini, bu nedenle İsrail devletinin bir sorumluluğu olmadığını savunmaktadır. İsrail sorumluluğu üstlenmek bir yana mültecilerin durumu için onları kendi içlerinde eritmek yerine, onları hala mülteci statüsünde tuttukları için ev sahibi Arap ülkelerini suçlamaktadır.[242] Aslına bakılırsa İsrail için mültecilerin geri dönüşü oldukça sıkıntılı bir durum oluşturacaktır. Mültecilerin terk ettikleri topraklara geri dönmesi demek, İsrail demografik yapısının tamamen altüst olması anlamına gelmektedir. Nüfusu 7 milyon civarında olan İsrail'e sayıları 4 milyonu aşan mültecinin geri dönüşü İsrail'de Yahudileri azınlık durumuna sokacaktır. Bu ise İsrail devletinin temelini oluşturan Yahudi halk, Yahudi toprak gibi karakteristik özelliklerin ve dolayısıyla bir Yahudi devleti olarak İsrail'in sonu olacaktır. Öte yandan mültecilerin terk ettikleri yerleşim yerlerinin yerine yeni yerleşimler inşa edilmiş, toprakları kamulaştırılmıştır. Ayrıca İsrail'in kurulduğu günden bu yana İsraillileştirmeyi başaramadığı içerideki Arap azınlıkla mülteciler birleşince, 1967 sonrasında da görüldüğü gibi sorunların daha da karmaşıklaşacağı açıktır. Bu sorunun Filistinli mülteciler lehine çözülmesi, yani topraklarına geri dönüşleri en azından İsrail için şu an için imkansızdır.

Filistinli mültecilerin durumu da İsrail'in durumu gibi pek iç açıcı değildir. Yaşadıkları ülkelerde, çoğu herhangi bir vatandaşlık bağından yoksun, siyasi haklar bir yana en temel insan haklarından mahrum şekilde yaşamaktadırlar. İsrail'in savunduğu gibi, Arap ülkelerinin Filistinli mültecileri toplumla bütünleştirmeyi başaramamasının yanında mültecilerin terk ettikleri veya sürüldükleri topraklarına bağlılıkları ve bir gün evlerine döneceklerine dair inançları da onları yaşadıkları ülkelerin toplumları içinde erimelerini engellemiştir. Ancak bu inanç, ev sahibi Arap ülkelerin ve uluslar arası toplumun, Filistinli mültecilerin insanca bir yaşam sürmesini sağlamaları için bir engel teşkil etmemektedir.

[242] Sümer, a.g.e., s.126.

## 2. Filistinli Mültecilerde Kimlik Olgusu

Filistin milliyetçiliğinin ve Filistinli kimliğinin temelini mülteci kamplarında yaşayan Filistinliler atmıştır. İsrail'e karşı mücadele bir Arap sorunu olarak başlarını Mısır'ın çektiği Arap ülkeleri tarafından yürütülmüştü. Kurtarıcıları olarak bağlandıkları Arap devletlerinin başarısızlığı, kendi ulusal çıkarları için Filistin sorununu kullanmaları, diğer Arapların ve Arap liderlerin Ürdün ve Lübnan örneklerinde görüldüğü gibi yeri geldiğinde Filistinlilere düşmanca tavır takınmaları Filistinlileri pan-Arap milliyetçiliği fikrinden uzaklaştırmaktaydı.

1950'li yıllarda Filistinliler, ulusal kimliklerini ve birliklerini güvence altına alıp yansıtacak örgütsel bir çerçeve yaratmanın yollarını aradılar; ellerinden alınmış ulusal hakları için yeniden mücadeleye girebilecekleri kurumsallaşmayı oluşturdular. Filistinli öğrenci, işçi, yazar, kadın birlikleri kurulmaya ve Filistinliler, bu birlikler etrafında örgütlenmeye başladılar.[243] Bu örgütlenmelerin en etkilileri Arap ülkelerinde öğrenim gören Filistinli öğrenciler tarafından oluşturulmaktaydı. Başlarını Kahire Üniversitesinde Yaser Arafat tarafından kurulan Ittihad Talabat Filastin (Filistinli Öğrenciler Birliği) ve Beyrut Amerikan Üniversitesinde öğrenim gören George Habash etrafındaki örgütlenmelerin çektiği oluşumlar, zayıf ve küçüktü, ancak her biri kendi politik çizgisine sahip olan bu örgütler, bir Filistinli milliyetçiliğin oluşmasının ilk adımlarını attılar.[244] Bu örgütler ve kurucuları, ileride daha etkili organizasyonlarda varlık göstermeye devam edeceklerdi. Bu dönemde Filistinlilik kimliğini vurgulayan irili ufaklı birçok Filistinli örgüt ortaya çıkmıştı.

Çoğunluğu mülteci kamplarında doğan yeni Filistinli kuşak, eski kuşağın, kendilerinin yapması gerekenleri Arap ülkelerinin yapmasını beklemelerini bir hata olarak görüyorlardı.[245] Aslında bu kuşağın neredeyse tamamının Filistin topraklarıyla anne babaların oralarda doğmuş olmasından başka fiziki bir bağı yoktu. Mülteci kamplarında uluslar arası merhamete mahkûm edildiklerinden dolayı öfkeyle büyümüşlerdi. Arap ülkelerinin tavırları karşısında o dönemde revaçta olan Arap milliyetçiliği fikrini terk ederek, anavatanları olan Filistin toprakları üzerinden yeni

[243] Halloum, a.g.e, s.168.
[244] Khailidi, a.g.e., s.180.
[245] Halloum, a.g.e., s.169.

bir Filistinli kimliği tanımladılar. Anavatanlarını kurtarmalarının yolunun ise sadece Filistinlilerin çabaları ve direnişinden geçtiğini kabul etmişlerdi.

1950'li yılların sonunda Yaser Arafat önderliğinde Kuveyt'te kurulan el-Fetih seküler, milliyetçi yapısıyla, öncelikli stratejini askeri direniş olarak belirleyen ve bağımsızlık yanlısı çizgisiyle diğer gruplardan sıyrılarak Filistin direnişinin en önemli aktörü haline gelmeyi başardı.[246] Yine ana vurgu Filistin'in Arap hükümetlerinden bağımsız olarak ancak Filistinlerle kurtulacağı düşüncesiydi. 1 Ocak 1965 tarihinde ilk bildirisini yayınlayan örgüt, bu tarihten sonra silahlı mücadeleye başladı.

1964'te kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü, kurulduğu ilk haliyle bağımsız Filistinli mücadelecilerin bir eseri değildi. Filistin mücadelesinin bağımsızlaşmaya başladığını fark eden Arap hükümetlerinin, mücadeleyi kontrol altına alma gayretleriyle kurulmuş ve onların direktifleriyle hareket eden bir kurumdu. 1967 Arap – İsrail Savaşının ardından iyice güçlenen el-Fetih, siyasi bir güç olduğunu kanıtlama ve açıklık kazanma arzusuyla son zamanlarda kongrelerine temsilci gönderdikleri FKÖ'yü ele geçirmeye karar verdi. Haziran 1968'de toplanan dördüncü FKÖ kongresinde el-Fetih, başka grupların da desteğiyle, örgütün başında olan Şükayri'nin yerine tüm Filistinli gruplarla ilişkisi bulunan Yahya Hammude'yi getirdi ve ana hatları çizilmiş olan Filistin Ulusal Sözleşmesine Filistin'in ancak silahlı mücadeleyle kurtulabileceği maddesi eklenerek onaylandı. Filistinli kimliği üzerine kurulu hareket, tüm Filistinlilerin ortak eylemleri sonucunda gerçekleşecek hedefine yönelmiş bulunuyordu.

Filistin Ulusal Sözleşmesi, Araplardan ayrı olarak bir Filistinli kimliğinin varlığını ve bu kimliğin niteliklerini belirlemesi bakımından önemlidir. Sözleşmenin Filistinli kimliğiyle ilgili maddeleri şöyledir:

> Madde 4 – Filistinli kimliği, gerçek, öze ilişkin ve kalıtımsal bir niteliktir, ana babalarından çocuklarına geçer. Siyonist işgal ve Filistinli Arap halkın topraklarından çıkarılması, başlarına gelen tüm felaketler, Filistinli kimliklerini ve Filistin toplumunun üyesi olma niteliklerini, onlar olumsuzlarsa da, yitirmelerine yol açmaz.
>
> Madde 5 – Filistinliler, 1947'ye kadar olağan olarak Filistin'de yaşayan, oradan çıkartılmış veya orada kalmış olsalar da bu

[246] Ayhan, a.g.e., s.104.

> nitelikleri değişmeyecek olan Arap ulustur. Bu tarihten sonra Filistinli bir babadan doğan herkes de Filistinlidir.
>
> Madde 7 – Maddi, fiziki ve tarihsel olarak Filistin'e bağlı bir Filistinli kimliğinin bulunduğu tartışılmaz bir gerçektir. Filistinlilerin devrimci Araplar olarak yetiştirilmesi, yurtlarının maddi ve manevi kimliğini öğrenmeleri için bütün öğrenim ve bilinçlendirme yollarının kullanılması, kurtuluşa kadar, yurtlarını geri almak üzere askeri ve silahlı mücadeleye hazırlanmaları ve tüm varlıklarını ve canlarını feda etmelerinin sağlanması milliyetçi bir görevdir.[247]

Üyeleri Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerine dağılmış, Filistin dışında doğmuş Filistinlileri, tek bir kolektif kimlikle tanımlamak ve onların tümünün kendilerini tek bir kolektif kimlikle tanımlamalarını sağlamak amacı sözleşmenin yukarıda anılan tüm maddelerine işlemiştir. Ana vurgu topraktır ancak hitap edilen kesimin pek azının Filistin topraklarıyla fiziksel bağı olmuştur. Bu topraklar çoğu Filistinli için anlatıya dayalı ve hayalidir. Filistin'le ikinci bağ ise kan bağı ve soy üzerinden kurulur. Ancak her biri farklı coğrafyalarda farklı yaşamlara dağılmış, buna bağlı olarak da farklı ülke hayalleri olan Filistinliler, ortak bir acıya, ortak bir anlatıya sahip olsalar da aynı kimliğin bir parçaları olmalarını sağlamak sorunlu bir süreçtir. Yine de FKÖ'nün belki de en büyük başarısı bir Filistinliği kimliği oluşturarak insanları bu kimlik etrafında örgütlemek olmuştur.

Bir ulus iki şeye dayanır: ortak acıların anısına sahip bir ortak tarih duygusu ve birlikte müthiş şeyler yapmış olmak, bunlara yenilerini eklemek için istek duymak yani bir arada yaşama arzusu. Birlikte müthiş şeyler yapmış olmak kavramı, grup üyelerinin üzerinde en önemli deneyimlerini paylaştıkları bir ülke fikrini öne çıkarır.[248] Filistinlilerin yaşadıkları yerlerden, evlerinden sürülmelerine ilişkin ortak bir anısı mevcuttur. Her konumdaki Filistinli, orada doğmuş olmasa bile oradan ayrılmanın acısını içinde taşır.

Filistin toplumu, 1948 yılından önce hem yatay hem de dikey olarak bölünmüştü. Bu en çok, kuzeyliyi güneyliden, dağlıyı ovalıdan, göçebeyi yerleşikten, şehirliyi köylüden, Müslüman'ı Hıristiyan'dan ayıran önemli coğrafi ayrımlarla kendini dışa vuruyordu.[249] Birlikte yaşıyorlardı ama kimlik, ulusal veya milliyetçi bir dayanışma fikrinden çok her topluluğun, her hizbin, her sınıfın, her köyün kendi

[247] Filistin Ulusal Sözleşmesinin tam metni için bkz. Halloum, a.g.e., s.93.
[248] Bowman, a.g.e., s.16.
[249] Haydar, a.g.e., s.143.

çıkarlarına bağlıydı. Siyonistlere karşı direniş bile ya toprak kayıplarına bağlı olarak bölgesel ya da pan-İslamcı, pan-Arap şeklinde uluslar arasıydı. Glen Bowman bu durumun, felaket öncesi anıların ortak olmadığı aksine bir hizbe, köye vs. ait olmasından dolayı Filistinlilerin kenetlenmelerini sağlayan bir milliyetçi hareketin gelişimi açısından sorunlu bulmaktadır.[250] Bu sorundan dolayı, her Filistinli, geçmişi, şimdiyi ve geleceği farklı şekilde algılayacak, farklı hayat koşullarına sahip Filistinliler farklı bir Filistin hayal edecektir. Bu ise birlikte yaşama arzusu veya iradesi propagandasına gelindiğinde sorunlar oluşturacaktır.

Sorunlu olarak görülse de Filistinli mültecilerin tamamında yaygın bir Filistinlilik ulusal bilinci oluşmuştur. Toprak, hiç görmeseler de oldukça açık bir şekilde zihinlerinde yer etmiştir. Bir Filistinli mültecinin, Lübnan'daki portakal bahçelerine bakarak

> Kuzey Filistin'e benziyor, tıpkı memleketim Galile (el-Celil) gibi. Ben orada hiç yaşamadım, büyükbabam ve büyükannem size orayı anlatabilir. Bizler binlerce yıldır çiftçiyiz, binlerce yıldan beri çalışıp Filistin toprağını işledik. Bütün dünyayı, kendileri gelene kadar Filistin'in çöl olduğuna inandıran Siyonistlerdir.[251]

demesi atalarının anlatıları sonrasında zihninde şekillenen Filistin imajının ne kadar gerçekçi olduğuyla ilgili fikir verebilir. Gerçekte hiç görmediği yeri, görmüş gibi hissederek ötekinin savlarına karşı inanarak kullanabilmek, oldukça güçlü bir Filistin hayalinin varlığına işaret eder. Kendini Filistinli olarak tanımlayanların hepsinin ortak noktası hiç görmeseler veya hatırlamasalar bile toprağa bağlılıktır. Toprağa bağlılık aynı zamanda bir gün o topraklara dönüp orada yaşama hayalini de içerir. Bir dönem hava korsanlığıyla ünlenen Filistinli direnişçi Leyla Halid şöyle der:

> Ben bir Filistinliyim, Filistin'de doğdum fakat vatanıma giremiyorum. Ben vatansız bir insanım. Biz kendi topraklarımıza dönmek, Filistin'de huzur içinde yaşayıp sonra da vatanımızda ölmek istiyoruz. Ürdün bana vatandaşlık teklifinde bulundu. Fakat kabul etmedim. Çünkü ben Ürdünlü değilim, Filistinliyim ve Filistinli olmak, vatanım ve halkımın özgürlüğü için mücadele etmek benim için onurdur.[252]

Leyla Halid yaşadığı yerden dört yaşında ayrılmış olsa da zihninde bir gün döneceği bir vatan fikrine sahiptir ve bunu kaybetmemek için herhangi bir devlete vatandaşlık

---

[250] Bowman, a.g.e., s.18.
[251] Ingela Bendt ve James Downing, **Geri Döneceğiz: Mülteci Kamplarında Filistinli Kadınlar**, çev. Tunç Soyer, İstanbul: Kıyı Yayınları, 1987, s.33.
[252] Adem Özköse, "Leyla Halid'le Röportaj", Gerçek Hayat, Sayı 2008/51, 2008, s.7.

bağıyla da olsa bağlanmayı reddetmektedir. Edward Said ise halen yaşadığı yerden kopup doğduğu yerde yaşamak fikri onu düşündürtse de en azından "evine" turist kimliği olmaksızın gidebilmenin kendisi için çok iyi olacağını dile getirmektedir.[253] Üç farklı Filistinli yaşamının ortak noktası da görüldüğü gibi topraklarına bağlılık ve o toprakların bir vatan, bir ev olarak algılanmasıdır. Bu haliyle bakıldığında insanlar önceki yaşamlarına, anılarına başvurmaksızın sadece düşledikleri ülkede yaşama arzusuna sahiptirler. Farklılıklar varsa da bu farklılıklar vatan ortak noktasında törpülenmektedir. İleride eğer, Filistinlilerin hayalini kurdukları ülkede yaşama arzuları gerçekleşirse varsayımsal sorunların etkisi veya çözümü de bu arzunun gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkacaktır.

Filistinlilerin deneyiminde hafıza büyük önem taşımaktadır. Edward Said, Filistinlilerin, kolektif hafızalarının, devletleri, örgütlü, merkezi bir yönetimleri olmadığından örgütlü bir hafıza olmadığını belirtir.[254] Gerçekten de Filistinliler arasında hafıza, kimliklerini korumaya yarayan anonim bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. "Nasılsa döneceğiz" düşüncesiyle saklanan ev anahtarları hala Filistinlilerin evlerinin duvarlarında asılıdır.[255] Ait olunan topraklara ait hikâyeler, efsaneler, geleneksel şakalar, hatta göç ettikleri köylerindeki yaşam tarzları mülteci kamplarında hala hayattadır. İnsanların zihninde bu denli güçlü bir ülke imajının oluşmasında ve düşmanın belirlenmesinde hafızanın rolü büyüktür.

Özellikle kamplarda yaşayan Filistinli mültecilerde, Filistinli kimliğini öne çıkaracak, Arap kimliğini dışarıda bırakacak bir öteki duygusu oluşmuştur. Filistinliyi diğer Araplardan ayıran Filistinli kimliği aslında bu ötekileştirmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Filistinliler Arap dünyasının bir parçasıdır, hatta bir dönem Arap milliyetçiliğinin en ateşli savunucuları onlar olmuştur. Buna rağmen Filistinli olmayan Arapların ötekileştirilmesinin sebebi, Arapların ülkelerinde Filistinli mültecilere bakışı olmuştur. İsrailli Araplar, nasıl İsrail'de ikinci sınıf vatandaş olarak görülüyorsa, Filistinli mülteciler de ev sahibi ülkelerde ikinci sınıf vatandaş olarak görülmektedir. Örneğin Güney Lübnan'daki Sayda şehrinin sakinleri,

[253] Said, **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**, s.43.
[254] Said, **Kültür ve Direniş: David Barsamian'la Konuşmalar**, s.204.
[255] Bendt ve Downing, a.g.e., s.55.

yakınlarındaki mülteci kampını "hayvanat bahçesi" olarak adlandırıyorlardı. Gazze ve Batı Şeria'da bile "Aynı mülteciye benziyor" en yaygın kullanılan hakaretlerden biridir.[256] Bu nedenle Filistinli mülteciler, aynı kaderi, aynı acıyı ve aynı umudu paylaştıklarına dair kuvvetli bir inanca sahiptir. Herhangi bir nedenle kamplardan ayrılan mülteciler, döndüklerinde "kendimi yuvamda, Filistin'de hissediyorum, kendi insanlarımın güvenirliğini yalnızca kamplarda bulabiliyorum"[257] demekle aslında kamp dışındaki yaşamdan nasıl etkilendiklerini ifade etmektedirler. Grup olarak Filistinliler ev sahibi ülkenin kaynaklarını tüketmekle, ülkelerine ihanet etmekle, İsrail casusluğu yapmakla ve kendi düşüşlerinden ve kaderlerinden sorumlu olmakla suçlanıyorlardı.[258] Filistinliler en büyük Arap birliği taraftarıyken ve sürekli Arapların birliğine vurgu yaparken, ev sahibi Arap ülkelerin hükümetleri ve halkları Filistin sorunu ve Filistinli kimliğini korumak için Filistinliler ve kendi aralarındaki bölücü unsurları vurguladılar.

Sürgüne ve mülteciliğe mahkum olmuş Filistinliler, aşağılanmış, kişiliksiz, sıradan mülteciler olmayı kabullenemiyorlardı. Bulundukları ortama körü körüne uyum sağlamayı reddederek ne zaman ve nasıl oluşturulacağı belirsiz olan bir devlet hayalini canlı tutuyorlardı. Doğan her çocuk ailesi ve çevresi tarafından bu amaçla ve Filistinlilik bilinciyle yetiştiriliyordu. Kamplarda doğup büyüyen bu Filistinliler, unutulmuşluğun, hesaba katılmamanın, aşağılanmanın acısını gidermenin ve öcünü almanın yollarını arıyorlardı.[259] Bu arayış Filistinlileri kendi kurumlarını kurmaya ve eğitime büyük önem vermeye itti. Sorun artık sadece geri dönüş sorunu değildi, diğer insanların gözünde insan olma onurunu ve saygınlığını kazanma sorunuydu. Eğitimli ve meziyete sahip nüfus kamplardan çıkarak özellikle petrol üreten Arap ülkelerinin ekonomilerine girmeyi başardı.

Filistinlilerin eğitime verdikleri öncelik ve önem Arap ülkelerinin ve halklarının tavırlarına bir tepki olarak doğmuştu. Ancak bir gün Filistin'e dönecekleri inancıyla da beslenmektedir. Mülteci kampı sakinlerinden biri, Filistinli mültecilerin eğitimlerine şöyle bir anlam yüklemektedir:

---

[256] Haydar, a.g.e., s.148.
[257] Bendt ve Downing, a.g.e., s.48.
[258] Haydar, a.g.e., s.150.
[259] Ceylan Göllücü, **Filistin Kazanacak: Filistinli Sürgünlerin Ağzından Direniş Destanı**, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, 98.

> Filistin'i kurtardığımızda cahil bir halk olmamak durumunda olmalıyız, yoksa arkamızda bekleyen İsrail tarafından ucuz işgücü olarak sömürülür ve ülkemizi kalkındıramayız.[260]

Genç Filistinliler için eğitim, umut bağlanacak, sımsıkı tutunulacak ve kimliğini yeniden üretebilecek çıkış yollarının başında geliyor. Filistinli mülteciler arasında okuma aşkı öyle bir noktaya gelmişti ki, örneğin bir Filistinli öğrenci yaşıtı bir Arap öğrenciyi geçemezse bundan utanç duyuyordu.[261] Çok zor şartlar altında yaşıyor olsalar da Filistinliler, Ortadoğu'nun en eğitimli halklarının başında gelmektedir.

Eğitimdeki yüksek seviyenin ve 1960'larda fark edilebilir hale gelen Arap ülkelerinin gelişimine yaptıkları katkılardan dolayı Filistinliler kendilerini yeni bir ışık altında, Araplar arasında seçilmiş olarak görmeye başladılar, Arap dünyasında gerçekleşen ilerlemelere yaptıkları önemli katkıların farkına vardılar. Bu yeni anlayış petrol üreten ülkelerin Filistinlilerin nitelikli emeğini talep etmesinden kaynaklanan bir gururun kabulü haline geldi.[262] Artık Arap ülkelerinde Filistinliler, birçok önemli görevlerde çalışıyorlar, akademi ve ticaret dünyasında önemli adımlar atıyorlardı. Kendilerine duydukları güven günbegün artarken diğer Arap halkların gözünde de saygınlıkları artıyordu.

1967'deki Altı Gün Savaşının sonuçları Filistinlilerin kendilerine bakışlarını ve diğer Arapların Filistinlilere bakışlarını kökten değiştirdi. Arap ülkelerinin başarısızlığıyla Filistinliler, sosyokültürel, politik durumlarını daha fazla vurgulamaya başladılar. Arap halkları o güne kadarki başarısızlıklardan ve bu savaşın sonuçlarından Filistinlilerin sorumlu olmadıklarını kabul etti. Arap ülkeleri ve halkları, Filistin'in yeni yeni kurulmakta olan askeri ve politik yapısını desteklemeye başladı.[263] Birkaç yıl önce, içlerinde eritmekten kaçındıkları, aşağıladıkları Filistinlilerle kendi özgürlük mücadelelerini gerçekleştirme çabaları nedeniyle gurur duymaya başladılar.

Tüm bu gelişmelerin ışığında, sosyal, kültürel, ulusal ve politik anlamda özgün Filistinli kimliği bir bütün olarak Araplar ve özelde Filistinliler için başarılmış bir gerçeğe dönüştü.

---

[260] Bendt ve Downing, a.g.e., s.66.
[261] Haydar, a.g.e., s.152.
[262] Haydar, a.g.e., s.153.
[263] Haydar, a.g.e., s.153.

## SONUÇ

20. yüzyılın başında başlayıp günümüzde de sürmekte olan Filistinlilerle İsrail'in sürtüşmesi Ortadoğu'nun düşünsel ve politik anlamda şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özelikle 1960'ların sonuna kadar Arap iktidarların söylem ve eylemleri, genelde Arap – İsrail, özelde ise Filistinli – İsrail sorunundan büyük ölçüde etkilenmiştir.

Ortadoğu, gerek konumu gerek yer altı kaynaklarıyla uzun yıllardır devam etmekte olan sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Ancak neredeyse hiçbir sorun, Arap politika yapıcılarına İsrail devleti kadar zengin malzeme sağlayamamıştır. Bölgede çoğunluğu oluşturan ve ortak dil, ortak tarih anlayışıyla tek bir millet olan Araplar, ulusal benliklerinin olgunlaşması için ihtiyaç duydukları düşman, öteki fikrine İsrail devletinin kurulmasıyla yeni bir boyut kazandırmışlardır.

İsrail'in kuruluşunun, Siyonist öğretinin yol göstermesi ve önderliğinde Yahudilerin Filistin topraklarına göçleriyle ilk adımları atılmış oluyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin göçleri sınırlandırması ve yasaklaması, göçleri tamamen durduramasa da oldukça yavaşlatıyordu. Filistin topraklarının İngiltere tarafından işgali ve kurulan manda yönetimi Yahudiler için yepyeni bir dönemin başlangıcıydı. Zaten Yahudilerin Filistin'e göçleriyle ilgili İngiliz desteği, daha Filistin Osmanlı toprağıyken alınmıştı. İngiliz mandasının kurulmasıyla Yahudilerin Filistin topraklarına İngiliz mandasının koruyuculuğunda gerçekleştirdikleri göçler ve toprak edinimlerindeki artış ise dikkat çekici boyutlara ulaşmıştı. Filistinli Araplar bu durumu kendileri için bir tehdit olarak gördüler ve birçok kez ayaklandılar. Bu karışık ortamda Filistin'in kendisi için ağır yükler getireceğini düşünen İngiltere, manda yönetimini bıraktı ve sorunu, çözümü için Birleşmiş Milletlere havale etti. Birleşmiş Milletler'in aldığı Filistin topraklarının Yahudiler ve Filistinliler arasında bölünmesi kararı Arap ülkelerinde kabul görmezken Yahudiler, İsrail devletini 1948'de ilan etti.

Aslında tüm sorunların ilk kaynağı Birleşmiş Milletler bölünme planıydı. BM Genel Kurulunda tartışılan ve Araplar tarafından da kabul gören federatif devlet çözümüyle hem Filistin bölünmemiş olacaktı, hem de Filistin sorunu hiç ortaya çıkmayacaktı. Ancak federal çözüm BM'de destek bulamadı. Böyle bir çözüm

gerçekleşseydi, belki de hem İsrail için, hem de Arap devletleri için, hem de uluslar arası toplum için çözümü neredeyse imkânsız olan, ancak 60 yılı aşkın süredir bir insan hakları trajedisi teşkil eden mülteciler sorunu ortaya çıkmayacaktı.

İsrail devleti kurulduğunu duyurur duyurmaz Arap devletleri İsrail'e savaş açtılar. Bu ilk savaşı, üç Arap – İsrail savaşı daha izledi. Ne var ki, savaşların kaybedeni hep Arap ülkeleriydi. Arap ülkeleri bu savaşlardan sonra kendilerine ait bazı toprakların yanında Birleşmiş Milletler bölünme planında Filistinlilere ayrılan toprakları da kaybetti. Bu savaşların sonuçlarından biri de Arap ülkelerinin ortak düşman görüp tanımadıkları İsrail devletini yok etme planlarından vazgeçerek İsrail'i tanıma yolunu seçmeleri olmuştur. Bu da Arap milliyetçiliği ve Arap birliği fikirlerinin sonu oluyordu.

İsrail devleti, dini temeller üzerine kurulmuştur ve kendisini "Yahudi devleti" olarak tanımlamaktadır. Devletin tüm politikaları ve hizmetleri, tüm semboller, ulusal marş, bayrak vb. unsurlar Yahudi dini inancının gereklerine göre belirlenmektedir. Devletin bu yapısı devlet ve Arap azınlık arasındaki çatışmasının merkezinde yer almaktadır.

İsrail devleti, güvenlik söz konusu olduğunda oldukça duyarlıdır, hatta güvenlik bir tabu haline getirilmiştir. İç güvenlikte ise en önemli tehdit ise İsrailli Araplardır. İlginç olan şudur ki, bu güvenlik sorununu İsrail'in kendisi oluşturmuştur. Devletini ırka dayalı/etnik demokrasi olarak tanımlamak yerine ayrımcılığın yok edildiği, tüm vatandaşlarına gerçekten eşit haklar ve özgürlükler vermeyi başarabilen veya en azından bunu amaç edinen çağdaş liberal bir demokrasi örneği sergileyebilseydi, bugün "kendi vatandaşlarından kendi ülkesini korumak" yerine toplumsal bütünlüğünü sağlamış, barış ve güven içinde bir ülke ve devlete sahip olabilirlerdi. İsrail'in barış ve güven içerisinde bir ülke olabilmesi ancak ve ancak İsrail milli kimliğinin "etnik" temelinden koparılıp "medeni (civic)" kimlik temeline oturtulmasıyla mümkündür.

Teorik olarak tüm İsrail vatandaşları eşit hak ve özgürlüklere sahiptir. Ancak uygulamada durum böyle değildir. İlk olarak devletin bir Yahudi devleti olarak kurulması eşit vatandaşlık ilkesiyle oldukça çelişkilidir. İsrail'de hak ve ödevler insanların hangi dine mensup olduklarına göre belirlenmektedir. Yahudilere tanınan

haklar ve ayrıcalıklardan, devletin Yahudi olmayan vatandaşları yararlanamamaktadır. Demokratik devletler azınlık haklarını anayasalarla korurken İsrail bir anayasaya bile sahip değildir. Temelini dinden alan yasalarla yönetilen İsrail'de ise azınlık haklarını korumak yerine, yasalar Yahudilerin haklarını korur. Hatta bu yasalar, sadece İsrail vatandaşları Yahudilerin değil, dünyanın neresinde olursa olsun tüm Yahudilerin İsrail devletindeki haklarını verir ve korur. Örneğin Dönüş Yasası, Yahudilerin 2000 yıl öncesine dayandırılan İsrail'den çıkartılmaları nedeniyle, onlara bir takım haklar vermesi gerektiğinden hareketle, dünya üzerindeki tüm Yahudilerin serbestçe İsrail topraklarına girebileceklerini, yerleşebileceklerini garanti eder. Ancak bir Filistinli Arap, İsrail tarafından toprağını terke zorlanmasının üzerinden 10 yıl geçmemesine ve bu zorlama dünya kamuoyunun gözleri önünde gerçekleşmesine rağmen terke zorlandığı topraklarına dönemez. Öte yandan Filistinli Arapların mülkiyetindeki topraklar, Yahudi toprağı olmaları nedeniyle kolayca kamulaştırılıp Yahudi halkının hizmetine sunulabilir.

Filistinli Araplar hükümet politikaları ve bu politikaların uygulanması nedeniyle ayrımcılığa uğrarken, Yahudi toplumunun Filistinli Araplara bakışı da iki toplum arasındaki ayrışmayı körükler. İsraillilerin, Filistinli tanımları oldukça olumsuz ve dışlayıcıdır. Bu tutumlara bir cevap olarak ve tarihsel deneyimlerinin ışığında Araplar arasında da olumsuz bir Yahudi tanımı oluşmuştur. Bu durum ise hükümet politikalarıyla neredeyse imkansız hale getirilmiş toplumsal bütünleşmeyi tamamen imkansız hale sokmuştur.

İsrail'in ve İsrail vatandaşı olan Arapların yukarıda zikredilen sorunlarının tümünün kaynağı, İsrail (Yahudi) milliyetçiliğinin ilkçi (primordialist) olması ve milleti etnik/dini temeller üzerine kurmasıdır. İlkçi (primordialist) milliyetçilik kuramcılarının dayanaklarından birisi olan Yahudi milliyetçiliği, bu çalışmanın birinci bölümünde değinilen ilkçi milliyetçilik kuramlarının tümüne uyan ve örnek oluşturan bir nitelik arz etmektedir. İsrail milliyetçiliğinin ilkçi ve etnik karakteri, İsrail devlet politikalarının tümüne sinerken, İsrail'in Yahudi vatandaşlarının da etnosantrik bir anlayışla devletin diğer vatandaşlarına yaklaşmasına neden olmaktadır. İsrail devletinin politika yapıcıları ve uygulayıcıları da İsrail'in Yahudi vatandaşları olunca kırılması imkânsız bir kısır döngü oluşmakta ve İsrail, ne içeride ne de dışarıda sorunlarından kurtulabilmektedir.

İsrail, sınırları düşman olarak gördüğü Arap ülkeleriyle çevrilmiş bir ülkedir. Bu devletlerin tehditlerine karşı çeşitli önlemler alan İsrail, bu devletlerin doğrudan tehdidi kadar İsrail vatandaşı Arapların bu devletler tarafından etkilenmesinden ve kendilerine karşı kışkırtılmalarından da çekinmektedir. Bunu engellemek amacıyla, İsrail, bir Arap modernleşmesi gerçekleştirmek ve Arap azınlığa yeni bir İsrailli Arap kimliği kazandırmanın yollarını aramıştır. Özellikle eğitim yoluyla gerçekleştirilmesi planlanan bu yeni kimlik projesi, İsrailli Araplar yerine iki kültür ve iki dil arasında kalmış, kafası karışık bir Arap toplumu oluşturdu: Bir yanda ortak dil ve tarihle kendilerini bir parçası gördükleri Arap kültürü, diğer yanda toplumda statü sağlamaları veya en azından iyi bir eğitim almalarının tek anahtarı olan Yahudi dili ve kültürü. Bunun nedeni ise İsrail devletinin medeni İsrailli kimliği oluştururken bile etnik milliyetçilikten kurtulamamasıdır. Esasında İsrail'in var olan şartlar altında medeni İsrailli kimliği yaratmak imkânsızdır çünkü İsrail Yahudilere aittir, Yahudilik ise bir din olmasına rağmen tamamen kanla kazanılır ve devam eder. Asimilasyon, gerçekleştirilme şekli nasıl olursa olsun bir İsrailli kimliği için imkânsızdır. Bu nedenle Araplar ideolojik olarak kendilerini Arap kültürüne ait hissederken pragmatik olarak ise sadık birer İsrail vatandaşıydılar. İsrailli Arapların Bu durumu 1967'ye kadar devam etti.

Altı Gün Savaşları sonrasında çökmeye yüz tutan Arap milliyetçiliği fikri, Filistinli halk arasında kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi gerektiği fikriyle bir Filistinli milliyetçiliğine dönüştü. Toprağa bağlılık ve bir arada yaşama arzusu etrafında bir Filistinli kimliği ortaya çıktı. Altı Gün Savaşının bir diğer önemli sonucu da İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'yı işgal etmesi dolayısıyla, o tarihe kadar Arap toplumundan tecrit edilen İsrailli Arapları diğer Filistinlilerle ve Araplarla temasa geçirmesi oldu. Başlarda birbirleri haklarındaki düşünceleri olumsuz olan gruplar temasları arttıkça ortak bir tarih ve ortak bir acının parçaları olduklarını hissederek yakınlaşmaya başladılar. Her iki taraf da bir diğerinin sorununu kendiyle özdeşleştirdi. Bu onlara aynı toplum oldukları inancını aşıladı. İşgal altındaki topraklarda ve mülteci kamplarında yükselen Filistinli kimliği ve Filistinli milliyetçiliği işte bu temaslardan sonra İsrailli Arapları da etkilemeye başladı.

İsrailli Arapların kimlik tanımlarında kullandıkları İsraillilik, İsrailli Araplık ve Araplık, Filistinliliğe, İsrailli Filistinliliğe ve Filistinli Arap'a dönüştü. Zaten sorunlu

ve zayıf olan İsrailli kimliği neredeyse tamamen önemini kaybetti ve salt vatandaşlık bağına dönüştü. İsrailli Araplar kendilerini Filistinli hissetmekle beraber vatandaşlık bağları ile bağlı bulundukları İsrail'de de en azından kanunlara saygılı vatandaşlar olarak kaldılar. Filistin davasına gönülden destekliyorlardı, İsrail'de Filistinliler için ellerinden geleni yapıyorlardı ancak bu İsrail demokrasisinin izin verdiği ölçüde gerçekleşiyordu.

Filistinli kimliğinin ve milliyetçiliğinin özünü Filistinli mültecilerin yaşadıkları ve ortaya koydukları oluşturur. Kurtarıcıları olarak gördükleri ve en büyük destekçisi oldukları Arap birliğinin gerçekleşmemesi, Arap ülkelerinin kendi amaçları için Filistinlileri bir araç olarak kullanmaları, toplumdan tecrit edilmeleri, Arap hükümetleri ve toplumlarının kendilerine bakışı Filistinli mültecileri yabancılaşmaya itti. Diğer Arap toplumlarıyla birlikte öteden beri öteki olarak gördükleri İsrail'in yanına diğer bir öteki olarak Arap toplumlarını koydular. Vatanları olan Filistin'i ancak Filistinlilerin kurtarabileceği fikri, onları ortak toprak, ortak amaç ve bir arada yaşama arzusu etrafında birleştirdi. Onlar artık vatansız Arap mülteciler değil, Filistinlilerdi.

Arap milliyetçiliği nasıl seçkinler tarafından kurulmaya çalışıldıysa yine seçkinler ve devlet adamları tarafından kurulması imkânsız hale getirildi. Arap birliğini gerçekleştirmeye çalışanlar, konu kendi ülkelerindeki ya da İsrail'in işgal ettiği topraklardaki Filistinliler olunca içlerine kapanıyorlar ve kendi milli çıkarlarını oluşturup ona göre hareket ediyorlardı. Özellikle 1967'den sonra yaşanan gelişmelerle Arap milliyetçiliği fikrinden iyiden iyiye kopan Filistinli Araplar, her ne kadar dil, kültür ve soy bakımından Arap olsalar da tarihi ülkeleri ve özellikle ortak acılar ve öfkeyle biçimlenen tarihi bellekleri ve ortak amaçlarıyla diğer Araplardan ayrı bir Filistinli kimliği inşa ettiler. Milliyetçi hareketlerin başarısında milliyetçi siyasi örgütlerin var olması ve bu örgütlerin izlediği stratejiler oldukça önemlidir. Bu bakımdan Filistinli kimliği inşasında FKÖ oldukça önemli bir rol oynamıştır: bir Filistinli kimliği tanımlamak ve insanları bu kimlik etrafında toplamak.

## YARARLANILAN KAYNAKLAR


AlKadiri, Raad. "Ürdün Dış Politikasında Filistin Ekseni: 1967 – 1988. **Ortadoğu'da Azınlıklar**. ed. Kirsten E. Schulze, M. Stokes ve C. Campbell. çev. Kenan Kalyoncu. İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006. 99-116.

Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması.** çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**. Geliştirilmiş 12. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996.

Ataöv, Türkkaya. "Filistin Sorunun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt: 25, Sayı: 3, (1978), 29-66.

---------- **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1996.

Ayhan, Veysel. "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam". **Ortadoğu Etütleri**. Cilt 1, Sayı 1. (Temmuz 2009) 101-136.

Beilin, Yossi. **Israel: A Concise Political History**. New York: St. Martin's Press, 1992.

Bendt, Ingela ve James Downing. **Geri Döneceğiz: Mülteci Kamplarında Filistinli Kadınlar**. çev. Tunç Soyer. İstanbul: Kıyı Yayınları, 1987.

Bilgin, Nuri. **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.

Bingöl, Yılmaz. "Kırgızistan'ın Renkli Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?". Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 13, Sayı 1, (2007). 1-21.

Bowman, Glen. “Yitik Ülke Masalları: Filistin Kimliği ve Ulusal Bilincin Oluşması”. **Yitik Ülke Masalları: Kimlik ve Yer Sorunsalı**. çev. Türkan Yöney. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996. 7-35.

Brass, Paul R.. “Élite Competition and Nation – Formation”, **Nationalism**, der. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, Oxford: Oxford University Press, 1994. 83-89.

Breuilly, John. “The Sources of Nationalist Ideology”. **Nationalism**, der. John Hutchinson ve Anthony D. Smith. Oxford: Oxford University Press, 1994. 103-113.

Calhoun, Craig. **Milliyetçilik**. çev. Bilgen Sütçüoğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

---------- “Nationalism and Ethnicity”. Annual Rewiev of Sociology. No:19, (1993). 211-239.

Cattan, Henry. **The Palestine Question**. New York: Croom Helm, 1988.

Çubukçu, Mete. **Bizim Filistin: Bir Direnişin Tarihçesi.** İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Davişa, Adid. **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**. çev. Lütfü Yalçın. İstanbul: Literatür Yayınları, 2004.

Ercan, Suna. “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”. **Avrasya Dosyası**. **Arap Dünyası Özel**. Cilt: 6, Sayı: 1. (2000) 238-250.

Erdemir, Burak. **Avrupa Kimliği – Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe**. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005.

Gellner, Ernest. **Milliyetçiliğe Bakmak**. çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık. 3.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

---------- **Uluslar ve Ulusçuluk**. çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

Gerner, Deborah J.. **One Land, Two People: The Conflict over Palestine**. Boulder/Oxford: Westview Press, 1991.

Giddens, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

---------- **Modernliğin Sonuçları**. 2.b. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

---------- **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.

Giddens, Anthony ve Christopher Pierson. **Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak**. çev. Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

Göllücü, Ceylan. **Filistin Kazanacak: Filistinli Sürgünlerin Ağzından Direniş Destanı**. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.

Guibernau, Montserrat. **Milliyetçilikler – 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**. çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

Hadden, Tom. "Uluslararası Hukukta Azınlıkların ve Halkların Hakları" **Ortadoğu'da Azınlıklar**. ed. Kirsten E. Schulze, M. Stokes ve C. Campbell. çev. Kenan Kalyoncu. İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006. 25-37.

Halloum, Ribhi (Abu Firas). **Belgelerle Filistin**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.

Haydar, Aziz. "Filistin Etnisitesinin Farklı Düzeyleri". **Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**. ed. Milton J. Esman, Itamar Rabinovich. çev. Zafer Avşar. İstanbul: Avesta Yayınları, 2004. 141-172.

Hobsbawm, Eric J.. **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 1993.

Khalidi, Rashid. **Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness**. New York: Columbia University Press, 1997.

Khalidi, Walid. **Palestine Reborn**. London: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1992.

Kimmerling, Baruch ve Joel S. Migdal. **Palestinians: The Making of a People**. Massachusetts: Harvard University Press, 1994.

Kumaraswamy, P. R.. "Who Am I?: The Identity Crisis In The Middle East". **Middle East Review of International Affairs**. Vol. 10, No. 1. (March 2006) 63-73.

Lewis, Bernard. **Uygarlık Tarihinde Araplar**. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2006.

Lowrance, Sherry. "Being Palestinian In Israel: Identity, Protest, and Political Exclusion". **Comparative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East**. Vol. 25, No. 2. (2005) 487-499.

McDowall, David. **Palestine and Israel: The Uprising and Beyond**. London: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1992.

Memiş, Ekrem. **İsrail Nereye Koşuyor?.** Bursa: Ekin Kitabevi, 2006.

Murphy, Joanne. "Bir Devlet İnşa Etme Stratejisi Olarak Kurumsallaşma: Filistin Örneği". **Ortadoğu'da Azınlıklar**. ed. Kirsten E. Schulze, M. Stokes ve C. Campbell. çev. Kenan Kalyoncu. İstanbul: Totem Yayıncılık, 2006. 83-97.

Okutan, Çağatay. "Arap Milliyetçiliği", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt 56, Sayı 2. (2001) 157-172.

Oren, Neta, Daniel Bar-Tal, Ohad David. "Conflict, Identity, and Ethos: The Israeli – Palestinian Case". **The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict**, ed. Yueh-Ting Lee ve diğerleri. Connecticut: Praeger Publishers, 2004. 133-154.

Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

Özkoç, Özge. "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin İsrail Sorunu". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Cilt 64, Sayı 3. (2009) 167-195.

Özköse, Adem. "Leyla Halid'le Röportaj". **Gerçek Hayat**. Sayı 2008/51. (2008) 6-7.

Pressman, Jeremy. “The Second Intifada: Background and Causes of the Israeli-Palestinian Conflict”. Journal of Conflict Studies. Vol 23, No 2, (Fall 2003) 114-141.

Rouhana, Nadim. “Accentuated Identities in Protracted Conflicts: The Collective Identity of the Palestinian Citizens in Israel”. **Asian and African Studies**. No.93. (1993) 97-127.

Sağır, Meral Öztoprak ve H. Serkan Akıllı. “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 28. Sayı: 1. (Mayıs 2004). 1-22.

Said, Edward. **Kültür ve Direniş: David Barsamian’la Konuşmalar**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009.

---------- **Yeni Binyılda Filistin Sorunu**. çev. Ahmet Cüneyt, A. Kerem ve N. Ersoy. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2002.

Schmitter, Philippe C. ve Tery Lyn Karl. “Demokrasi Nedir… Ne Değildir”. çev.Levent Gönenç. **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar** der. Atilla Yayla. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993. 3-15.

Schoenman, Ralph. “Filistin’in Sömürgeleştirilmesi”. **Filistin – İsrail Dosyası**. der. Garbis Altınoğlu. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005. 323-327.

Smooha, Sammy. “Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel”. **Ethnic and Racial Studies**. Vol. 13, No. 3. (1990) 389-413.

Somersan, Semra. **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2004.

Söylemez, Haşim. “Filistinli Mülteciler Kimlik İstiyor”. **Aksiyon.** 2004. Sayı 486. http://www.aksiyon.com.tr/yazarDetay.do?haberno=9699 (23.11.2009)

Sümer, Aslı. “Orta Doğu’nun İsrail Meselesi”. **Kıbrıs Yazıları**. Sayı: 3. (Yaz/Güz 2006), 123-127.

Şahin, Köksal. "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik". Akademik Bakış. Sayı: 12, Mayıs 2007. http://www.akademikbakis.org/12/makale/ksahin.pdf. (04.02.2010). 1-9.

Şimşek, Ufuk ve Selçuk Ilgaz. "Küreselleşme ve Ulusal Kimlik". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 9, Sayı 1, (2007) 190-199.

Tok, Nafiz. **Kültür, Kimlik ve Siyaset**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

Tür, Özlem. "Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 1. (2007), 223-251.

Türkiye Diyanet Vakfı. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 13.

Umar, Ömer Osman. "Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt: 12, Sayı: 2. (2002), 421-438.

Umerova, Zenife. "Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü". (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

United Nations. **The Question of Palestine And The United Nations**. New York: 2008.

Yack, Bernard. "The Myth of the Civic Nation". **Theorizing Nationalism**. ed. Ronald Beiner. New York: State University of New York Press. 1999. 103-118.

Yaşar, Fatma Tunç, Sevinç Alkan Özcan ve Zahide Tuba Kor. **Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin.** 6. Baskı. İstanbul: İHH Yayınları, 2009.

Yıldız, Süleyman. "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği". **Milli Folklor**. Sayı: 74. (2007) 9-16.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. çev. Yasemin Saner Gönen. 10. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

# ÖZGEÇMİŞ

1978 Kadıköy doğumlu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimini 2002 yılında tamamladı. Özel bir firmada çalışmaktadır.